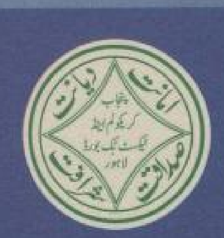
12

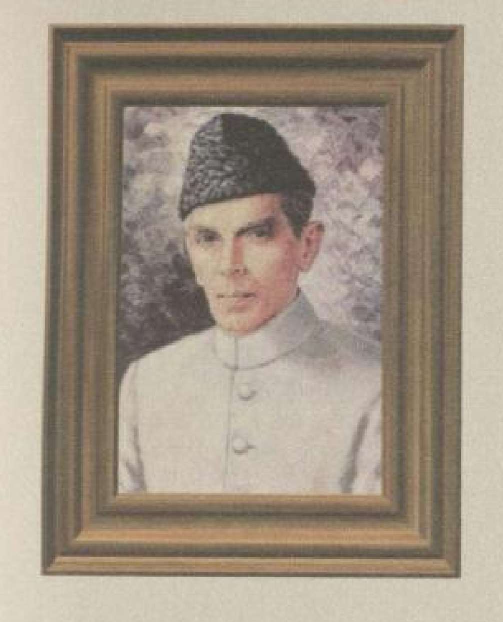
ادب خزینے

2019-20

لوئی لوئی بھر لے کڑیے جے تدھ بھانڈا بھرنا
شام پئی بن شام محمدؐ گھر جاندی نے ڈرنا

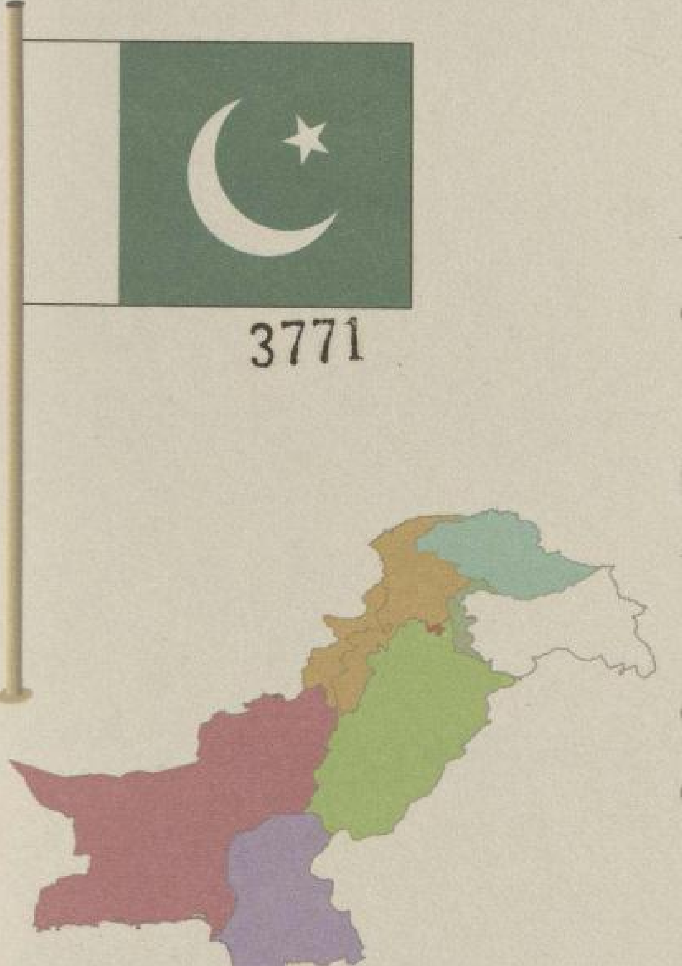
پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بُک بورڈ، لاہور

”تعلیم پاکستان کے لیے زندگی اور موت کا مسئلہ ہے۔ دُنیا اتنی تیزی سے ترقی کر رہی ہے کہ تعلیمی میدان میں مطلوبہ پیش رفت کے بغیر ہم نہ صرف اقوامِ عالم سے پیچھے رہ جائیں گے بلکہ ہوسکتا ہے کہ ہمارا نام ونشان ہی صفحۂ ہستی سے مٹ جائے۔“

قائدِاعظم محمد علی جناحؒ، بانیِ پاکستان

(26 ستمبر 1947ء۔ کراچی)

قومی ترانہ

پاک سرزمین شاد باد کشورِ حسین شاد باد

تُو نشانِ عزمِ عالی شان ارضِ پاکستان

مرکزِ یقین شاد باد

پاک سرزمین کا نظام قُوتِ اُخوتِ عوام

قوم ، مُلک ، سلطنت پائندہ تابندہ باد

شاد باد منزلِ مُراد

پرچمِ ستارہ و ہلال رہبرِ ترقّی و کمال

ترجمانِ ماضی، شانِ حال جانِ استقبال

سایۂ خدائے ذُوالجلال

جعلی کُتب کی روک تھام کے لیے پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور کی درسی کُتب کے سرِورق پر مستطیل شکل میں ایک ”حفاظتی نشان“ چسپاں کیا گیا ہے۔ ترچھا کر کے دیکھنے پر اس نشان میں موجود مونوگرام کا نارنجی رنگ، سبز رنگ میں تبدیل ہو جاتا ہے۔ مزید برآں مونوگرام کے دائیں طرف موجود سفید جگہ کو سکّے سے کھرچنے پر ”PCTB“ لکھا ظاہر ہوتا ہے۔ مزید تصدیق کے لیے ”حفاظتی نشان“ پر دیے گئے کوڈ کو ”8070“ پر ”.PCTB(Space)Code No“ لکھ کر SMS کریں اور انعامی سکیم میں شامل ہوں۔ اگر SMS کے جواب میں ”حفاظتی نشان“ پر درج سیریل نمبر موصول ہو تو کتاب اصلی ہے۔ درسی کُتب خریدتے وقت یہ ”حفاظتی نشان“ ضرور دیکھیں۔ اگر کسی کتاب کے سرِورق پر یہ نشان موجود نہ ہو یا اس میں ردّوبدل کیا گیا ہو تو ایسی کتاب ہرگز نہ خریدیں۔

ادب خزینے

حصّہ دوم

(پنجابی اختیاری)

بارھویں جماعت لئی

پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بُک بورڈ، لاہور

تیار کردہ: پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور۔ منظور کردہ: وفاقی وزارت تعلیم (شعبہ نصاب) حکومت پاکستان، اسلام آباد بموجب مراسلہ نمبری UR.9-6/93، مورخہ 8 اگست 1994ء۔

حصہ نثر

نمبر شمار	ناں مضمون		صفحہ نمبر
1۔	تصوف تے پنجابی زبان	ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)	2
2۔	زراعت کہانی	ڈاکٹر محمد بشیر گورایا	6
3۔	پتنگے	سجاد حیدر (مرحوم)	10
4۔	پچھلی پڑھائی	فرخندہ لودھی (مرحوم)	21
5۔	پنجابی نثر دیاں ونڈاں	ڈاکٹر انعام الحق جاوید	26
6۔	حبہ خاتون	ڈاکٹر یوسف بخاری	32
7۔	ریڈار کہانی	الیاس گھمن	35
8۔	گھسمیلا چانن	حسین شاد	39
9۔	پنجاب دیاں لوک رساں	ڈاکٹر سید اختر حسین اختر (مرحوم)	43

حصہ نظم

نمبر شمار			صفحہ نمبر
1۔	حمد باری تعالیٰ	مولوی لطف علی بہاولپوری	47
2۔	نعت	راقب قصوری	49
3۔	بول فرید رحمۃ اللہ	بابا فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ	50
4۔	کافیاں	شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ	51
5۔	ابیات	سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ	52
6۔	کافی	سید بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ	53
7۔	مقولہ شاعر	وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ	54
8۔	کلام	میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	55
9۔	کافی	خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ	56
10۔	چوبرگے	استاد کرم امرتسری	57
11۔	غزل	علامہ یعقوب انور	58
12۔	کلّا رکھ	بشیر منذر	59
13۔	سکّے پاتر	اقبال صلاح الدین	61
14۔	غزل	رؤف شیخ	63
15۔	غزل	سلیم کاشر	64
16۔	غزل	ڈاکٹر رشید انور	65
17۔	غزل	منظور وزیر آبادی	67
18۔	ڈونگھے پانی	الطاف قریشی	68
19۔	غزل	علی محمد ملوک	69
20۔	غزل	اکرام مجید	70
21۔	متاں	فیروزدین شرف	71
22۔	تاریاں دا گیت (جاوید نامہ چوں اقتباس دا پنجابی ترجمہ)	شریف کنجاہی	72
23۔	غالب دی غزل دا پنجابی ترجمہ	اسیر عابد	73
24۔	فرہنگ		74

مؤلفین • ڈاکٹر سید اختر جعفری • ڈاکٹر محمد اسلم رانا (مرحوم) • ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد ڈائریکٹر مسودات: مسز نثار قمر

ایڈیٹرز • ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم) • نائلہ صدف نگران طباعت • محمد اشرف رانا ڈپٹی ڈائریکٹر گرافکس / آرٹسٹ: مسز عائشہ وحید

ناشر: رفتار پبلشرز، لاہور

مطبع: اسلم پریس، لاہور

تاریخ اشاعت	ایڈیشن	طباعت	تعداد اشاعت	قیمت
جولائی 2019ء	اوّل	تیرہ	5000	42.00

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ ۝

حصّہ نثر

حصّہ نثر دے ماخذ

1۔	تصوّف تے پنجابی زبان (غیر مطبوعہ)	ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)
-2	زراعت کہانی (غیر مطبوعہ)	ڈاکٹر محمد بشیر گورایا
-3	پتنگے (ڈرامہ کالا پتن)	سجّاد حیدر (مرحوم)
-4	پچھلی پڑھائی (چنے دے اوہلے)	فرخندہ لودھی (مرحوم)
-5	پنجابی نثر دیاں ونڈاں (غیر مطبوعہ)	ڈاکٹر انعام الحق جاوید
-6	حبّہ خاتون (کشمیری ادب کی مختصر تاریخ، دختراں ہند)	ڈاکٹر یوسف بخاری
-7	ریڈار کہانی	الیاس گھمن
-8	گھُسمیلا چانن	حسین شاد
-9	پنجاب دیاں لوک رسماں (لہراں)	ڈاکٹر سیّد اختر حسین اختر (مرحوم)

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی اج دے عہد وچ وی اک جانیا پچھانیا ناں اے۔ پنجابی وچ کئی تحقیقی تے تنقیدی کتاباں لکھیاں۔ آپ 1938ء نوں سوہدرہ ضلع گوجرانوالہ وچ پیدا ہوئے۔ ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی دے امتحان پاس کرن مگروں درس تے تدریس نوں اپنالیا۔ پنجابی مرثیے بارے تحقیقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی۔ حقائق تیکر اپڑنا تے فیر اوہناں نوں اسان تے عام فہم زبان وچ سدھ پدھرے تے من کھچویں طریقے نال بیان کرنا ایہناں دے اسلوب دی خاص پچھان اے۔ تحریر مختصر پر جامع ہوندی اے۔ ایہناں دی تنقید وچ کوئی جھول نہیں ہوندا تے تحقیق دلیلاں اُتے مبنی ہوندی اے۔ ایسے کر کے پنجابی زبان تے ادب دے محققاں تے نقاداں وچ ایہناں داناں معتبر منّھیا جاندا اے۔ کجھ عرصے تیک پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ تے گورنمنٹ کالج لاہور وچ وی پڑھاندے رہے۔ آپ نے پنجابی زبان لئی اپنے آپ نوں وقف کیتا ہویا سی۔ 4 مئی 1995ء نوں کالج توں گھر جاندے ہوئے رستے وچ ای دل دا سخت دَورہ پے جاون نال وفات پا گئے۔ آپ دیاں پنجابی زبان تے ادب بارے چھپن والیاں تحقیقی تے تنقیدی کتاباں وچوں 'نویں نظم' 'وارث نراوارث' 'تصوّف تے پنجابی دے صوفی شاعر' پنجابی لوک گیتاں دا فنی تجزیہ تے تنقیدی اصول تے نظریے زیادہ مشہور نیں۔

تصوّف تے پنجابی زبان

ایہہ گل منّی ہوئی اے کہ جدوں وی کسے معاشرے وچ اخلاقی قدراں دا زوال ہوندا اے تے بزرگاں دا دھیان دین دیاں قدراں قائم کروان ول ہو جاندا اے۔ ایہہ لوگ دین نوں عملی صورت وچ لوکائی اگے رکھدے نیں۔ سوکھیاں تے سدّھیاں لفظاں وچ ایسے عملی صورت نوں تصوّف کہیا جاندا اے تصوّف بارے کجھ لوک ایہہ وی آکھدے نیں کہ ایہہ حیاتی دے دکھاں کولوں نسن دی اک راہ اے، ایہہ درست نہیں اے۔ تصوّف وچ اک صوفی دین دی روح نوں عملی طور تے اپناندا اے تاں جے لوکی اوس دے عملاں نوں ویکھ کے دین دیاں سدھیاں راہواں اُتے ٹُر پین۔ حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وآلہٖ وسلم دے مبارک دَور وچ اصحاب صُفّہ موجود سن۔ جیہڑے کہ عملی تعلیم دین لئی اک نمونہ بن گئے سن۔

صوفیاں نے وی تصوّف دے معنے کھول کے دسّن دی کوشش کیتی اے۔ تے اپنے اپنے خیال مطابق ایہدی تعریف کیتی اے۔ جویں حضرت زکریا انصاری رحمۃ اللہ علیہ آکھدے نیں کہ تصوّف اوہ علم اے جیہدے نال نفس دی صفائی، اخلاق دی صفائی اندرلی تے باہرلی دنیا دی تعمیر تے تشکیل تے اندرلی باہرلی دُنیا دا علم ہو جاندا اے۔ امام قشیری رحمۃ اللہ علیہ وی ایہدا مطلب ''باطن دی تعمیر تے اصلاح تے نالے اخلاق دی پاکیزگی'' قرار دیندے نیں۔ امام غزالی رحمۃ اللہ علیہ آکھدے نیں کہ تصوّف نفس دیاں خواہشاں نوں مُکا دیندا اے۔ دل نوں ''غیر اللہ'' توں پاک کر دیندا اے۔ حضرت ابوالحسن نوری رحمۃ اللہ علیہ ایہدے وچ ایناں کو وادھا کردے نیں کہ تصوّف ''غیر شرعی'' نفسانی خواہشاں نوں ترک کر دین داناں اے۔ کجھ بزرگ تصوّف نوں اعلیٰ اخلاق داناں وی دیندے نیں۔ سیّد عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ نے واضح لفظاں وچ گل مکائی اے کہ تصوّف اٹھاں (8) شیواں داناں اے:

(1) سخاوتِ ابراہیمی علیہ السلام (2) رضائے اسحٰق علیہ السلام (3) صبر ایوب علیہ السلام
(4) مناجاتِ زکریا علیہ السلام (5) غربتِ یحییٰ علیہ السلام (6) خرقہ پوشی موسیٰ علیہ السلام
(7) سیاحت عیسیٰ علیہ السلام (8) فقرِ سرورِ کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

دُوجیاں زباناں دے ادب وانگوں پنجابی ادب وچ وی تصوّف نوں بیان کیتا گیا اے۔ پنجابی شاعری دی تاریخ اُتّے جھات پایئے تے شاعری دی ابتدا ای صوفیانہ فکرتوں ہوندی اے۔ پنجابی زبان دے پہلے شاعر شاہ شمس سبزواری رحمۃ اللہ علیہ ساہمنے آوندے نیں۔ ایہہ وکھری گل اے کہ اوہناں کول تصوّف دے مسئلیاں اُتّے گھٹ شعر لبھدے نیں پر اخلاقی شعراں دا گھاٹا نہیں اے۔ ایہناں دے ای اک سمکالی حضرت فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ نیں، جیہناں نوں پنجابی دا پہلا تے باقاعدہ شاعر دسیا جاندا اے۔ اوہناں دی شاعری وچ آخرت دا خوف تے نیک عملاں دی تلقین تے بوہتا زور دتا گیا اے۔ عبادت دے نال نال بندیاں دے حقوق دے معاملات وی ایہناں دے بولاں وچ موجود نیں۔

اُٹھ فریدا وضو ساج صبح نماز گزار جو سر سائیں نہ نویں سو سر کپ اُتار

عبادت دے نال صبر تے شکر دی تلقین وی آپ کول لبھدی اے۔ کیوں جے ایہہ کیفیت انسان دے دل دیاں بے چینیاں نوں وی دُور کردی اے تے نال ای دنیا دی حقیقت وی کھل کے ساہمنے آجاندی اے۔ بابا فرید ہوریں آکھدے نیں:

رُکھی سُکی کھائے کے ٹھنڈا پانی پی فریدا ویکھ پرائی چوپڑی نہ ترسائیں جی

مُغلاں دے دَور وچ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ لاہوری دا ناں ساہمنے آوندا اے۔ ایہہ مست الست بزرگ سن تے حضرت بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ دے ملامتیہ فرقے نال تعلق رکھدے سن۔ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ ہوراں پنجابی ادب نوں اک نویں صنف ''کافی'' نال آشنا کیتا تے اپنیاں کافیاں نوں وکھریاں وکھریاں راگاں دے مطابق لکھیا۔ شاہ حسینؒ وحدت الوجود دے قائل سن۔ اوہناں اُتّے جذب دی کیفیت رہندی سی تے ایہو جذبہ اوہناں دیاں کافیاں وچ وی موجود اے۔ ملاپ تے جدائی دیاں کیفیتاں آپ دیاں کافیاں وچ بڑے درد نال بھریاں لبھدیاں نیں۔ اوہناں دی نویکلی پچھان اوہناں دیاں رمزاں نیں۔ جیہڑیاں اوہ اپنیاں کافیاں وچ ورتدے نیں۔ آپ دے والد جولاہے سن، ایس لئی اوہناں دے کلام وچ ساریاں رمزاں ایسے پیشے دے حوالے نال لبھدیاں نیں:

گھم چرخڑیا ------- تیری کتن والی جیوے
نلیاں وٹن والی جیوے
چرخا بولے سائیں سائیں بائیڑ بولے تُوں
کہے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سب تُوں

چرخے توں جسم مراد لیندے نیں تے چرخے نال تعلق رکھن والیاں چیزاں جویں تکلا، ماہل، تند، پونی، مُنّا انسان دے عمل نوں ظاہر کردیاں نیں اوہ اپنے ربّی عشق نوں ایہناں علامتاں راہیں اپنی شاعری وچ لیاوندے نیں۔

مُغل دَور دے دوجے وڈّے صوفی شاعر حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نیں۔ بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ وانگوں ایہہ وی عربی تے فارسی دے عالم سن تے اوہناں نے ایہناں زباناں وچ ڈھیر ساریاں کتاباں لکھیاں نیں۔ سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ پنجابی شاعری وچ سی حرفی دے موڈھی نیں۔ چومصرعیاں نوں اردو دے حروف تہجی دی ترتیب توں شروع کردے نیں۔ اپنا مطلب ایہناں چونہاں مصرعیاں وچ انج پورا کردے نیں جویں فارسی وچ رباعی کردی اے۔ سُلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے اپنیاں سی حرفیاں وچ دنیا توں نفرت، مرشد نال عقیدت تے نفس نوں مارن تے زور دِتا اے۔ اوہناں نے اپنی شاعری راہیں بندے نوں اللہ تک اپڑن دی تلقین کیتی اے:

الف   ایہہ تن میرا چشماں ہووے، میں مرشد ویکھ نہ رجاں ہو

لُوں لُوں دے مُڈھ لکھ لکھ چشماں، اِک کھولاں اِک کجاں ہو

اتنیاں ڈٹھیاں صبر نہ آوے، ہور کتے ول بھجاں ہو

مُرشد دا دیدار ہے باہوؔ، مینوں لکھ کروڑاں حجاں ہو

مُغل دَور دے زوال دے شروع وچ اک ہور وڈّے صوفی شاعر ساہمنے آوندے نیں۔ ایہہ بابا بُلّھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ ہوری نیں۔ اوہناں اُتے اکثر مستی تے مدہوشی طاری رہندی سی۔ اوہ وحدت الوجود تے وحدت الشہود دونواں دے قائل نیں۔ ذکر تے علم دی تلقین سبھ توں بوہتی کردے نیں۔ بُلّھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے اپنیاں کافیاں وچ بے باک لہجے دا استعمال کیتا اے۔ ایس گل توں وی اوہناں دے یقین دی پختگی دا علم ہو جاندا اے کہ اوہ جس اعتماد تے بھروسے نال گل کردے نیں، اوہدے پچھے اللہ نال جان پچھان تے قرب دی انتہا ہو سکدی اے:

ب   مینوں چھڈ گئے آپ لد گئے میں وچ کیہ تقصیر

راتیں نیند نہ دن سکھ سُتی اکھیں پلٹیا نیر

ایس ساری کافی وچ اک مان تے بھروسے دی فضا لبھدی اے۔ مغلاں دے آخری دَور وچ تے انگریزاں دی حکومت دے پہلے ورھیاں وچ پنجابی دے دو وڈّے صوفی شاعر ساہمنے آوندے نیں میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ تے خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ۔

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ ہوراں مجازی عشق نوں حقیقت تک اپڑن دا وسیلہ بنایا تے "سیف الملوک" راہیں تصوف دیاں منزلاں پوریاں کیتیاں۔ اوہناں کول تصوّف دی بنیاد عشق اے:

قصے ہور کسے دے اندر درد اپنے کجھ ہوون

بن پیڑاں تاثیراں ناہیں بے پیڑے کد روون

عشق دے فلسفے اُتے سیف الملوک وچ 114 شعر لبھدے نیں۔ ایس توں اڈ اوہناں کول استغنا دا مسئلہ وی اہمیّت رکھدا اے۔ ایس نوں بطور مسئلے دے اوہناں توں پہلیاں صوفیاں نے بیان نہیں کیتا۔ استغنا ہر پاسیوں بے نیاز ہو جانا نہ چنگی تے اترانا تے نہ مندی تے گھبرانا۔ ایہدی وجھوں اوہ صبر، شکر، تقویٰ تے توکل دیاں منزلاں نوں پاندے نیں۔ میاں صاحب رحمۃ اللہ علیہ دی اک ہور منزل وی انوکھی اے تے اوہ اے حیرت دی۔ ایہہ حیرت اک صوفی اُتے اوس ویلے طاری ہوندی اے جد اوہ سلوک دیاں ساریاں منزلاں

پوریاں کرلیندا اے تے ہن اوہ اللہ دی ذات نُوں اپنے ساہمنے ویکھدا اے۔

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ وی مجازی حوالے نال عشق حقیقی تک اپڑن دا درس دیندے نیں۔ سچل سرمست وانگوں خواجہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ وی ہفت زبان شاعر سن۔ مارواڑی تے ہندی زبان وی جاندے سن۔ فقہ، تفسیر، حدیث، منطق، علم الانساب تے رمل نجوم دے نال نال موسیقی وچ وی دلچسپی رکھدے سن۔ ایسے مشاہدے پاروں اوہ ''روہی'' نوں وصال دی علامت بناندے نیں کہ فطرت سبھ توں وڈی استاد ہوندی اے۔ کافی دی صنف وچ خواجہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ اُچا درجہ رکھدے نیں۔ وحدت الوجود دے قائل سن تے ایہدے ای مبلّغ وی سن۔ اوہناں دی سبھ توں وڈی خوبی اوہناں دے لہجے دی مٹھاس اے جیہدے وچ اوہ اللہ دیاں وکھو وکھریاں صفتاں تے شاناں بیان کردے نیں:

بَن دلبر شکل جہان آیا ہر صورت عین عیان آیا

عشقِ رسول صلی اللہ علیہ وآلہٖ وسلم وی اوہناں دی شاعری وچ چوکھا لبھدا اے۔ پنجابی شاعری دی جھولی صوفی شاعراں تے تصوّف نال بھری ہوئی اے۔

علی حیدر ملتانی رحمۃ اللہ علیہ، سیّد ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ تے ہدایت اللہ دے ناں وی تصوّف وچ جانے پچھانے نیں۔ روایتی تصوف تے ہر شاعر کول لبھ جاندا اے۔ اوہ بھانویں وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ دی ہیر ہووے تے بھانویں مولوی غلام رسول رحمۃ اللہ علیہ دی احسن القصص، اقبال دائم دا جنگنامہ ہووے تے بھانویں پیر فضل گجراتی دی غزل۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر محمد بشیر گورایا

ڈاکٹر محمد بشیر گورایا پہلی جنوری 1940ء نوں چک 44 ضلع گجرات وچ پیدا ہوئے۔ مڈل تک تعلیم ایتھے ای حاصل کیتی۔ 1955ء وچ اپنے آبائی پنڈ منڈیکے گورایا ضلع سیالکوٹ آئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے نفسیات ایم اے پنجابی، ایل ایل بی، پی ایچ ڈی تے ایم فل اقبالیات دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ 1973ء توں 1980ء تیک اقدس پبلی کیشنز دے منیجر رہے۔ 1987ء تیک جناح اسلامیہ کالج آف کامرس دے پرنسپل، 1990ء تیک مسلم لاء کالج راولپنڈی دے پرنسپل تے دسمبر 1993ء تیک نیشنل کالج برائے ابلاغیات دے وی پرنسپل رہے۔ مقتدرہ قومی زبان لاہور دے نگران اعلیٰ رہے۔ اوہناں دیاں علمی تے ادبی کاوشاں مندرجہ ذیل نیں:

مولوی غلام رسول رحمۃ اللہ علیہ عالم پوری، حامد شاہ عباسی، پنجابی قاعدہ، سورۃ یٰسین دا پنجابی ترجمہ تے تفسیر، ابیات باہو رحمۃ اللہ علیہ دا پنجابی ترجمہ تے تشریح، پرنسپلز آف کمرشل لاء (انگلش) جدید اصول تجارت (اردو) نظر ثانی غزلیات خوشحال خاں خٹک نثری پنجابی ترجمہ، برنس لاء (انگلش)

اوہناں دے علمی تے ادبی مضمون تے تقریراں ریڈیو تے ٹی وی توں نشر ہوندے رہندے نیں۔ تعلیم تے ادب بارے اوہناں دے مضمون تے کالم اکثر اخباراں تے رسالیاں وچ شائع ہوندے رہندے نیں۔

زراعت کہانی

زمین دے علماں دے ماہراں مطابق دنیا دا کل رقبہ تریہہ (30) ارب ایکڑ اے۔ جیہدا اٹھ بٹا دس حصہ خشکی تے باقی سبھ پانی اے۔ ایہناں دے اک ہور اندازے موجب دنیا دا صرف دسواں حصہ زراعت لئی استعمال ہو رہیا اے۔ تاریخی طور تے ایہہ وی ثابت اے کہ زمین اُتے زندگی دا آغاز پانی دے ذریعے ہویا۔ قرآن پاک وچ سورۃ ہود دی آیت ست (7) وِچ آوندا اے۔

'تے اوہ اے جیہنے بنائے اسمان تے زمین چھ (6) دن وچ تے اوہدا تخت سی پانی اُتے''۔ یعنی اسمان تے زمین دی مخلوق توں پہلاں پانی دی تخلیق ہوئی۔ جیہڑا مادہ حیات بنن والا سی۔

پانی تے زمین دونویں مِل کے غذا پیدا کردے نیں۔ ایہہ عمل پرانے زمانے توں جاری اے۔ زمین توں اناج تے خوراک حاصل کرن لئی پانی بنیادی کردار ادا کردا اے۔ سورۃ کہف دی آیت 45 وچ کہیا گیا اے ''پانی اُتاریا اساں اسمان توں فیر ایہدی وجہ نال زمین وچوں رلیا ملیا نکلیا سبزہ۔''

پانی توں سبھ چیزاں بنیاں زمین اسمان تے سبھ کجھ ہور
دنیا چھ دن وچ بنائی سبزہ میوہ رُکھ جنور

پہلاں پہل لوک دریاواں، برساتی نالیاں تے نیویاں ٹوئیاں دے کول آباد ہوئے تے ایتھے نیڑے نیڑے ای زراعت دا کم شروع ہویا۔ فیر لوکیں نیویاں تھانواں، چھپڑاں تے ڈوہنگیاں ٹوئیاں وچ بارشاں دا پانی اکٹھا کرن لگ پئے۔ خشک موسماں وچ اوہ ایس پانی نال فصلاں پیان لگ پئے۔ اک یاں دو بندے کنارے دے قریب پانی وچ کھلو کے کسے دابڑے، کڑاہی، تابیے، پرات یاں سینی نال پانی

باہر اوس نالی وچ سٹدے سن جیہڑی ایس مقصد لئی فصل تیک بنائی ہوندی سی۔ ایس نوں جھٹالا نا آکھیا جاندا سی۔

پرانے زمانے وچ لوک بیڑ پیلوں تے جنگل بیلے دے دوجے پھل کھا کے گزر گزارا کردے سن۔ فیر زمیناں وچ بی کھلارن لگ پئے۔ فیر واہی بیجی لئی کسے شکل وچ ہل پنجالی بنائی گئی تے ہل پنجالی نال جانوراں دا استعمال شروع ہو گیا۔ اوس زمانے دی زراعت وچ ایہہ بڑا وڈا انقلاب سی۔

ایسے زمانے وچ واہی وان نوں جٹ، کسان، زمیندار، مزارع، راہک تے ہاری آکھیا جان لگا۔ قصہ ہیر رانجھا وچ سیّد وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے ہل پنجالی، جوگ، کہی، رنّبا تے داتیاں دا ذکر اپنے شعراں وچ کیتا اے۔ سیّد وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ لکھدے نیں:

رانجھا جوتر اواہ کے تھک رہیا لاہ ارلیاں چھاؤں نوں آوندا اے

بھتا آن کے بھابھی نے کول دھریا حال اپنا رو وکھاوندا اے

فیر لوکیں چھوٹیاں چھوٹیاں کھوہیاں بنان لگ پئے۔ پر ایہہ پانی وی واہن بیجن لئی استعمال نہیں کیتا جاندا سی صرف سبزیاں تے چھوٹی چھوٹی کیاریاں والیاں فصلاں توں ای لایا جاسکدا سی۔

فیر کھوہاں تے جھلاراں دا زمانہ آ گیا۔ کھوہ بنانا کوئی سوکھا کم نہیں سی۔ ایس اُتے بڑا خرچہ تے وقت لگدا سی۔ نالے کھوہاں دے ٹھنڈے تے مٹھے پانی لئی بڑے جتن کرنے پیندے سن۔

سیف الملوک وچ میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ ہوراں کھوہ تے جھلار دا ذکر انج کیتا اے:

عجب سماں لگا وچ باغ چیکن کھوہ جلاراں

بوڑیئے کُبے گل لگ ملدے جویں بھرا بھرانواں

جھلار وی کھوہ وانگوں ای ہوندی سی۔ فرق صرف ایہہ اے کہ کھوہ دی کھدائی کرنی پیندی اے، جھلار کسے برساتی نالے یا چھپڑ کنڈے تھوڑا جیہا ٹوئیا کڈھ کے بنائی جاندی اے۔ پانی رِڑھ رِڑھ کے اس ٹوئے ول آجاندا اے۔

سائنس دان شروع توں ای کوشش کردے رہے کہ زراعت، جانوراں تے انساناں لئی زیادہ توں زیادہ پانی دا بندوبست کیتا جاوے۔ دریاواں توں، نہراں، بیراج، ہیڈ تے ڈیم ایسے لئی بنائے گئے نیں تے اج کل کئی ملکاں وچ مصنوعی بارشاں وسان لئی تحقیق کیتی گئی اے۔

زراعت دا دُوجا جُز بی نیں۔ پرانے زمانے دے بی زیادہ پیداوار نہیں دیندے سن۔ جویں جویں جی ودھدے گئے نویاں نویاں قسماں دے اجیہے بی بیجے جان لگے جیہڑے زیادہ جھاڑ دیندے سن۔ پڑچول دے ذریعے ہن اجیہے بی وی تیار کر لئے گئے نیں جیہڑے کجھ بے موسمیاں سبزیاں پھل تے فصلاں پیدا کرن لگ گئے نیں۔

پنجاب وچ کنک سبھ توں وڈی فصل اے تے ساڈی خوراک تے معیشت دا زیادہ تر دارومدار وی ایس فصل اُتے ای ہوندا اے۔ ایس کر کے ایس فصل دی بیجائی، کٹائی، تے گہائی ول بڑا دھیان دتا جاندا اے۔ ایس تے ہر کسے دیاں آساں ہوندیاں نیں۔ عام طور تے کسان فصل چک کے مُنڈیاں کُڑیاں دے ویاہ رچا دیندے نیں تے مٹیاراں گاؤن لگ پیندیاں نیں:

ہُن فصلاں چکیاں گیاں داج دھیاں بنائے نیں

دنیا چار دناں دی بجھنا نہیں مڑ سہرا گانا

کنک دی بیجائی ویلے سر کرن دا جتن کیتا جاندا اے۔ پر ایہدی کٹائی تے گہائی ویلے نال کرن لئی ونگاراں وی پائیاں جاندیاں سن۔ ڈھول والا سارا دن ڈگا لائی رکھدا تے واڈھے جوش خروش نال واڈی کر دے رہندے سن۔ سوانیاں واڈھیاں لئی حلوے پوڑے تے چوہنگیاں والیاں تندوری روٹیاں خاص طور تے تیار کر کے لیاوندیاں سن۔

کنک پچھوں مُنجی پنجاب دی ایک وڈی فصل اے۔ مُنجی عام طور تے لاب (پنیری) دی لگدی اے۔ مُنجی دا بی پہلاں اک تھاں چھٹے نال بیجیا جاندا اے۔ جد بوٹے فُٹ سوا فُٹ دے ہو جاندے نیں تے فیر جڑاں توں اُکھیڑ کے کدو کیتیاں کھیتاں وچ اوہ پودے اِک اِک کر کے پانی والی نرم زمین وچ لائے جاندے نیں۔ ایہناں بوٹیاں نوں لاب آکھیا جاندا اے۔ مُنجی دے پکن تیک ایس وچ پانی کھلوتا رہنا چاہیدا اے۔ مُنجی دی پرالی مال ڈنگر دے پٹھیاں لئی کم آوندی اے۔ پرالی دا گتا وی بنایا جاندا اے تے پرالی پیکینگ دے وی کم آوندی اے۔

کپاہ ریشے دار فصل اے تے ایہہ اشاروی پنجاب دیاں وڈیاں فصلاں وچ ہوندا اے۔ کپاہ دی وی ہر شے انساناں تے جانوراں دے کم آوندی اے۔ ایس دے کپڑے تے رستے بن دے نیں۔ بی دا تیل کھانیاں وچ استعمال ہوندا اے۔ بی دے خول نوں کھل آکھیا جاندا اے۔ اوہ جانوراں نوں چارے لئی توڑی وچ ملا کے کھوائی جاندی اے تے ایہدے سکے بُوٹے (منشٹی) بالن دے کم آوندے نیں۔ کپاہ چھٹے نال وی بیجی جاندی اے تے نالی نال وی۔ ملتان، بہاولپور، مظفر گڑھ، ساہیوال، وہاڑی، رحیم یار خاں، بہاول نگر، خانیوال دا علاقہ کپاہ دا علاقہ اے۔

کپاہ دا بی رات نوں پانی وچ بھیوں دِتا جاندا اے تاں جے بی دا خول بیجن توں پہلاں ذرا نرم ہو جاوے۔ مال ڈنگر لئی مکئی وی کپاہ وچ بیج دِتی جاندی اے۔ ایس نوں تریڑا آکھیا جاندا اے۔ گھر دے کپڑے کھیس چادراں تے کتن تُنبن تے بستریاں لئی دیسی کپاہ بڑی پسند کیتی جاندی اے۔ خاکی کپاہ صرف کھیساں تے چادراں لئی بیجی جاندی اے۔

گُڑ شکر دیاں ضرورتاں لئی پرانے زمانے توں ای کماد بیجیا جا رہیا اے۔ کماد دے سَٹے لائے جاندے نیں۔ دوجیاں فصلاں وانگوں بوہتی پیداوار لئی کماد دے وی کئی بی مشہور ہوئے نیں۔ کماد دے سَٹے دو دو تن تن فٹ دے فاصلے تے لائے جاندے نیں۔ کماد بارے سیانیاں دا اکھان اے:

کماد	لاء	پھگن	ویکھ	کماد	دا	پھبن
کماد	لاء	چیتر	ویکھ	کھیتراں	دے	کھیتر
کماد	لاء	وساکھ	رکھ	اللہ	دی	آس
کماد	لاء	جیٹھ	اڑ	اڑ	پیا	ویکھ

کماد دی وی کوئی شے ضائع نہیں جاندی۔ گنے دی رَوہ، فیر رَوہ توں گُڑ، شکر تے کھنڈ بن جاندے نیں۔ آگ مال ڈنگر دے پٹھیاں لئی تے چھوئی تے چُورا بالن دے کم آ جاندے نیں۔

مکئی، باجرہ، توریا، گوارا، دالاں تے اوہ فصلاں جیہڑیاں تھوڑیاں تھوڑیاں بیجیاں جاندیاں نیں اوہناں دا تفصیلی ذکرا ایتھے ممکن نہیں۔

سرکاری طور تے پنجاب دیاں فصلاں نوں دو موسماں وچ ونڈیا گیا اے۔ اک ربیع (ہاڑی) تے دوجیاں خریف (ساونی) دیاں فصلاں نیں۔ اج کل باغبانی، پولٹری فارم، گوٹ فارم، ڈیری فارم، سٹڈ فارم، ڈک فارم، فش فارم، شہد دیاں مکھیاں تے ریشم دے کیڑے پالن وی زراعت وچ شامل اے۔ پنجاب دیاں فصلاں دی ایک ہور طریقے نال وی ونڈ کیتی جاندی اے۔ ایس ونڈ موجب اک اناج یعنی سٹّیاں والیاں فصلاں نیں۔ کنک، مکئی، باجرہ، مُنجی، سوانک تے کنگنی وغیرہ، دُوجیاں پھلی دار یعنی روغن والیاں فصلاں نیں۔ توریا، مونگ پھلی، سرہیوں، رائی، تارا میرا، گوارا، تِل تے اَلسی نیں۔ پر سورج مکھی، سویابین، بنولے، مکئی، توریا تے سرہیوں دے تیل اج کل عام طور تے کھانیاں وچ استعمال ہو رہے نیں۔ تریجیاں ریشے دار یعنی دھاگے والیاں فصلاں نیں ایہناں وچ کپاہ، سن، سنکڑا تے پٹ سن دا ذکر کیتا جاندا اے۔ دالاں وی پھلی دار فصلاں وچ شامل نیں پر ایہہ روغن دار نہیں ہوندیاں۔

زراعت دا تریجا تے وڈا جُز افرادی قوت اے۔ واہی بیجی دے کم لئی جنے جی ہوون تھوڑے نیں۔ ایس پیشے وچ افرادی قوت نوں بڑی اہمیّت حاصل اے۔ ہل پنجالی دے ذریعے جانوراں دا زراعت لئی استعمال وی افرادی قوت وچ وادھے دا موجب بنیا۔

ساڈے تن طبقے زراعت دے پیشے نال تعلق رکھدے نیں۔ اک وڈے جاگیردار تے زمیندار، دوجے درمیانے تے چھوٹے درجے دے زمیندار تے تریجے مزارعے، را ہک تے ہاری۔ پر درمیانے درجے دے زمیندار تے مزارعے زراعت وچ مرکزی کردار ادا کر رہے نیں۔

اِک زمانے وِچ زراعت لئی بوہت بندیاں دی ضرورت ہوندی سی۔ گھر وچ جنّی جی بوہتے ہوندے اونی خوشحالی زیادہ ہوندی۔ پر جس گھر وچ مرد گھٹ ہوندے اوس گھر دیاں عورتاں نوں وی کھیتاں وچ کم کرنے پیندے سن۔ پیٹھے وڈھنے کُتر نے عام طور تے سوانیاں دے ذمے ہوندا سی۔ اوہ مرداں پچھے سویرے لسّی پراٹھے فیر شکر دوپہرے بھتا لے کے اپڑ جاندیاں، مرد بھانویں ہلاں پچھے ہون یا جنگل بیلے مال ڈنگراں پچھے اوہناں نوں روٹی، پانی سوانیاں ای پہنچاؤندیاں سن۔

ہن زراعت نے اک جدید سائنس دی حیثیت اختیار کرلئی اے۔ پچھلے کئی ورہیاں توں فصلاں دی بجائی لئی رقبہ متواتر ودھ رہیا اے۔ کچیاں روہیاں تے سیم تھور والیاں بے شمار زمیناں آباد ہو گئیاں نیں تے فی ایکٹر پیداوار وچ وادھا ہو رہیا اے۔

پنجاب وچ پہلی واری 1950ء دے دہاکے ٹریکٹر آؤنے شروع ہوئے۔ زمیناں واہن بیجن لئی ٹریکٹراں نے بڑیاں سہولتاں پیدا کر دتیاں نیں۔ ٹریکٹر سخت توں سخت زمیناں واہندے کراہ تے سہاگہ وی ماردے نیں۔ ٹریکٹر نال کئی قسم دیاں ہلاّں چلائیاں جاندیاں نیں۔ ایہہ ہلاّں زمین نوں فصل دی بجائی لئی تیار کر دیاں نیں تے فصلاں بیجن لئی استعمال کیتیاں جاندیاں نیں۔

زراعت وچ مشیناں دا استعمال اِک بوہت وڈا انقلاب اے۔

(غیر مطبوعہ)

سجّاد حیدر

سجّاد حیدر گجرات دے اک پنڈ موہلہ وچ اک علمی ادبی شخصیت پیرزادہ نور حسین آذری دے گھر 1919ء نوں پیدا ہوئے۔ میٹرک دا امتحان گجرات توں، بی اے تے ایم اے فارسی دے امتحان گورنمنٹ کالج لاہور توں پاس کیتے۔ 1944ء وچ اطلاعات دے محکمے وچ ملازم ہو گئے تے آل انڈیا ریڈیو لاہور دے دیہاتی پروگرام دے نگران مقرر ہوئے۔ قیامِ پاکستان توں بعد تعلقاتِ عامہ دے محکمے وچ انفارمیشن آفیسر بنائے گئے پر دوبارہ ریڈیو پاکستان آ گئے جتھوں ریجنل ڈائریکٹر دے عہدے توں ریٹائر ہوئے۔ ایسے دوران پنجاب آرٹس کونسل دے ڈائریکٹر وی رہے۔ بعد وچ پنجابی ادبی بورڈ لاہور دے صدر وی رہے۔

سجّاد حیدر نے بوہت سارے نشریاتی (ریڈیائی) ڈرامے لکھے۔ جنہاں وچوں چار مجموعے 'ہوا دے ہوکے'، 'سورج مکھی'، 'بول مٹی دیا باویا' تے 'کالا پتن' شائع ہو چکے نیں۔ 1992ء وچ ''چتھر باغ'' ناول لکھیا۔ سجّاد حیدر دے فن پاریاں وچ پنجاب دے دیہاتی وسیب دیاں وَن سونیاں مُورتاں تے منظر نظر آوندے نیں۔ اوہناں دے کردار جیوندے جاگدے تے ایس مٹی دے جمے جائے محسوس ہوندے نیں۔ 1980ء وچ اوہناں نے پنجابی واراں دا اردو وچ بڑا خوبصورت ترجمہ تے 1986ء وچ پنجابی دیاں نمائندہ کہانیاں دا اک انتخاب وی شائع کیتا۔

اوہناں دا فنّی، فکری، علمی، ادبی تے تخلیقی سفر ساری عمر جاری رہیا۔ دسمبر 1996ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

پتنگے

کردار:

1-	ماسٹر مجید اللہ	______	جوان، جاندار، مہذّب اواز
2-	ماں کرماں والی	______	مُعمّر، اَن پڑھ عورت
3-	ثریّا	______	مِٹھی بُلاری والی نرم اواز
4-	انسپکٹر	______	کاروباری، بارُعب اواز
5-	اظہر	______	اخباری رپورٹر
6-	محمد سعید	______	پُرخلوص تے ہمدرد، شائستہ اواز
7-	صفدر	______	شرمیلا تے کم گو نوجوان، اواز وچ اُداسی
8-	رحمت خاں	______	ہیڈ کانسٹیبل پولیس
9-	ناجی	______	بچّہ (عمر 4 سال)

اِنسپکٹر: ہاں رحمت خان کیہ گل اے؟

رحمت: جناب اِک کیس پھڑیا اے بچیاں دے اغوا دا۔ جناب اَج کل شہر وچ بچیاں دے اغوا دیاں بڑیاں وارداتاں ہو رہیاں نیں۔ چھوٹے تھانیدار ملک زمان صاحب نے گشت واسطے تِن پارٹیاں بنایاں۔ میری پارٹی دی ڈیوٹی شہر دے باغاں تے پارکاں تے لگی۔ اسیں چھ دِناں توں روزانہ شامیں گول باغ جاندے ساں۔ اوتھے ایہہ جنا، ہنیرے ویلے اِک گُٹھّے بنچ تے آ کے بہہ جاندا تے کھیسے وچوں اَن پھُو کے غُبارے کڈھ کے کول رکھ لیندا۔ فیر نیڑے کھیڈ دیاں بچیاں نال کِسے نہ کِسے بہانے رَل جاندا۔ اِنج جدوں کُجھ بچّے ایہدے دوالے کٹھّے ہو جاندے تے ایہہ اوہناں نوں پھُوک بھر بھر کے غبارے ونڈ دا۔ اِنج ایہہ روز دے دس باراں غبارے مُفت ونڈ دیندا اے۔ اج جدوں ایہہ باغوں نکلیا تے اسیں ایہدے مگرو مگری ٹُر پئے۔ ایہہ پرانی انارکلی دی اِک گلی وچ جا کے اِک پرانے جیہے مکان دے بوہے اگے کھلو رہیا۔ چوکھا چر مگروں اِک مائی باہر نکلی۔ اوہدی گودی وچ چھوٹا جیہا بچّہ سی۔ ایہنے اوس مائی کولوں بچّہ لین دی کوشش کیتی پر اوہنے نہ دِتّا۔ فیر ایہہ اوہنوں کُجھ آہندا رہیا۔ جیہڑا اسیں نہیں سُن سکے۔ اخیر ایہنے بچّہ اوس مائی کولوں کھوہ لیا تے اِک پاسے ٹُر پیا۔ اوس مائی نے رَولا پا دِتّا تے ایہہ بچّہ اوہنوں پھڑا کے اوتھوں نکل آیا۔ اسیں ایہنوں شُبہے وچ پھڑ لیائے آں۔ ایہہ آہندا اے میں تے بچّے نوں دکانوں ٹافیاں لے کے دین واسطے چکیا سی۔ دسّو جی ایہہ کوئی منن والی گل اے؟

انسپکٹر: ایہدی تلاشی لئی آ؟

رحمت: جی جناب! ایہدے کولوں اِک سگرٹاں دی ڈبی تے کُجھ کاغذ نکلے نیں۔ جناب اُنج تے ایہہ سگرٹ عام جیہے دسدے نیں پر ایہناں وچ لازمی چرس رکھی ہونی اے۔ ایہہ چنگا بھلا جرائم پیشہ لگدا اے جناب۔

انسپکٹر: اسیں کیمیائی معائنہ کراں گے تے آپے دِس پَوے گا توں اوس گھر دا پتا نشان تے نوٹ کر لیا اے نا؟

رحمت: جناب میں پُورا نقشہ بنا لیا اے۔ باقی اسیں آپ ایہدے کولوں پُچھ لواں گے۔

انسپکٹر: اچھا اچھا کیوں وئی وارداتیا! توں اپنی کہانی پا۔

مجید: کہانی اے پئی پرانے زمانے وچ جدوں بندے جانوراں دی بولی سمجھدے سن، اِک شہر وچ کسے ڈھوائی دے کم واسطے لدّو جانوراں دی لوڑ پے گئی۔ ہر پاسے پیا دے لبھن لگ پئے تے جانوراں نوں وی سُوہ لگ گئی۔ وگارتوں بچن واسطے اُٹھ، گھوڑے، تے خچر کھوتے نسن لگ پئے۔ اِک بندے جدوں ویکھیا پئی لومبڑی وی نسی جا رہی اے تے اوہنے اواز دتی توں کیہڑی اُٹھ، گھوڑے دی نسل وچوں ایں۔ تینوں کیہنے پھڑنا اے؟ اوہنے نسدی نسدی نے جواب دِتّا وگار پھڑن والیاں میرا مہاندرا نہیں رلانا۔ کیہ پتا مینوں اُٹھ ای سمجھ لین۔ ایہہ بھائی ہوریں وی مینوں اُٹھ سمجھ کے پھڑ لیائے نیں۔

انسپکٹر: مُشکریاں کرنا ایں؟ ہیڈ کانسٹیبل رحمت خاں سچّا اے۔ توں چنگا بھلا جرائم پیشہ لگنا ایں۔ ناں کیہ اے تیرا؟

مجید: مجیداللہ

انسپکٹر: کتھے رہنا ایں؟

مجید: اسلام پورے، گلی نمبر 7 وچ، اخیر لے سٹاپ دے ساہمنے۔

انسپکٹر: شکلوں تے پڑھیا لکھیا لگنا ایں۔کیہ تعلیم اے تیری؟

مجید: بی اے، بی ٹی۔

انسپکٹر: بی ٹی تے ماسٹر ہوندے نیں توں وی ماسٹر ایں؟

مجید: ہوندا ساں۔

انسپکٹر: ہاں ماسٹر نوں کیہ لبھدا اے، ہُن توں جیہڑا کم پھڑیا اے ایہدے وچ بڑی پیدا اے۔

مجید: انسپکٹر صاحب اجے میرا جرم ثابت نہیں ہویا، تساں مینوں پہلے ای مجرم سمجھ لیا اے؟

انسپکٹر: توں اجے تیکر اپنی صفائی وچ کوئی بیان نہیں دِتا۔ فیر میں تینوں مجرم کیوں نہ سمجھاں؟

مجید: بے شک سمجھو، پر یاد رکھو! ایہہ تھانہ اے عدالت نہیں۔

انسپکٹر: اچھا اچھا ساڈے نال بوتیاں قنون دانیاں نہ پھول، رحمت خان، ایہنوں لے جا کے محرّر کول بٹھا۔ میں وِیہلا ہو کے ایہدے نال فیر گل کراں گا۔

رحمت: چل وئی جوان۔

مجید: انسپکٹر صاحب تسیں میرے گھر اک پیغام بھجوا سکدے او؟

انسپکٹر: گھراں وچ اطلاعواں کرنیاں ساڈا کم نہیں، کیہنوں پیغام بھجوانا ای؟

مجید: اِک بُڈھی مائی اے، معذور وچاری۔

انسپکٹر: تیری ماں اے؟

مجید: ماں ای سمجھو۔ (اک بندے دے اندر آؤن دا تاثر)۔

اواز: اَلسَّلامُ علیکم میاں صاحب، کوئی نواں کیس اے؟

انسپکٹر: آؤ آؤ اظہر صاحب بیٹھو (مجید اللہ نوں) توں جا بھئی۔

اظہر: میاں صاحب ایہنوں کڈھن دی ایڈی کاہل نہ کرو۔ اسیں وی ایہدے نال دو گلاں کر لیئے۔

انسپکٹر: کوئی نہیں جی بچیاں دے اغوا دا شبہہ اے ایہدے تے، کوئی نامی گرامی ڈاکو نہیں۔

اظہر: گل تے اَساں آپ بنانی ہوندی اے میاں صاحب، جے چاہیے تے ڈاکے دی خبر اندر لے صفحے تے اک کالم دی گُٹھے لا دیئے تے بچّیاں دے اغوا دے شُبہے وچ پھڑے ہوئے ملزم دی خبر پہلے صفحے تے شہ سُرخی بن جائے۔

انسپکٹر: اجے ایہدے نال گلّاں تے نہیں ہویاں پر اپنا ناں پتا دسدے ہوئے ایہنے آکھیا اے جے ایہدی تعلیم بی اے بی ٹی اے تے ایہہ سکول ماسٹر رہ چکیا اے۔

اظہر: لو فیر خبر تے بن گئی، باقی گلّاں میں آپ پُچھ لاں گا۔ تسیں ذرا ایہنوں میرے کول تھوڑا چر بہن دیو۔

انسپکٹر: جویں تہاڈی مرضی، پر خبر وچ بچیاں دے اغوا دیاں وارداتاں نوں روکن واسطے ساڈی مہم داذکر کرنا پوے گا۔

اظہر: کیوں نہیں میاں صاحب تہاڈی مہم داوی ذکر ہووے گا۔ تُسیں فکر نہ کرو۔

انسپکٹر: رحمت خاں، اظہر صاحب تے ایس آدمی نوں میرے نال دے کمرے وچ بٹھا تے اندر چاء وی گھلیں۔

رحمت: ٹھیک اے جناب۔

بڈھی عورت: (دُوروں نیڑے آوندے ہوئے) وے پُترا میں وڈے تھانیدار نال گل کرنی اے۔ مینوں لنگھ جان دے میں اپنے پُتر دا پتا کرن آئی آں جنہوں بے وساول لیائے نیں۔

انسپکٹر: کیہ گل اے مائی؟

رحمت: جناب ایہہ مائی آکھدی اے میں مجید دی ماں واں، دھکے نال اندر آوڑی اے۔

مائی: میں نمانی کرماں والی آں جویں، میراناں تے کرماں ماری ہونا چاہی داسی۔ پہلوں لوک صفدر دی ماں بلاندے سن، جدوں اوہ نہ رہیا تے میرے اُتے ترس کھاکے مجید مینوں اپنی ماں بنالیا۔ ہُن مجید وی تُساں کھوہ لیااے (رون لگ پیندی اے)۔

انسپکٹر: مائی میری کوئی اوہدے نال دشمنی اے؟ اپنی صفائی پیش چاکرے تے گھر ٹُر جائے۔

مائی: نصیحتاں نہ کر تھانیدار، خُدا توں ڈرتے غریب دی ہاہ توں بچ (رون لگدی اے)۔

انسپکٹر: ایتھے بہہ جا ماں کرماں والیئے تے مینوں پہلوں مجید دا اگا پچھاتے دس۔

مائی: میں مجید اللہ دا پچھلا گھر نہیں ویکھیا۔ میں تے اوہنوں پہلی واری لاہور دے ٹیشن اُتے ملی آں۔ پر مینوں انج لگدا اے جویں میں ماسٹر مجید نوں ملن ای پاکستان آئی آں۔ اوہ میری کُکھ وچوں تے نہیں جمیا پر مینوں سگواں صفدر لگدا اے۔

اِنسپکٹر: صفدر تہاڈا پُترا اے؟

مائی: ہاں سوہنیا! مانواں پُت جمدیاں نیں۔ فیر اوہ پُت جہانوں ٹُروی جان تے ہرویلے مانواں دیاں نظراں دے ساہمنے رہندے نیں۔ ہسدے بولدے نیں، اُتر جواب دیندے نیں تے کدی چولابدل کے کول رہن لگ پیندے نیں۔ جویں میرا مجید۔

اِنسپکٹر: پر مائی صفدر نوں کیہ ہویا؟

مائی: صفدر کملا سی پُتر، اوہنوں جیوندیاں ای کوئی ہوش سُرت نہیں سی میتھوں تے اوہ ایتھے آون توں چار مہینے پہلوں ای وچھڑ گیا سی۔

انسپکٹر: اوہ کویں؟

مائی: موئیاں تے وِچھڑیاں دی کہانی لمّی ہوندی اے۔ اسیں امبرسر رہندے ساں جدوں میرا صفدر ست (7) جماعتاں پڑھ بیٹھا تے اوہدا پیو فوت ہوگیا۔ میں اپنے پُتر نوں اک بجاجی دی ہٹی تے نوکر کرادتا تے ساڈا گزارہ ہون لگ پیا۔ کجھ ورھیاں نوں صفدر جوان ہوگیا تے ساڈے گھردے اگوں اک بلانے راہ پالیا۔

انسپکٹر: بلا کیہو جیہی؟

مائی: اک سکول جاندی کُڑی سی پُتر، اوہدا ولا کیہ دوس، صفدر نوں ای کُجھ ہوگیا۔ جدوں اوہ سوویلے ساڈے بوہے اگوں لنگھدی ایہہ باہر

تھڑے اُتے بہہ کے اوہنوں ویہندا رہندا۔ جدوں اوہ سکولوں پچھانہہ مُڑدی ایہہ دکانوں سارے کم چھڈ کے فیر تھڑے اُتے جا بہندا۔

انسپکٹر: تے فیر ایس سُدھا ء دا انت کیہ ہویا؟

مائی: ہونا کیہ سی اوس کُڑی دا ویاہ ہو گیا تے اوہ اپنے سوہرے گھر جالندھر ٹُر گئی۔ اوہدے جان مگروں میرا پُتّر فقیر ہو گیا اوہنوں کوئی سر پیر دی ہوش نہ رہی تے ایسے حال وچ چار سال گُزر گئے۔ فیر اک دن صبح سویلے اُٹھ کے اِنج تیار ہو گیا جویں کدھرے جاناں ہووے تے میرے کول آ کے آکھن لگا۔ ''اماں مینوں بُلاوا آ گیا اے تسیں وی اجازت دیو میں جانواں۔'' میں آکھیا۔ پُتّر تُوں مینوں چھڈ کے ٹُر گیا تے میرے اُتے مٹّی دے دو بُک کون پائے گا''؟ آکھن لگا۔ ''اوہ وی آ رہیا اے پر اوہ تہانوں نویں گھر آ کے ملے گا''۔ اوہو گل ہوئی، میں پاکستان آئی تے اللہ مینوں مجید چا دِتا۔

انسپکٹر: ایہہ مجید تہانوں کِتھوں ملیا؟

مائی: امبرسروں اسیں سارے لُٹّے پُٹّے پاکستان توں صدقے ہو کے ایتھے اپڑے تے میں اپنے گلی محلّے والیاں نال مہاجراں دے کیمپ نہ گئی۔ میں افسراں دی منّت کیتی پئی مینوں لاہور دے ٹیشن اُتے رہن دین۔ مجید اللہ دی ایتھے ٹیشن تے ای ڈیوٹی لگی ہوئی سی۔

مجید: اماں جی میں ویکھ رہیاں تسیں کدوں دے اپنا سمیان لے کے ایتھے پلیٹ فارم دی اِک نُکرے بیٹھے او، تسیں کتھے جانا اے؟

مائی: ہُن اَگے کِتھے جانا اے پُتّر، ہُن تے جدوں وعدہ پورا ہو گیا اگلے جہاں ای جاں گے۔ ایس سوہنے پاکستان آؤنا سی، ایتھے اُپڑ گئے آں، اساں ہور کِدھرے نہیں جانا۔

مجید: ماں جی تسیں اپنے گھر آ گئے او، ایہدوں وڈّا تے ایہدوں سوہنا ہور کیہڑا گھر ہو سکدا اے؟ ایہہ ساڈا ساریاں دا گھر اے امّاں جی، ساڈا سوہنا پاکستان۔

مائی: شالا سَدا او سدا رہوے ساڈا ایہہ پاکستان۔

مجید: فیر ایتھے اَپڑ کے کسے ہور گھر دی گل نہ کرو، اُنج رہن واسطے کوٹھا میرا حاضر اے۔ مینوں وی اپنا پُتّر ای سمجھو۔

مائی: وے جیویں مینوں توں سگواں صفدر لگنا ایں۔ ایتھے بہہ جا میرے کول تیرا ناں کیہ اے پُتّرا؟

مجید: میرا ناں مجید اللہ اے امّاں جی، میں جالندھروں آیاں۔

مائی: جالندھروں؟ جتھے میرا پُتّر صفدر رہندا سی۔ پتا نہیں ایس ویلے کس حال وچ ہونا اے میرا پُتّر؟

مجید: تسیں چلو میرے نال میں آپ روزانہ آ کے ساریاں گڈیاں ویکھیا کراں گا تے صفدر نوں لبھاں گا میری ایتھے ای ڈیوٹی لگی ہوئی اے۔

مائی: توں ریلوے وچ نوکر ایں بچّہ؟

مجید: نہیں امّاں جی میں مہاجراں دی دیکھ بھال دے سرکاری محکمے وچ عارضی ملازم آں، میں کیمپاں وچ وی تہاڈے پُتّر نوں تلاش

کراں گا۔

مائی: ربّ تیرا بھلا کرے، پُتّر تیرے گھر ہور کنّے جی نیں؟

مجید: میں گھر وچ کلّا واں اماں۔ میرا اکلیاں بڑا دل گھبراندا اے، ایس کر کے آکھیا اے میرے نال چلو، تُجھ میرے گھر وچ وی رونق ہووے۔

مائی: تے تُوں کلّا ای پاکستان ٹُر آیا ایں مجید پُتّر؟ گھر دے کتھے چھڈ آیا ایں؟

مجید: ایہہ وی تہاڈے پُتّر دے ٹرجان وانگر لکا والی گل اے۔ اماں جی تے ایتھے بندیاں دے کن مُن دے نیں۔ چلو گھر چلیئے۔

مائی: اِنج میں مجید اللہ دے نال اوہدے گھر آ گئی اوہ کرماں والا مینوں اپنی ماں سمجھدا اے تے میری بڑی خدمت کردا اے۔ اوہ روزانہ ٹیشن تے جا کے صفدر نوں لبھدا رہیا تے کیمپاں وچوں جا کے اوہدا پتا کردا رہیا۔ ایس حال وچ چار ورہے ہو گئے نیں جیہناں آونا سی اوہ سارے آ گئے نیں۔ پر میرا صفدر نہیں مُڑیا، پتا نہیں جیوندا وی اے کہ نہیں (رون لگ پیندی اے)۔

انسپکٹر: حوصلہ کر مائی، اسیں ضابطے دی کارروائی مکمل کر کے مجید اللہ نوں گھر گھل دیاں گے۔

مائی: پُتّر تھانیدار! مجید اللہ میرے نال ای گھل دے، ربّ تینوں بڑا اَجر دے گا۔ ایس بڈھی نمانی دی ہاہ نہ لے، یاد رکھ جیہدا کوئی نہیں ہوندا خدا اوہندا اے۔

انسپکٹر: مائی آکھیا اے مجید اللہ کولوں پچھ گچھ کر کے اوہنوں گھر گھل دیاں گے۔ توں تے گل ای نہیں سمجھدی (کسے دے اچانک کمرے وچ داخل ہون دی اواز)۔

محمد سعید: کیہنوں سمجھان دی کوشش کر رہے او میاں صاحب؟

انسپکٹر: آؤ جی آؤ وکیل صاحب تشریف رکھو کنج آئے او سعید صاحب؟

سعید: میں تے اخبار پڑھ کے سویر سویر تہاڈے وَل آ گیاں۔ اخبار والے وی بڑیاں دلچسپ سُرخیاں لاندے نیں۔ تسیں وی اج دے پرچے وچ خبر پڑھی ہونی اے۔ ''تحریکِ آزادی کا کارکن بچوں کے اغوا کے الزام میں گرفتار کر لیا گیا۔ ملزم جالندھر میں ایک ہائی سکول کا ہیڈ ماسٹر تھا۔''

اِنسپکٹر: میں خبر تے نہیں پڑھی پر کل اِک اخبار دا رپورٹر ایتھے آیا سی تے اوہنے ملزم نال گلاں کیتیاں نیں۔ اوہ کہانی بنا کے لے گیا ہونا اے۔

سعید: میں وی مجید نوں ملن آیاں۔

انسپکٹر: تہانوں اوہنے وکیل کیتا اے؟ پر اجے تے چلان وی تیار نہیں ہویا۔ اوہدے بیان وی نہیں ہوئے۔

سعید: میں مجید اللہ دا وکیل نہیں اوہدا دوست آں۔

انسپکٹر: سعید صاحب تسیں مجید اللہ دے دوست او؟

سعید: کیوں ایہدے وچ حیرانی دی کیہ گل اے؟

انسپکٹر: تہاڈا ایہو جیہے جرائم پیشہ بندیاں نال کیہ کم؟

سعید: میاں صاحب ہن سانوں اپنی سوچ بدل لینی چاہی دی اے۔ پرانا انگریزی قنون سی پئی ہر بندہ مُجرم اے جدتیکر اوہ اپنے آپ توں الزام رد نہ کر سکے۔ ساڈا اسلامی اصول ایہہ وے پئی ہر بندہ بے گناہ اے جدتیکر اوہدے تے جرم ثابت نہ ہوئے۔

انسپکٹر: وکیل صاحب تسیں مجید اللہ نُوں کویں جان دے او۔

سعید: میں ماسٹر مجید اللہ دا سنگی وی آں تے شاگرد وی، مجید اللہ قرآن دا حافظ اے۔

انسپکٹر: مینوں مجید اللہ دی ساری حقیقت کھول کے دسّو سعید صاحب۔

سعید: میں جالندھر شہر دا رہن والا واں، جدوں قائد اعظمؒ دے حکم نال پاکستان دی عام تحریک شروع ہوئی تے ہندوستان دے ہر شہر وچ جلوس نکلے اوہدوں میں لاہور لاء کالج دے آخری سال وچ پڑھدا ساں، طالب علماں وچ جوش خروش توں ڈر کے یونیورسٹی نے کالج بند کر دِتا تے میں اپنے شہر مُڑ آیا۔ اوتھے وی روزانہ جلوس نکلدے سن۔ میں وی جلوساں وچ شامل ہون لگ پیا تے فیر ہولی ہولی تقریراں وی کرنیاں شروع کر دتیاں۔ پر ساڈے شہر دے جواناں دا سبھ توں جوشیلا رہنما ماسٹر مجید اللہ سی۔

انسپکٹر: ایہہ ماسٹر تے بڑی بلا اے۔

سعید: ماسٹر مجید اللہ مردِ مومن اے، ایہدی ایمان دی طاقت پہاڑ نال وی ٹکرا جاندی اے۔ انج ایڈا اساؤا اے جویں مُونہہ وچ زبان ای نہ ہووے ایہہ درویشاں دی نشانی اے۔

انسپکٹر: تہاڈیاں ایہہ ساریاں گلّاں سُن کے میں حیران پیا ہوناں جے ایہو جیہا بندہ روز شام آوارہ لوکاں وانگر پارکاں وچ جا کے بالاں نوں غباریاں نال کیوں پرچاندا اے؟ تے فیر کل راتیں ایہہ اک گھروں جا کے نِکّا جیہا بال چک لیا یا تہاڈیاں گلّاں توں ماسٹر بردہ فروش تے نہیں لگدا۔

سعید: اوہ تے آپ بردہ اے میاں صاحب اپنا آپ وِیچ کے اوہنے پاکستان لیا اے۔ باقی جیہڑا تہاڈے دل وچ شک اے اوہ تسیں ماسٹر ہوراں کولوں پچُھ کے دُور کر لوؤ۔

انسپکٹر: اوہ اللہ دا بندہ فیر کوئی اُٹھ لومبڑی دی کہانی سنا دے گا۔ سانوں تے اوہ کُجھ دسدا ای نہیں۔

سعید: میاں صاحب دس نمبریئے توں بکوان تے دُکھیے دا دل پھولن دی ترکیب اِکو نہیں ہوندی۔ تسیں اوہنوں بُلا کے میرے کول بٹھاؤ، اوہ آپے کُل حقیقت بیان کر دے گا۔

انسپکٹر: بھلی گل اے۔

سعید: (جذباتی ہو کے) میرا امیر، میرا اُستاد، میرا بھائی (بغلگیر ہون دا تاثر) کس حال وچ او مولا؟

مجید: جس حال وچ اللہ رکھے شکر اے، سعید صاحب نویں جہاں وچ اللہ فیر ملایا اے۔

سعید: مل تے پہلوں ای پینڈے پر تسیں تے آپ گمنامی دی زندگی اختیار کر لئی۔

مجید: اپنے جیہے نِکیاں نِکیاں لوکاں وچ رہنا سعید صاحب ایہہ زندگی معمولی تے ہے پر گمنامی دی نہیں۔

سعید: تے کردے کیہ او؟

مجید: اِک خدمتِ خلق دے ادارے وچ کم کرناں، اوہ میری ضرورت پوری کر چھڈدے نیں، تے میں اپنے کم وچ رُجھا رہناں جیہدے وچ آخرت دے اُجر دا وعدہ وی اے۔

سعید: اللہ جزا دے ہُن ذرا انسپکٹر صاحب دی اُلجھن وی دُور کرو، فیر ایتھوں رل کے باہر چلیئے۔

مجید: ایہہ دسن لگیاں مینوں اپنی زندگی دے پرت کھولنے پین گے۔ مینوں وی دُکھی کرو گے تے آپ وی تسیں سُن کے خوش نہیں ہووگے، میں جالندھر تعلیم الاسلام ہائی سکول وچ پڑھاندا ساں۔ میرے ماپے شہروں تیراں میلاں تے اِک پنڈ وچ رہندے سن تے میں بستی دانشمنداں دے چھوٹے جیہے گھر وچ اپنی بیوی ثریا تے اپنے بچے نجیب اللہ نال رہندا ساں، پاکستان بن توں چھ مہینے پہلے اوس شہر وچ بڑے جلسے جلوس ہون لگ پئے تے میں تحریک پاکستان وچ حصہ لین لگ پیا۔ اِک دن فجر دی اذان توں پچھے ساڈے گھر دا بوہا کھڑکیا۔ میں پُچھیا "کون ایں بھائی توں"؟

صفدر: ماسٹر صاحب مینوں تہاڈے گھر دا پہرہ دین گھلیا نیں۔

مجید: کیہنے گھلیا اے؟

صفدر: جی اوہ ساہمنے آکے تے نہیں نا آکھدے مینوں کیہ پتا۔

مجید: ایس عمرے فقیر ہو گیا ایں کوئی گھر بار نہیں تیرا؟ تیرا ناں کیہ اے تے کتھوں آیا ایں؟

صفدر: میں صفو آں جی، اُمبرسروں آیا واں۔

مجید: توں میرے گھر دا پہرا دین دی اُجرت کیہ لیں گا؟

صفدر: مینوں اوہو دین گے جنہاں مینوں گھلیا اے میں تہاڈے کولوں کُجھ نہیں لینا۔

مجید: تے رہیں گا کتھے؟ میرے گھر وچ تے تھاں نہیں۔

صفدر: ساہمنی دیوار نال جُھگی بنالاں گا تسیں اجازت دے دیو۔

مجید: اچھا ٹھہر (دروازہ ڈھون دی اواز) ثریا گل سن۔

ثریا: میں سُن لئی اے گل۔

مجید: بڑا بھولا جیہا مُنڈا اے، پتا نہیں کیہڑے دُکھوں فقیر ہو گیا اے، ساہمنے جُھگی پا کے رہ لوے گا، ساڈا کیہ لینا سُو۔

ثریا: کیہ پتہ کون اے؟

مجید: ایہدا موتہہ نیک مرداں والا اے، ایہہ کھوٹا نہیں ہوسکدا۔

ثریا: تے ایہنوں کھوائے پیائے گا کون؟

مجید: میں روٹی دے آیا کراں گا۔

ثریا: میں ایہدی روٹی نہیں پکاواں گی۔

مجید: اللہ توں ڈر ثریا پتا نہیں کیہڑے حال نوں اَپڑ کے ایہنے اپنا گھر چھڈیا اے۔

ثریا: میرا ایہدے نال کوئی واسطہ نہیں۔

مجید: تیرا اوس وچارے نال کیہ واسطہ ہونا اے، اوہنے کوئی گھر وچ پیر پانا اے؟

ثریا: جاؤ مینوں تنگ نہ کرو (رون لگ پیندی اے)۔

مجید: ویکھاں جھلیاں والی گل، روندی کیوں ایں، میں اوہنوں ٹور دیناں۔ (بوہا کُھلد ا تے بند ہوندا اے)۔

صفدر: بی بی نے غصہ چا کیتا جے، میں ٹُر جاناں۔

مجید: کُجھ دناں بعد میں پاکستان دے حق وچ اک جلوس لیڈ (Lead) کیتا تے مینوں گرفتار کر لیا گیا۔ جیل وچ پہلی ملاقات والے دن میری بیوی نے مینوں دسّیا۔

ثریا: جس دن تسیں گرفتار ہوئے او، اوس توں اگلی صبح میں بوہیوں باہر جھاتی ماری تے تہاڈا صفدر ساہمنی دیوار نال جُھگی پا کے ایہدر کنڈ کیتی بیٹھا سی، پتا نہیں راتیں کس ویلے آ کے اوہنے جُھگی وی پا لئی، ناجی تے اوہنوں مِل وی آیا اے۔

مجید: کیوں ناجی، فقیر بابا کیہ کہندا اے؟

ناجی: فقیر بابا نہیں ابو، اوہ تے صفدر اے، اوہ کہندا اے میں تہاڈا پاہرو آں، پاہرو کیہ ہوندا اے ابو؟

مجید : پاہرو پہرے دار نوں کہندے نیں بیٹے، تُوں اوہنوں کُجھ کھان پین نوں گھلنی اے ثریا؟

ثریا: لگدا اے اوہنے میریاں اوس دن گلّاں سُن لئیاں نیں۔ ناجی نوں آکھیا سو میں تہاڈے گھر دا اَن پانی نہیں کھا پی سکدا، دِنے ساڈے بوہے وَل کنڈ کیتی رکھدا اے تے راتیں ساڈی دیوار نال لگ کے بیٹھا رہندا اے۔

مجید: ایہہ اللہ دا بندہ ساڈی مدد نوں آیا اے، ہُن تے سُنیا اے شہر وچ فساد وی شروع ہو گئے نیں۔

ثریا: ہاں کِدھرے کِدھرے اَگاں وی لگیاں نیں تے کُجھ لوک دُوجے محلے چھڈ کے ساڈی بستی آ گئے نیں۔

مجید: ناجی، صفدر پاہرو کیہ گلّاں کردا اے؟

ناجی : ابو اتی کولوں بڑا ڈردا اے۔ پُچھدا سی میں آیا واں تے بی بی غصے تے نہیں ہوئی؟

مجید: فیر توں اپنی اتی نوں پُچھیا؟

ناجی: میں پُچھیا تے اتی رون لگ پئی۔

مجید : رویا نہ کر ثریا، توں بڑی صبر والی بی بی ایں۔ جے کلیاں جی گھبراندا اے تے کِسے نوں گھل کے بھائی ہوراں تے بھابی نوں اپنے کول بُلا لے یا فیر آپ پنڈ ہو آ۔

ثریا: جدوں تیکر تسیں گھر نہیں آؤندے میں ایس شہروں باہر نہیں جاواں گی۔ ایتھے دل نوں ایہہ تے حوصلہ ہے پئی اسیں اِکو شہر وچ آں۔

مجید: اللہ خیر کرے، جدوں ساڈا پاکستان بن گیا اسیں خوشحال ہو جانا اے۔

ثریا: اللہ چھیتی اوہ وقت لیاوے۔

مجید: پر ثریا نوں پاکستان آؤنا نصیب نہ ہویا، پاکستان دا اعلان ہون توں بعد بوہت سارے سیاسی قیدی چھڈ دِتے گئے پر میرے اُتے جیل دے محکمے نے کئی کیس بنائے ہوئے سن۔ ایس کر کے میری رہائی نہ ہوئی، کُجھ دن توں شہر وچ فساداں دا زور سی، فیر اک دن میرے اک دوست نے ایہہ خونی خبر سنائی جے میری بیوی تے بچّہ مار دتے گئے۔

سعید: اوہ آپ وی تے ختم ہو گیا ہونا ایں۔

مجید: ہاں اوہ خورے کِس ویلے کس تھانویں ماریا گیا، میرے یار اوہدی بُڈھی ماں دی سینے وچ ایڈا وڈا مگھار لئی پھر دی اے۔

سعید: اوہدی ماں جیوندی اے؟

مجید: جی آ-------میرے کول اے۔

اِنسپکٹر: جیہڑی بُڈھی مائی تہانوں لبھدی آئی سی؟

مجید: جی آ--------اوہو بُڈھی مائی اوس اللہ لوک دی ماں اے۔

اِنسپکٹر: اتاں کر ماں والی مینوں وی اپنے پُتّر دی پیتا سنائی اے۔ ماسٹر صاحب تہانوں اوہنے نہیں دسیا صفدر فقیر کویں ہویا؟

مجید: مینوں اتاں توں پہلے آپ ثریا نے صفدر دے شدا دا سبب دس دِتا سی، اوس نیک بی بی دا دل شیشے وانگر صاف سی۔ اوہنے اپنے واسطے صفدر دا جذبہ میرے کولوں نہیں چھپایا تے ایہہ گل سُن کے مینوں معصوم جیہا صفدر ہور پیارا لگن لگ پیا، اتاں میرے نال اپنا دُکھ پھولدی اے تے کدی ثریا نوں تے کدی ثریا دے گھر والے نوں بددُعاواں دیندی اے۔ اوہنوں اجے ایہہ نہیں پتا جے ثریا ہن ایس جہان تے نہیں نالے میں ای اوہدا گھر والا واں۔ اوہ تے ایس آس اُتّے پئی جیوندی اے جے اوہدا پُتّر صفدر کسے دن اوہنوں آن ملے گا۔

سعید: بھلا موئے تے وچھڑے کون ملے ایویں جیوڑا لوک ولاؤندا ای۔

اِنسپکٹر: اچھا ہُن موجودہ کیس بارے وی کُجھ دسونا ماسٹر صاحب۔

مجید: میں تہانوں اپنے معصوم بچّے دے جان دی گل دس بیٹھا، ہُن جیہڑا میرے جیہا حساس بندہ اپنی بیوی تے بچّے توں اِنج ہمیش واسطے وچھڑ جائے اوہ اپنے پیار دے ہڑھ نوں اندر کویں ڈک سکدا اے' مینوں بچّے پیارے وی بڑے لگدے نیں تے اپنی بالغ عمر دا بوہتا حصّہ میں بچیاں نال ای گزاریا، ایسے پیار دی سِک توں مجبور ہو کے میں شامیں کم توں ویہلا ہوناں تے دس باراں اَن پھوکے غبارے خرید کے تے اِک پارک وچ جا بیٹھناں، اوتھے بچے کھیڈن آؤندے نیں۔ میں اوہناں دیاں بھولیاں گلاں سُن کے اپنا روح راضی کرنا تے غباریاں وچ پُھوک بھر کے اوہناں نوں دیناں۔ میں اوہناں نوں نِرے ہوائی غبارے ای دیناں پر تسیں اندازہ نہیں کر سکدے اوہ مینوں کنیاں دولتاں دیندے نیں۔ بچے تے ہوندے ای نیں سخی بادشاہ۔

اِنسپکٹر: پر اوس چھوٹے بچّے اُتے تسیں ایڈے مہربان کیوں او جے اوہدے گھر جا کے تسیں اوہنوں چکّن دی کوشش کیتی؟

مجید: اوہ گڈو؟ اوہ مینوں سگواں اپنے ناجی وانگر لگدا اے، اوہ وی جدوں ایہدی عمر دا سی تے انج ہس کے میرے مونڈھیاں پچھے چھپ جاندا سی۔ پرسوں میں پارک وچ گیا تے گڈو اوتھے نہیں سی، میں بچیاں نال وقت گزار کے پرتیا تے طبیعت بڑی اداس

سی۔ کل فیر گیا تے گڈو نہیں سی۔ میں بچیاں کولوں اوہدے گھر دا پتا پچھ کے اوتھے گیا تے مائی اوہنوں چک کے باہر نکلی، میں گڈو نوں چکن لگا تے مائی آکھیا گھر دیاں نے منع کیتا اے بچہ کسے نوں نہیں دینا کیوں جے اج کل بچیاں دے اغوا دیاں وارداتاں ہورہیاں نیں، میں اوہدی منت کیتی جے میں گلی دے موڑ تک گڈو نوں لیجا کے ٹافیاں لے دیواں فیر بھانویں اوہ کدی اوہنوں میرے کول نہ لیاوے۔ گڈو میرے ول لمکیا تے میں اوہنوں جھپٹ لیا۔ مائی نے رَولا پا دِتّا۔

اِنسپکٹر: تہاڈے بیان وچ صداقت نظر آوندی اے، نال وکیل صاحب وی تہاڈی نیک چلنی دے ضامن ہوئے نیں ہُن تہاڈے تے کوئی عذر نہیں۔

سعید: شکریہ میاں صاحب، آؤ ماسٹر صاحب چلیئے۔ سانوں اجازت اے؟

اِنسپکٹر: اِک گل دسدے جاؤ ماسٹر صاحب، پاکستان بنان ویلے تے سارے علاقیاں دے مسلماناں نے اپنے پاک وطن دی آن اُتّے پتنگیاں وانگر لکھاں جاناں واریاں، ہُن پاکستان تے بن گیا اے پر اوہ پتنگے کِتھے گئے؟

مجید: اِنسپکٹر صاحب شمع تے ہر موسم وچ بلدی رہندی اے پر پتنگے برسات وچ ای آوندے نیں۔ ساڈا وطن قائم تے دائم اے پر پتنگے اوہدوں آون گے جدوں امتحان دا وقت آیا۔ فیر ویکھیا جے پاکستان دے ہر شہروں ہر پنڈوں ڈاراں دیاں ڈاراں پتنگے نِکلن گے تے اپنیاں جاناں قربان کرن گے۔ اِک تے میں ای دھوانکھیا ہویا پتنگا تہاڈے ساہمنے کھلوتا واں۔ (سارے ہسدے نیں تے ایسے ہاسے اُتے فیڈ آوٹ کر دِتّا جاندا اے)۔

(کالا پتن)

فرخندہ لودھی

فرخندہ لودھی 25اکتوبر 1937ءنوں مشرقی پنجاب (بھارت) دے شہر ہوشیارپور وچ نواز خاں دے گھر پیدا ہوئیاں۔1947ء وچ قیام پاکستان توں بعد ایہہ خاندان ساہیوال (منٹگمری) آن وسیا۔ میٹرک دا امتحان 1953ء وچ پاس کیتا تے بی اے تک تعلیم ساہیوال ای حاصل کیتی۔1958ء وچ لائبریری سائنس دا ڈپلومہ کر کے ملازمت دا آغاز کوئین میری کالج لاہور توں کیتا۔1963ء وچ ایم اے اردو تے 1978ء وچ ایم اے لائبریری سائنس دے امتحان پاس کیتے۔اوہ مختلف کالجاں دیاں لائبریریاں وچ لائبریرین دی حیثیت نال کم کردیاں رہیاں پر ایہدے نال نال تخلیقی سفر وی جاری رہیا۔ تخلیق وچ ایہناں نے اُردو تے پنجابی وچ افسانوی ادب نوں اپنے اظہار دا خاص ذریعہ بنایا۔ گورنمنٹ کالج لاہور توں ریٹائر ہو گئیاں۔ پہلاں اُردو وچ لکھدیاں سن تے ایہناں دے دو ناول 'حسرت عرض تمنا' تے 'پنجرہ' شائع ہوئے۔افسانیاں دے ترن مجموعے 'شہر دے لوگ' 'آرسی' تے 'خوابوں کے کھیت' اُردو دے افسانوی ادب وچ اک نویکلا رُوپ لے کے ظاہر ہوئے۔ پنجابی وچ کہانی ایہناں نے کافی عرصہ پہلے شروع کردتی سی تے کہانیاں دا اک مجموعہ 'چنّے دے اوہلے' پنجابی دے افسانوی ادب وچ خاص اہمیت دا حامل اے۔ ہن اوہناں دا اک پنجابی ناولٹ 'جنڈ دا انگیار' ساہمنے آیا اے۔ایس توں وکھ پنجابی مضموناں دی اک کتاب 'زنانی دے روپ' وی شائع ہوئی اے۔ بالاں لئی ایہناں دیاں کہانیاں بڑیاں دلچسپ تے فکر انگیز ہوندیاں نیں۔ ایس توں وکھ ایہناں دے تحقیقی کم دے سلسلے وچ وکھو وکھ بڑے مفید ترجمے تے سروے رپورٹاں وی شائع ہو چکیاں نیں۔ فرخندہ لودھی 2010ء وچ اللہ نوں جا ملیاں۔

پچھلی پڑھائی

ماسٹر جی ہوراں نوں ایس گلی وچ وسدیاں بوہتے نہیں تے گھٹو گھٹ پنجھی (25) ورہے ہو گئے نیں۔ گلی نے ایہناں ورہیاں وچ کئی بانے بدلے پر ماسٹر جی دی حالت نہیں بدلی، ہاں سر اوہناں دے کپڑیاں جیہا گھس میلا ہو گیا اے تے بُت ادھورانا---اوہ اج وی ہتھ وچ چھمک پھڑی موری دے کنڈھے جماعت لا کے محلے دے نکیاں بالاں نوں پچھلی پڑھائی کرا رہے نیں۔ بال اپنے ٹُٹّے کھسّے بستیاں چوں کتاباں قاعدے ہولی ہولی کڈھدے، اُپر نیلے اسمان ول تکدے نیں، جتھے گڈیاں، تُکلاں اُڈدیاں تے کبوتر قلابازیاں کھاندے نیں۔ نیانیاں دی امنگ پتلی ڈور نال بجھی، نازک پراں تے سوار، کھلی فضا وچ تاریاں لاوندی اے۔ جدوں بالاں دیاں نظراں کتاب توں اسمان ول چھڑپے لاوندیاں نیں تے ماسٹر جی نوں قہر چڑھ جاندا اے پر اوہ کسے نوں چھمک نال مار نہیں سکدے۔ چھمک زمین تے مار مار کے آکھدے نیں۔

''اوئے اوئے' بے وقوفو! گھروں پڑھن آئے او کہ پتنگ بازی کرن''۔ اوہ چھمک چک کے مارن دا ڈراوا وی دیندے نیں بس اینا کُو دم خم اے ماسٹر جی وچ' فیر جد کوئی چھلیڈا جیہا مُنڈا کٹی ہوئی پتنگ دی ڈور لُٹن لئی نس پیندا اے تے باقی جا تک اوس مُنڈے نوں پھڑن لئی دوڑ پیندے نیں۔ ماسٹر جی بے بس ہو کے بہہ رہندے نیں۔

ایہہ تماشا روز ای ہوندا اے۔

اک دن راجو نالی کڈھدیاں کڈھدیاں بھینگی اکھ گھما کے تے کئی واری ہس کے آکھیا۔

''ماسٹر جی! ایہہ مُنڈے تہاڈے وس دے نہیں۔ ہوندی کھاں میں تہاڈی تھاں تے، تسیں ویکھدے ایہہ کنج نسدے نیں گڈیاں پچھے۔''

اینا آکھ کے راجو موُنہہ وچ بُڑ بُڑ کردی زور زوردی جھاڑو مارن لگ پئی۔

''اللہ وی خورے کیہ سوچ کے بندیاں نوں تھاں پتھاں سُٹدا جاندا اے۔ ایس نمانے نوں ماسٹر بنا چھڈیا سُو۔''

راجو دے پُٹھے سِدے ہتھ مارن نال گندیاں چھٹاں اُڈ کے ماسٹر جی دے چٹیاں کپڑیاں تے جا پیاں۔ ماسٹر جی اُچھل کے ذرا گو اگانہہ ہوئے تے بولے۔ ''راجو بھین ویکھ کے، ویکھ کے۔''

کیوں جے اوہ سچے غصے نال آکھدے تے راجو اوہناں دے بوہے والی تھاں کدے صاف ای نہیں سی کرنی اوہ تے ہر ویلے ہنیری بنی رہندی سی۔

ماسٹر جی وچارے گلی دا ککھ، ککھ انج وی کسکدے نہیں۔

''آپ ای خیال کر بھین۔''

''میں کیہ خیال کراں؟'' نالی اُتے تسیں آپ ای بیٹھے اوُ میں تے نہیں بہایا۔''

راجو دے مُونہہ تے معذرت والی کوئی لکیر وی نہیں سی تے نہ ای اوس ایہہ گل ہس کے آکھی سی سگوں گلہ کیتا۔

''ماسٹر جی ایہہ تھاں تے تساں اُکا مُل ای لئی اے، بالاں نوں گھروں نہوا دھوا کے گھلی دا اے تے کوئی اکھر سِکھ آون گے تسیں اوہناں نوں نالی بنے بہا چھڈیا کرو، گندوچ بہہ کے چھٹاں توں گھابردے اوُ کیہ کہنے تہاڈے۔''

ماسٹر جی مجرماں وانگوں نیویں پا لئی، راجو نال ایس طراں دی چخ چخ دوجے تیجے دن ہو جاندی۔ اوہ ہمیش راجو دی قینچی ورگی جیبھ اگے چُپ سادھ لیندے۔

جس بندے دے ہتھ گند وچ ہون، اوہدے کولوں چٹ کپڑیے لوک سدا توں ڈردے آئے۔ ماسٹر جی تے پکے سفید پوش سن۔ اوہناں دے کول راجو دے دو مُنڈے پڑھدے سن ویہاں (20) ویہاں (20) روپیاں تے۔ جے اوہ راجو نال اوکھا بولدے تے چالھیاں (40) دا نقصان جھلدے۔ بھانویں اوہ بوہت واری منگن پچھوں دیندی سی تے پیسہ جیہدے وی ہتھ وچ ہووے اوہ طاقت ور ہوندا اے۔ ماسٹر جی کہندے نیں'' پیسہ پستول ہوندا اے تے اپنا لائسنس آپ' ایس توں سارے خون معاف ہوندے نیں۔''

راجو تے اُنج ای کھنڈی چُھری سی، بدرواں کڈھ کڈھ کے ایس دا مُونہہ بدرو بن چُکیا سی۔

ماسٹر جی دے کئی شاگرد جوان ہو کے نویں نویں کاروباراں وچ رُجھ گئے بعضے تاں اوہناں کولوں اِنج لنگھ جاندے جویں جان دے ای نہیں پر ماسٹر جی نوں اپنے اوہناں شاگرداں تے بڑا مان سی جیہڑے کاروچ بیٹھے شُوں کر کے کولوں دی لنگھ جاندے، ماسٹر جی اپنے دل وچ آکھدے:

''کیہ ہویا جے اوہ مینوں سیاندے نہیں' ہین تے میرے شاگرد۔'' اوہناں نوں اوہ ویلے یاد سن جد ایہناں شاگرداں دیاں ماواں مُنڈیاں دی بانہہ پھڑی آندیاں تے بنتی کر کے آکھدیاں۔

''ماسٹر جی میں بڑی غریبنی آں، بوہتا دے نہیں سکدی۔ اپنے علم دی خرایت ایہنوں سکول وچ چلن جوگا کر دیو۔''

ماسٹر جی نوں اوس ویلے اِنج لگدا جویں سمے تے اوہناں دا ای ہتھ اے۔

اوہناں دو روپے مہینہ لے کے وی پڑھایا تے بڑا چر پنج (5) روپے لیندے رہے، ہن ویہہ (20) روپے ماہوار فی بچّہ لیندے سن۔ ماشاءاللہ ترقی تے بتھیری کیتی پر ڈیرہ جتھے سی اوتھے ای رہیا۔ کوٹھڑی وی اوہو رہی جس دے وچ اِک منجی ڈاہ کے تھوڑی جئی تھاں بچدی سی جتھے مینہ پانی دے دناں وچ انگیٹھی رکھ کے روٹی ہانڈی کر لیندے سن۔

لنڈے مستری دا پُت عنایت ماسٹر جی نوں کدے نہیں بھُل سکدا، کڑاکے دی ٹھنڈ عنایت دے ہتھ پیر پھٹے ہوئے، نلی چوندی کلا گرتا پجامہ پیروں ننگا ہُر ہُر کردا تر کالاں ویلے ماسٹر جی دی انگیٹھی کول ہتھ پسار کے بہہ جاندا، اِک دن ماسٹر جی نے پچھیا۔

''عنایت! تینوں پڑھن دا شوق نہیں کھیڈن دا اے، پڑھیا کر۔''

''پڑھ لاں گا تاں کیہ کراں گا ماسٹر جی۔''

''اوہ کملیا بندہ بن جائیں گا۔''

''بندہ تے میں ہُن وی آں۔''

''میرا مطلب اے وڈا آدمی بن جائیں گا۔''

''تسیں تے وڈے آدمی نہیں بنے۔''

''فیر میں کیہ آں عنایت؟''

''تسیں ماسٹر جی او بس۔''

ماسٹر جی چُپ چپیتے رہ گئے۔ بناں لوڑ دے ہانڈی دا ڈھکنا چکیا، دال نوں اُبال نہیں سی آ رہیا پر اوہناں نوں لگیا مناں اُبال آ رہیا اے۔

فیر ویکھدیاں ویکھدیاں عنایت جوان ہو گیا۔ پتا لگا پئی کسی علاقے وچ کباڑیئے دا کاروبار کردا اے تے لتا مال بناؤندا اے۔ ہن عنایت دی ماں کدے کدے ایہدروں لنگھدی تے پل کُو لئی اجھک کے اوپرے جیہے جی نال پچھدی۔

''کیہ حال اے ماسٹر جی راضی او؟''

عنایت دی ماں پہلے نالوں جوان تے سوہنی ہو گئی اے۔ اوس دی چال وچ اعتماد اے جیہڑا ماسٹر جی نوں ہتھ وچ سوٹی پھڑ کے وی نہیں ملیا۔

اِک دن راجو اپنے سب توں نکے اٹھویں (8) پُتر دی باہنہ پھڑی آئی تے ماسٹر جی دے ساہمنے آکڑ کے کھلو گئی۔ اج اوس دی آکڑ پہلے نالوں وی ودھ سی۔

''لو فیر ماسٹر جی کیہ یاد کرو گے اساں اپنا اخیری بال وی تہاڈے کول ہی بہا کے پڑھانا اے۔ سکولاں دے ماسٹر اگ لگنے کجھ نہیں سکھاندے۔ ماسٹر جی! میں چاہنی آں مُنڈے نوں حرف چکنے آ جان۔ باہر جا کے سوکھا رہے گا، خیریں وڈے دونویں تہاڈے شاگرد باہر نیں۔

خورے کیہ کجھ گھلی جاندے نیں مینوں تے اوترے ناں وی نہیں آوندے۔ کلر ٹیلی ویژن' وی سی آر، ٹیپ ریکارڈر، بالاں دے بولن والے کھڈونے، سیٹی والیاں جتیاں' سینتے سوائے کپڑے، ٹھنڈی الماری۔''

ماسٹر جی نے اکھاں چک کے تکیا راجو نے اج بڑے سوہنے نویں کپڑے پائے ہوئے سن۔

''لوکیں تہانوں ویہہ(20) روپے دیندے نیں، میں تہانوں تریہہ(30) دیواں گی کوئی تھوڑ نہیں۔''

ماسٹر جی راجو دے چھوٹے پُتر نوں پڑھاندے رہے۔ چھ مہینے ہو گئے سال لنگھ گیا، ایس سال دے وچ راجو چار(4) یا پنج(5) واری پیسے دِتے اوہ وی توڑ توڑ کے نال ایہہ وی آکھیا:

''منڈے نوں تھوہ لیکھا تے آیا نہیں پر میں خیال کرنی آں تسیں پرانے او، پچھلی پڑھائی لئی تسیں ای ٹھیک او۔''

ماسٹر جی جدوں پورے پیسیاں دا مطالبہ کیتا۔ راجو آکھیا۔

''ماسٹر جی اسیں کدھرے نسے جاندے آں۔ میں اپنے وڈے منڈے نوں سُنیہا گھلیا اے' آوندا ہویا ماسٹر جی لئی گھڑی لیائیں۔ تے نالے ماسٹر جی رفیق، شفیق ہرواری ٹیپ وچ تہانوں سلام گھلدے نیں۔ اللہ دی سَونہہ ہُن تے پڑھن لکھن دی لوڑ ای نہیں رہی۔ ہیں؟ سلام گھلدے نیں۔۔۔۔۔ ٹیپ کر کے دِوواں نوں میرے ولوں پیار آکھیں' نالے آکھیں آوَن تے ملن۔''

ماسٹر جی لئی ٹیپ والی گل نویں تے اچرج سی' راجو ٹھیک آکھدی سی' ہن پڑھن لکھن دی کیہ لوڑ اے۔

پر ماسٹر جی پرانے خلوص نال راجو دے پُتر تے دوجے مُنڈیاں نوں پچھلی پڑھائی کراوندے رہے۔ جویں اگے کراوندے سن' جدوں دا باہر جان آون دا کم شروع ہویا ماسٹر جی نوں دنیا دے دیدیاں وچ سوکا دسدا سی۔ اِنج شاگرداں نوں ترقی کیتیاں ویکھ کے اوہناں دا جی خوش ہوندا سی پر ہن پیراں تھلیوں جویں کوئی پوڑی کھچ رہیا ہووے۔

روز وانگ اوس دن وی اوہ پیڑھی ڈاہ کے شاگرداں دی قطار دے ساہمنے بیٹھے رُعب دار اواز نال سبق رٹا رہے سن' گرمیاں دا لوڈھا ویلا ہولی ہولی ترکالاں ول ودھ رہیا سی کہ کسے عین سر تے کھلو کے مکے دی طراں سلام ماریا، اوہناں دا کمزور دل کنب گیا۔ آوَن والے اپنا تعارف کرایا۔

''ماسٹر جی! میں رفیق آں' پچھاتا نہیں؟ میں تہانوں آوندیاں ای پچھان لیا تسیں اونویں دے اونویں اوہ۔''

ہاں میں اونویں دا اونویں ای آں۔۔۔۔ توں باہروں کدوں آیا ایں۔

''پنج(5) چھ(6) دیہاڑے ہوئے نیں۔۔۔۔ ایتھوں لنگھیاں تے نظر پئی دسّو ہور کیہ حال اے۔''

''توں اپنا دس۔''

''عیش کرنے آں ماسٹر جی۔۔۔۔ اچھا میں چلنا آں کسے نوں ٹیم دِتا ہویا اے۔ رفیق گُٹ تے لگی ہوئی ڈیجیٹل گھڑی ول تکدا اُٹھ پیا۔ اوہ ٹُر گیا تے ماسٹر جی نوں اوس گھڑی دا خیال آیا جس دا لارا راجو سال بھر توں لا رہی سی۔ پوری ٹیوشن فیس نہیں سی دیندی۔ اج دی شام ماسٹر جی دا دل انھے خالی کھوہ وچ ڈگ پیا۔ خالی کھوہ وچوں اک گونج سنائی دیندی سی۔

''کیہ اے، ایہہ سبھ کیہ اے۔''

اَج دی شام اوہناں نوں ساریاں پچھلیاں پڑھائیاں وسر دیاں لگ رہیاں سن' فیر اوہناں اپنے ولوں دھیان ہٹا کے رٹنا شروع کر دِتا۔

الف زبر بے اب، تے زبر بے تب' رز بر بے رب، لام زبر بے لب۔

کِسے شلونگڑے شاگرد ہو کالا کے آکھیا۔

لام زبر بھے لبھ۔

''لبھ نہیں اوئے لب'' ماسٹر جی نے صحیح کرایا۔

''نہیں ماسٹر جی------اب، تب، رب، لبھ۔''

سارے بالاں کٹھے رَولا پادِتا۔

(چٹّے دے اوہلے)

ڈاکٹر انعام الحق جاوید

ڈاکٹر انعام الحق جاوید، چوہدری غلام حسین دے گھر 6 جون 1949ء نوں فیصل آباد وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی کیتا۔ 1985ء وچ پنجاب یونیورسٹی نے ایہناں دے مقالے ''پنجابی ادب دا ارتقاء (پاکستانی دور)'' تے پی ایچ ڈی دی ڈگری دتی، کتاب ''اجوکی کہانی'' دے ناں نال تنقید تے تحقیق بارے کتاب 1979ء وچ چھپی۔ 1980ء وچ تنقیدی مضموناں دی کتاب ''پرکھاں'' تے 'پنجابی ڈراما' دے ناں نال 1986ء وچ ادارہ ثقافت پاکستان اسلام آباد ولوں اردو زبان وچ شائع ہوئی۔ 1990ء وچ پنجابی ادب دا ارتقاء (1947ء توں 1988ء) چھپی۔ تے ''پاکستان اِن پنجابی لٹریچر'' دے ناں نال 1993ء وچ شائع ہوئی۔ 1987ء وچ پنجابی توں اردو تراجم دے ناں نال پنجابی توں اردو وچ ترجمہ ہون والیاں کتاباں تے پھُٹکل تحریراں دی توضیحی ببلوگرافی مرتب کیتی تے ترجمے دے ہور کم توں علاوہ خوشحال خان خٹک دی اک بیاض دا پنجابی ترجمہ کیتا۔

نقاد تے محقق ہون دے نال نال انعام الحق جاوید شاعر وی ہن۔ اردو تے پنجابی دونواں زباناں وچ شاعری کر دے نیں۔ مقتدرہ قومی زبان نال وی منسلک رہے۔

پنجابی نثر دیاں ونڈاں:

تاریخی تے تہذیبی اعتبار نال ویکھیا جائے تے پنجابی ڈھیر پرانی زبان اے تے دوجیاں زباناں دے ادب وانگوں ایہدے وچ وی نظم دا مڈھ نثر توں پہلے بجھا تے نثر، شاعری دے چوکھا چر بعد ہوند وچ آئی۔ ابتدائی دور دی نثر دا جائزہ لیا جائے تے نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ دیاں وعظاں توں لے کے پچھلی صدی دے ادھ تیکر جیہڑیاں نثری تحریراں ساہمنے آئیاں اوہ براہ راست دینی مسئلیاں دے بیان، مذہبی تے تبلیغی مقصداں تے اخلاقی درس نال تعلق رکھدیاں سَن جد کہ پنجاب اُتے انگریزاں دے قبضے توں بعد پنجابی زبان نثر دیاں نویاں تخلیقی صِنفاں یعنی افسانے ناول تے ڈرامے نال متعارف ہوئی۔ بعد وچ ایسے اثر ہیٹھ سفرنامے تے انشائیے وی لکھے گئے تے طنز تے مزاح توں علاوہ تحقیق، تنقید وچ وی کم شروع ہویا۔ ایہناں دا وکھو وکھ سرناویاں ہیٹھ مختصر جیہا جائزہ پیش اے۔

افسانہ:

کہانی دا لفظ کہن توں بنیا اے۔ بعد وچ نویں دَور دیاں نویاں لوڑاں ہیٹھ کہانی ہولی ہولی موجودہ افسانے دا رُوپ دھار دی چلی گئی۔ موجودہ صدی دی پہلی چوتھائی توں بعد پنجابی کہانی نے بدلیاں ہوئیاں قدراں تے لہراں نوں اپنے اندر سمیٹدیاں ہوئیاں کئی موڑ مُڑے تے کئی مہاندرے بدل کے اخلاقی تے اصلاحی موضوعاں توں ہوندی ہوئی اج دے مہاندرے تک اپڑی۔ مڈھلے دَور دیاں کہانی کاراں چوں جوشوا فضل الدین داناں چوکھا سر کڈھواں اے۔

پاکستان بنن توں فوراً بعد جیہڑے افسانے لکھے گئے اوہ زیادہ تر بیانیہ تے سدھ پدھرے انداز دے سن جیہناں وچ کوئی قصہ بیان کیتا گیا ہوندا سی یاں کِسے خاص واقعے یاں تاثر نوں ابھاریا گیا ہوندا سی۔ 1960ء توں 1975ء تک دا زمانہ افسانے دا موہرلا یا عبوری دَور بن دا اے۔ ایس عرصے اندر افسانے وچ ہر طراں دے موضوع تجربے دی کٹھالی وچ ڈھل کے تخلیقی سطح تے ساہمنے آنے شروع ہو گئے سن۔ نواز دا مجموعہ ''ڈونگیاں شاماں'' مطبوعہ 1960ء پاکستان بنن توں بعد چھپن والی پہلوٹھی دی کتاب بن دی اے۔

1975ء توں بعد دے دَور وچ فنی تے فکری پختگی توں علاوہ طبقاتی کشمکش، معاشرتی ناانصافیاں تے اقتصادی جبر دے حوالے نال اُبھرن والی لہر نوں مکھ رکھدیاں ہویاں کہانی وچ سماجی شعور دی ڈونگھیائی وی جھلکنی شروع ہوگئی۔

جس طراں فکری اعتبار نال اج دے افسانے وچ کئی انگ پائے جاندے نیں۔ ایسے طراں فنی تے تکنیکی لحاظ نال وی ہُن افسانہ چوکھے روپ وٹا چکیا اے۔ ''طویل مختصر افسانے'' تے ''مختصر ترین افسانے'' یعنی افسانچے وی لکھے جا رہے نیں۔ تے ''شعور دی رَو'' دے حوالے نال وی نویکلے تجربے ہو رہے نیں۔ جیہناں وچ کسے کردار دی سوچ دے حوالے نال اکّو لہر وچ تخلیق مکمل کیتی جاندی اے۔ ایسے طراں ڈرامائی اختتامیے یعنی چونکا دین والے افسانے وی خاص اہمیت رکھدے نیں جیہناں دے آخر وچ آن والی ''پنچ لائن'' پورے افسانے نوں اک نویں مفہوم نال ہم آہنگ کر دیندی اے۔

اِک معیاری افسانے بارے کہیا جاندا اے پئی ایہہ بوہت ساریاں خوبیاں دا حامل ہوندا اے تے کئی عنصر مل کے ایہدے وچ تاثیر پیدا کردے نیں مثلاً فقریاں دی بنتی فنی پکیائی، گل کرن دا نویکلا ڈھنگ' اظہار دی تازگی، کہانی یا واقعہ' پلاٹ یعنی خاکہ' دلچسپ تے موہ لین والا مڈھ، واقعات دی آپس وچ جُڑت تل تے لہجے دا اُتار چڑھا۔ ''ساہمنے دی گل نوں تخیّل دی استا کاری نال نواں روپ دین دا فن زندگی دے کسے اجیہے تجربے نوں ساہمنے لیان دا ول جیہڑا عام اکھاں توں اوہلے ہووے تے انجام یعنی کہانی دا ایسا انت کہ پورے واقعے دا کوئی نتیجہ نکل کے ساہمنے آ سکے۔ ایس اعتبار نال ویکھیے تے پتا لگدا اے جے مختلف رُجحاناں ہیٹھ پنجابی افسانہ ہر نویں ویہی رُت نال رُلدیاں ہویاں اَج دے دَور تک پہنچیا تے اَج جدید علامتی افسانے دا دَور اے جیہدے وچ علامت، شعوری استعمال پاروں اوّل حیثیت اختیار کر جاندی اے تے لفظ مفہوم نوں تلی تے رکھ کے ساہمنے آن دی بجائے مُٹھی وچ لکائی رکھدے نیں تے تھوڑی کیتیاں کسے نوں اپنا بھیت نہیں دیندے۔ ایس رنگ دیاں افسانیاں دا دوجا پہلو اوہ اے جیہدے وچ ناصر بلوچ تے منشا یاد دیاں افسانیاں وانگوں کہانی پن دا عنصر وی علامت دے نال نال چلدا اے۔

ناول:

ناول اطالوی زبان دے لفظ 'ناویلا' توں نکلیا اے جیہدے معنی نویں گل دے نیں۔ ہندوستانی زباناں وچ ناول، انگریزی ساہت دے اثر ہیٹھ پہلاں بنگالی' اردو تے ہندی وچ لکھیا گیا تے فیر پنجابی تک اپڑیا۔ 1897ء وچ چھپن والے ''سُندری'' نوں پہلا پنجابی ناول متھیا جاندا اے۔ میراں بخش منہاس پہلا مسلمان لکھاری سی جیہنے 1923ء وچ ''جٹ دی کرتوت'' عُرف نواب خان دے ناں نال دیہات سدھر دے جذبے ہیٹھ سماجی نوعیت دا اک ناول لکھیا جیہدے وچ زبان تے بیان دے معیاری استعمال دے نال نال واقعہ نگاری ول وی پوری توجہ دتی گئی سی تے نام نمود واسطے پینڈو سماج وچ رواج پا جان والیاں منفی ریتاں تے رسماں نوں نویکلے رنگ نال پیش کر کے حقیقت پسندانہ انداز وچ ایہناں دے اُپا دا چارہ کیتا گیا سی۔

ناول دے وکھو وکھ بنتری انگاں ول جھات پائی جاوے تے پتا لگدا اے جے ایہہ افسانے دی ای اک کھِلری ہوئی صورت اے جیہدے وچ کسے اک کردار دی زندگی دے کسے اک پہلو دی بجائے پوری حیاتی دے متعلق اہم واقعات نوں کلاوے وچ لے کے پیدائش توں موت تک دے حالات نوں کامیابیاں تے ناکامیاں سنے بیان کیتا گیا ہوندا اے۔ پلاٹ، کردار نگاری، مکالمے، موضوع تے

منظر نگاری نوں ناول دے اہم جُز تصوّر کیتا جاندا اے۔ پلاٹ خام مواد دی ترتیب یاں مختلف واقعات دے ربط نوں کہیا جاندا اے۔ کردار نگاری لئی ضروری اے جے ناول دیاں کرداراں نوں عام فطری انداز وچ پیش کر کے ایہناں نوں مختلف تبدیلیاں تے ارتقائی منزلاں چوں گزردیاں ہویاں وکھایا جائے۔ منظر نگاری توں مراد صرف فطری منظراں دی چتر کاری نہیں بلکہ ایہدے وچ سماجی زندگی دے مختلف منظر وی شامل ہوندے نیں۔

پاکستان بنن توں بعد چھپن والا پہلا ناول جوشوا فضل الدین دا ''برکتے'' (مطبوعہ 1954ء) سی جیہڑا اک نفسیاتی پس منظر وچ الکیا گیا سی۔ زمانی ونڈ دے اعتبار نال 1970ء توں بعد دا دَور تے خاص طور تے 1976ء دا سال اِک اجیہا موڑ بن دا اے جتھے آ کے ناول نگاری ول اچیچا دھیان دِتا گیا۔ ایس اک سال وچ ای چھ ناول شائع ہوئے جد کہ 1971ء توں پہلاں دے دَور یعنی 23 ورہیاں وچ صرف پنج ناول چھاپے چڑھ سکے سن۔ بہر حال پنجابی وچ ہُن تک رچے گئے ایہناں ناولاں وچ اخلاقی ناول وی نیں تے سوانحی وی، سماجی ناول وی نیں تے رومانی وی، سیاسی ناول وی نیں تے نفسیاتی وی۔ پر زیادہ تر ناول سماجی یا رومانی نوعیت دے نیں۔ جیہناں وچ پینڈو رہتل تے پنجاب دیاں رِیتاں رسماں دی وی عکاسی کیتی گئی اے۔

ڈرامہ:

ڈرامے دا لفظ یونانی زبان دے لفظ ''ڈراؤ'' توں نکلیا اے جیہدا مطلب اے عمل کر کے دکھانا، مطلب ایہہ کہ ڈرامے وچ قول نوں عمل دے رُوپ وچ تے فرد نوں تحریر دے مطابق ڈھال کے پیش کیتا جاندا اے۔ ایس فن دی تاریخ بوہت پرانی اے۔ مصر تے چین دے نال نال مشرق وچ ہندوستان تے مغرب وچ یونان نوں ایہدا جنم گھر متھیا جاندا اے۔ پنجابی وچ ڈرامے دا باقاعدہ آغاز انگریزی دَور وچ ہویا تے موجودہ صدی دے پہلے دہاکے وچ اسٹیج لئی باقاعدہ تخلیقی ڈرامے لکھے جان لگ پئے جد کہ ریڈیو دی ایجاد دے نال ای ایس فن نے اک نواں پاسا پرتیا تے ریڈیو چھیتی ای اپنے سُنن والیاں نوں سمجھوتے دی اوس سطح تے لے آیا جتھے سماعت کولوں بصارت دا کم لیا جان لگ پیا۔ رفیع پیر دا ڈرامہ 'اکھیاں' (1938ء) پہلا ریڈیائی ڈرامہ سی۔ ایہدے بعد ڈرامہ سکرین تک جا پہنچیا تے موجودہ دَور وچ ایہہ فن چار خانیاں وچ ونڈیا جا چکیا اے۔ (1) ریڈیو ڈرامہ (2) ٹی وی ڈرامہ (3) سٹیج ڈرامہ (4) لکھتی ڈرامہ

پلاٹ، مرکزی خیال، کردار نگاری، تصادم یا کشمکش تجسس تے مکالمے وغیرہ اک چنگے ڈرامے لئی بنیادی درجہ رکھدے نیں۔ کسے کہانی نوں واقعات دے جیہڑے تسلسل یاں خاکے وچ پرویا جاندا اے اوس نوں پلاٹ آکھدے نیں تے مرکزی خیال یا بنیادی مقصد پلاٹ دی روح یا اوس درمیانی نقطے نوں کہندے نیں جیہدے آل دوالے کہانی دا جال بُنیا جاندا اے۔

جویں ڈرامائی تشکیل دی کامیابی، پلاٹ تے قصے تے منحصر ہوندی اے انج ای قصے دی کامیابی دا انحصار ایہدے کرداراں تے ہوندا اے۔ ہیرو اپنے نصب العین تک اپڑن لئی جتن کردا اے جد کہ ولن بار بار تصادم تے کشمکش دی صورت پیدا کردا اے۔ تے تصادم دی ایہو صورت حال ڈرامے وچ تجسس یاں حیرت دی راہ ہموار کردی اے۔ مکالمیاں دا شمار ڈرامے دیاں یاد رہ جان والیاں چیزاں وچ ہوندا اے۔ ایس لئی ضروری ہوندا اے جے زبان تے بیان دی موزونیت دے علاوہ ایہہ برجستہ، برمحل تے پکے پیڈھے ہون۔

جس طراں زندگی خوشی تے غم دو نواں جذبیاں نال عبارت اے ایسے طراں داخلی اعتبار نال ڈرامے دیاں وی دو قسماں بن دیاں

سن۔ طربیہ تے المیہ' المیہ یعنی ٹریجڈی دا رُخ بوہتا کر کے داخلیت ول ہوندا اے جدکہ کامیڈی یعنی طربیہ زندگی دی شگفتہ نقل نال بن دا اے۔

پنجابی وچ ڈرامے دے مُڈھلے لکھاریاں وچوں سجاد حیدر، آغا اشرف تے اشفاق احمد دے ناں سرکڈھویں نیں۔ پاکستان بنن توں بعد چھپن والی ریڈیائی ڈرامیاں دی پہلے کتاب سجاد حیدر دی "ہوا دے ہوکے" (1957ء) بن دی اے جدکہ کتابی صورت وچ شائع ہون والا پہلا ٹیلی پلے مُنّو بھائی دا "جزیرہ" (1977ء) سی۔ ٹی وی ڈرامہ' ڈرامے دی سبھ توں ترقّی یافتہ شکل بن دی اے کیوں جے ایس نویں میڈیم دے ذریعے ہر نوعیت دا منظر براہ راست وکھایا جاسکدا اے۔

سفرنامہ:

سفر تے سفرنامے دی تاریخ ول جھات ماری جائے تے پتا لگدا اے جے سفر ہر دَور وچ انسان دی بنیادی ضرورت رہیا اے۔ فیر جدوں بندے نے لکھنا شروع کیتا اوہدیاں تحریراں وچ سفر دے حالات وی آنے شروع ہو گئے۔ ایہہ اوہ دَور سی جدوں تاریخ تے سفرنامہ اکو گھر وچ رہندے سن۔ ابنِ بطوطہ تے ہور پرانے سیاحواں دیاں لکھیاں ہویاں تاریخاں وچ سفرنامے دے ابتدائی عنصراں دا سُراغ لبھدا اے۔ فیر جویں جویں عِلم دی روشنی ودھدی گئی سفرنامہ، تاریخ نالوں اپنا نکھیڑا کردا گیا پر حالے وی جنّاں چِر تک سیاح دی اکھ مورّخ دی سوچ تے ادیب دا قلم تِنے رَل کے اک سانجھا منظر لبھّن دا جتن نہ کرن اِک چنگا سفرنامہ تخلیق نہیں ہوسکدا۔

جدید حوالیاں نال ادب وچ سفرنامے دی عمر بوہت گھٹ بن دی اے۔ ویسے وی ایہنوں اک مہنگی صنف کہیا جاندا اے کہ ایہدے لئی پہلے کسے ملک یا علاقے دی سیر کرنی پیندی اے جیہدے لئی دولت تے فرصت ضروری ہوندی اے۔ فیر بندے دا صحت مند ہونا وی ضروری ہوندا اے تاں جے اوہ اپنے پیراں تے ٹُر کے ہر منظر دا باریکی نال مشاہدہ کر سکے۔ فیر سفر کرن والا ہر بندہ اپنے مزاج تے اپنے مقصد نوں مکھ رکھ کے ای اپنے لئی رستہ چُن دا اے تے رستیاں، مزاجاں تے مقصداں دا ایہو اختلاف اے، جیہڑا ایس صِنف وچ رنگارنگی پیدا کردا اے تے پڑھن والے نوں دلچسپی دا عنصر فراہم کردا اے۔

اِنج تے بیان دی صداقت تے اظہار دی سچائی کسے سفرنامے نوں دلچسپ بنان لئی کئی طریقے ورتے جاندے نیں۔ کدھرے مضحک یاں فکر انگیز صورت حال نال قاری دا ٹاکرا کرادتا جاندا اے تے کدھرے افسانوی انداز اختیار کر کے تخیّل تے رومان دے ذریعے دلچسپی پیدا کیتی جاندی اے۔ حیرت وی سفرنامے دا اک بنیادی جز اے۔

پنجابی وچ پہلا سفرنامہ "میرا ولایتی سفرنامہ" سی جیہڑا 1933ء وچ شائع ہویا۔ پاکستان بنن توں بعد 1975ء وچ شائع ہون والی اعجاز الحق دی "یورپ توں چیونگم دے نال" سفرنامے دی پہلی کتاب بن دی اے۔ ایس توں بعد سلیم خان گمی، محمد اسماعیل حمدانی، سجاد حیدر پرویز، ممتاز ڈاہر، نعیم ثاقب، ارشد میر تے ہور کئی لکھاریاں ایس صنف نوں اپنا کے ایہدے وچ وادھے کیتے۔

انشائیہ:

اِنشائیہ اِنشا پردازی توں نکلیا اے تے لُغوی معنیاں وچ موضوع توں ہٹ کے ایہنوں اک اجیہی تحریر ہونا چاہی دا اے جیہدے وچ

انشا پردازی تے بیان دے زورنوں مُڈھلی اہمیت حاصل ہووے، پر اِصلاحی معنیاں وچ ایہدے توں مراد اک خاص قسم دی صنف لیا جاندا اے جیہڑی افسانے توں وکھ طنز تے مزاح توں مختلف تے عام مضموناں توں ہٹ کے اپنی اک وکھری پچھان رکھدی ہووے۔ موجودہ حوالے نال انشائیہ انگریزی دی صنف Light Personal Essay دا ترجمہ بن دا اے پارکھاں دی اکثریت حالے ایہدے کسے اک سانجی تے جامع تعریف تک نہیں پہنچ سکی۔ ایس بے وساہی دی اک وجہ تے ایس صنف دی کم عمری اے تے دوجی وجہ ایہہ اے جے ایہہ اک لچکیلی صنف اے جیہد اتعلق داخلی سطح نال اے تے خارجی سطح تے ایہدی اپنی کوئی ہیئت یا فارم یا شکل نہیں اے۔

مشتاق باسط دی کتاب "سُکھ دا ساہ" پنجابی وچ چھپن والی پہلی کتاب اے جیہنوں ایہدے سرجنہار نے آپوں انشائیے دی کتاب کیہا اے۔ پھُٹکل لکھن والیاں توں علاوہ اسلم قریشی، عاشق رحیل، محمد اسلم متوالا، ناصر رانا، میاں ظفر مقبول تے ہور کئی لکھاریاں دیاں کتاباں وی چھپ چکیاں نیں۔ جیہناں دے ذریعے انشائیے دے مختلف روپ ساہمنے آرہے نیں۔

طنز تے مزاح:

عربی دا اکھان اے کہ ''اَلْمِزَاحُ فِی الْکَلَمِ کَالْمِلْحِ فِی الطَّعَامِ'' یعنی گفتگو وچ مزاح دی اوہوا ہمیت ہوندی اے جو کھانے وچ لون دی، تے ایہہ اودوں تک ای لُطف دیندا اے جدوں تک ایہدی مقدار ایہو رہوے کیوں جے حیاتی نوں اُسارن تے دھرتی نوں شنگھارن لئی سنجیدگی نال کم کرنا ضروری ہوندا اے تے مزاح دا کم صرف ایناں اے کہ جدوں کم دا تھکیواں بندے دے جُثے نُوں وٹ پا کے اوہدیاں تڑاواں کھچ رہیا ہووے، ایہہ اوہنوں اک اجیہی تفریح مہیا کرے جیہڑی اوہدے جسم تے دماغ نوں کجھ چر لئی آل دوالے توں بے خبر کر کے اِنج ہولا پھُل کر دیوے کہ اوہ مڑ اگانہہ ٹرن لئی تیار ہو جاوے۔

بنیادی طور تے طنز و مزاح صِنفِ سخن نہیں بلکہ موضوعِ سخن اے یعنی مزاح شاعری وچ وی ورتیا جاسکدا اے تے نثر وچ وی۔ نثر وچ مزاح پیدا کرن لئی جیہڑے حربے اختیار کیتے جاندے نیں اوہناں وچ لفظی بازیگری، لطیفہ گوئی، واقعاتی مزاح تے صورت حال دا مزاح زیادہ اہم نیں۔ خاکہ نگاری وی اصلوں مزاح دی ای اک ذیلی صورت اے جیہدے وچ شگفتہ انداز اختیار کر کے کسے فرد دی شخصیت دا تجزیہ کیتا گیا ہوندا اے۔

پنجابی نثر وچ مزاح دا گھراںہدیاں ہویاں پچھے جائیے تے نظراں زیادہ توں زیادہ ہفتہ وار مخولیا اخبار ''موجی'' تک ای جاندیاں نیں جیہڑا 1931ء وچ جاری ہویا سی۔ پاکستان بنن توں بعد انور علی دی کتاب ''کالیاں اٹاں کالے روڑ'' (مطبوعہ 1972ء) نوں اوّلیت دا درجہ حاصل اے۔ ایہدے بعد ارشد میر، اسلم قریشی، ابنِ قیصر سجاد حیدر پرویز تے ہور لکھاریاں دیاں کتاباں آیاں تے پھُٹکل مضموناں دی صورت وچ چوکھا مزاح تخلیق کیتا گیا۔

تنقید:

تنقید دا مادہ نقد اے تے ایہنوں آلوچنا یا پرکھ پڑتال وی کہیا جاندا اے۔ کِسے سیانے آکھیا اے کہ تنقید دا مطلب اے ''اناج نوں اِنج ٹھُپلنا کہ دانہ توڑی توں وکھ ہو جائے۔ ایس اعتبار نال پارکھ دا کم ایہہ بن دا اے جے اوہ ادب پارے دا تجزیہ کر دیاں ہویاں کھرے تے

کھوٹے نوں وکھ کر کے رکھ دیوے۔

پرانے زمانے وچ پنجابی تنقید دی پہلی کتاب ''پریم کہانی'' وانگوں تنقید تشریح یا تذکرے دے انداز وچ کیتی جاندی سی پر نویں دَور وچ ایہہ باقاعدہ اک فن دی صورت اختیار کر چکی اے تے ہُن اک نقاد سماجی حوالیاں توں علاوہ لکھاری دے نفسیاتی پچھوکڑ نوں وی دھیان وچ رکھ کے محاکمے، موازنے تے تقابلی مطالعے دے ذریعے تخلیق نوں انج پرکھدا اے جے ایہدا ہر رنگ نتر کے ساہمنے آجاندا اے۔

بنیادی طور تے تنقید دے دو پہلو بن دے نیں۔ اِک نظری، جیہدے وچ تنقیدی اُصولاں تے بحث کیتی گئی ہوندی اے تے دوجی اطلاقی تنقید، جیہدے وچ تنقیدی اُصول لاگو کر کے کسے فن پارے دی صنف یا ادبی دَور دا باقاعدہ جائزہ لیا گیا ہوندا اے۔ متوازن تنقید اوہ ہوندی اے جیہدے وچ اک نقاد کسے اِک خاص نظریئے دی بجائے متوازن انداز وچ ساریاں اصولاں توں کم لیندا اے تے کسے فن پارے دا جائزہ لیندیاں ہویاں نفسیاتی، سماجی، معاشی، عمرانی تے تاریخی پچھوکڑ توں علاوہ ہور وی کئی پہلوآں نوں ساہمنے رکھدا اے۔ تخلیق نوں زمانی اعتبار نال وی جانچدا اے تے دُوجے فن پاریاں نال ایہدا تقابلی مطالعہ کر کے ایہدی قدر تے قیمت دا تعین کردا اے۔

تحقیق:

تحقیق دا مطلب اے دوبارہ لبھنا، ایس لئی جس طراں تنقید کردیاں ہویاں تحقیقی نگاہ دا ہونا ضروری ہوندا اے ایسے طراں تحقیق کردیاں ہویاں وی تنقیدی شعور اک اہم جُزدی حیثیت رکھدا اے۔

پنجابی وچ تحقیق یعنی کھوج کاری دا سہرا بوہتا کر کے اوہناں انگریز حکراناں دے سر جاندا اے جیہڑے اپنے علمی ادبی ذوق تے دوجیاں لوڑاں پاروں ایتھوں دیاں علاقائی زباناں وچ وی کم کردے رہے۔ پنجابی وچ کھوج دی ابتدا لسانی حوالے نال ہوئی۔ ہُن تک چھپے تحقیقی مواد دا جائزہ لیا جائے تے ایہدے چار رُخ بن دے نیں۔ اک اوہ جیہدے وچ پہلے توں موجود مختلف حوالیاں نوں ساہمنے رکھ کے قیاس تے دلیلاں نال نتاردیاں کاڈھاں کڈھن دی کوشش کیتی گئی اے۔ زباندانی، گرامر، لغتاں وغیرہ دے سلسلے وچ ہون والا کم ایسے ضمن وچ آؤندا اے دُوجا اوہ جیہدے وچ براہ راست عملی تحقیق دے ذریعے پہلی واری کوئی تحریر یاں شخصیت ساہمنے لیاندی گئی جویں شریف احمد شرافت نوشاہی نے کھوج کر کے پنجابی دے اک صوفی بزرگ نوشہ پیر رحمۃ اللہ علیہ دے وعظ لبھے۔ ایس دریافت نال پنجابی ادب دی نثری تاریخ کئی ورہے پچھانہہ چلی گئی تے ہُن ایدھے آغاز دا زمانہ 990 ہجری متھیا جاندا اے۔ تیسری قسم سودھیاں تے مرتب کیتیاں گیاں کتاباں تے مبنی اے جیہنوں متنی تحقیق وی کہیا جاندا اے۔ جویں ہیر دے نسخے یاں شاہ محمد دی وار نوں چھان پُن کر کے یاں ہور کئی پرانے شاعراں دے کلام نوں سودھ کے ساہمنے لیاندا گیا اے۔ چوتھی قسم اوہ اے جیہدے ذریعے لوک ادب نوں محفوظ کرن دا آہر کیتا گیا اے۔

کھوج بارے کہیا جاندا اے جے ایہدا مرکز کوئی نہ کوئی ایسا مسئلہ ہوندا اے۔ جیہدے بارے نویں گل کرن دی گنجائش موجود ہوندی اے تے کھوجی سائنسی نقطہ نظر نال غیر جذباتی انداز اختیار کر کے کوئی نہ کوئی ایہو جیہا نتارواں نتیجہ پیش کردا اے کہ حقیقت دے اصل مُکھ توں گھنڈ لتھ جاندا اے۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر یوسف بخاری

ڈاکٹر یوسف بخاری 29 اپریل 1940ء نوں سیّد محمد یاسین بخاری دے گھر رنگوار' بارہ مُولا (کشمیر) وچ پیدا ہوئے۔ مُڈھلی تعلیم سینٹ جوزف ہائی سکول بارہ مُولا (کشمیر) توں حاصل کیتی۔ ایم اے اردو تے ایم اے انگریزی دے امتحان پاس کرن توں بعد کجھ عرصہ بلوچستان دے مختلف کالجاں تے یونیورسٹی وچ پڑھاندے رہے۔ پنج ورہے تیکر گورنمنٹ کالج خاران دے پرنسپل وی رہے۔ "کشمیری اور اُردو زبان کا تقابلی مطالعہ" دے عنوان ہیٹھ تحقیقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی ایچ ڈی دی ڈگری حاصل کیتی۔

ڈاکٹر یوسف بخاری نوں ایہہ اعزاز حاصل اے کہ پنجاب یونیورسٹی وچ کشمیری زبان تے ادب دی ابتدا ایہناں دے ہتھوں ہوئی۔ اردو، انگریزی، پنجابی تے کشمیری زباناں وچ لکھدے نیں۔ بھانویں اوہناں دا من پسند مضمون کشمیریات اے فیر وی پنجابی زبان تے پنجابی رہتل نال اوہناں دی محبت دا اندازہ ایتھوں لایا جاسکدا اے کہ کشمیریات بارے پنجابی وچ وی لکھدے نیں' زبان عام فہم تے رواں استعمال کردے نیں جیہدے وچ تحقیقی تے علمی رنگ نمایاں ہوندا اے۔ اج کل پنجاب یونیورسٹی وچ شعبہ کشمیریات دے سربراہ نیں۔ ہُن تک ایہناں دیاں ایہہ کتاباں چھپ چکیاں نیں۔ 'کشمیری اردو کا تقابلی مطالعہ' 'مقالات' 'عالم تصوف اور کشمیر' 'کاشر کتھا اور کشمیری لسانیات' 'کاشر گرائمر آؤ کشمیری سیکھیں' 'سون رسُول پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم (سیرت)' 'کاشر شاعری' 'صوفیائے کشمیر' 'کشمیر نامہ'۔

حبّہ خاتون

کشمیر دی وادی جس نوں جنت نظیر وی آکھیا جاندا اے۔ ایہہ دُنیا دیاں حسین ترین وادیاں وچ شمار ہوندی اے۔ ایتھے ون سونے رُکھاں نے بہار لائی ہوئی اے۔ رنگ برنگے پھُلاں دے رنگاں تے مہکاں نال وادی دا حُسن تے جمال ہوری وی ودھ جاندا اے۔ گل کیہ قدرت دیاں ان گنت رعنائیاں ایس خطے دیاں انمول تُومیاں نیں۔ ایس دے نال نال ایہہ دھرتی علم، فضل، ادب تے ثقافت دی دولت نال وی مالا مال اے۔ ایس مردم خیز وادی وچوں ویلے ویلے نال عظیم دانشور، شاعر تے ادیب جنم لیندے رہے تے کشمیر دے وسنیکاں دے دلاں، ذہناں تے روحاں نوں اپنے علم دی روشنی نال منوّر کردے رہے۔ ایتھوں دی شاعری وچ جتھے ایس مٹی دی مہک تے رنگ رچے ہوئے نیں۔ اوتھے ای کشمیر دی سیاسی، سماجی تے معاشی تاریخ دے وی بے شمار باب موجود نیں۔ ایہناں شاعراں وچوں کئی شاعر ایسے گُزرے نیں جیہناں دی شاعری وچ جتھے کشمیر دا حُسن تے جمال موجود اے اوتھے ای کشمیر دا لوک رنگ وی جھلکدا اے تے ایہہ سارا کجھ کشمیر دی کلاسیکی شاعری دا انمول خزانہ نیں۔

حبہ خاتون کشمیر وادی دی اک اجیہی شاعرہ اے جیہنے اپنی شاعری وچ کشمیر دی ثقافتی، سماجی تے معاشی صورتحال نوں بڑی خوبصورتی تے پوریاں فنی نزاکتاں نال پیش کیتا اے۔ اوہدے گیت کشمیر دے وسنیکاں دے دلاں دی دھڑکن بن کے پوری وادی وچ گونج رہے نیں۔ انسانی حیاتی دا کوئی وی موقع ہووے، خوشی ہووے یا غمی حبہ خاتون دے گیت ضرور کشمیر واسیاں دے بُلھاں اُتے سرکن لگ پیندے نیں۔ سگوں ہُن تے ایہہ گیت لوک گیتاں دی طراں کشمیریاں دی رَت دا حصّہ بن گئے نیں۔

حبہ خاتون دی تاریخ پیدائش کسے تذکرے یاں کسے تاریخ وچ حتمی نہیں ملدی، عام طور تے ایہہ قیاس کیتا جاندا اے کہ اوہ

1541-52ء دے دوران چندہ ہار نامی پنڈ وچ اک درمیانے طبقے دے کاشتکار خاندان وچ پیدا ہوئی۔ ایہہ پنڈ جس نوں ژنہ ہاروی آکھیا جاندا اے۔ پاموریاں (پانپور) قصبے توں لگ بھگ دو کوہاں اُتے آباد اے تے زعفران دی کاشت تے پیدوار دے حوالے نال پوری دنیا وچ مشہور اے۔ ایس پنڈ دا فاصلہ سرینگر توں تقریباً دس میل بن دا اے۔

حبہ خاتون دا اصل ناں ''زون'' سی۔ ''زون'' کشمیری زبان وچ چن نوں آکھدے نیں۔ حبہ خاتون بارے آکھیا جاندا اے کہ اللہ تعالیٰ نے اوہنوں حسن تے جمال وافر مقدار وچ بخشیا سی زون (حبہ خاتون) نے مڈھلی تعلیم تے قرآن پاک اپنے پنڈ دے مولوی صاحب کولوں پڑھیا۔ ایس توں وکھ فارسی دیاں مشہور کتاباں ''گلستان'' تے ''بوستان'' نوں وی بچپن وچ پڑھ لیا سی۔ ایہدے نال نال اوہ روزمرّہ دے کماں کاراں وچ اپنی والدہ دا ہتھ ونڈاندی سی تے زعفران دے کھیتاں وچ وی کم کردی سی۔ حبہ خاتون نکیاں ہوندیاں توں ای بڑی حساس طبیعت دی مالک سی۔ جوان ہوندیاں ای اوہدے ماں پیو نے اوہدا ویاہ اک اُکھڑ تے جاہل کسان عزیز لون نال کر دتا۔ جیہڑا بڑا خشک مزاج تے بد دماغ وی سی۔ حبہ خاتون نال اوہدا سلوک بڑا بھیڑا سی تے اوہدی ماں یعنی حبہ خاتون دی سس وی بڑی چالاک، تیز مزاج تے اک لڑاکی طبیعت دی مالک سی۔ دوواں نے رل کے حبہ خاتون دی حیاتی دوزخ بنا دِتی۔ ایس دے باوجود اوہنے کوئی شکوہ زبان اُتے نہ لیاندا۔ کیوں جے اوہ صبر دی پُتلی تے وفادار خاتون سی۔ اللہ تعالیٰ نے اوہنوں شاعری دی ملکہ بخشیا ہویا سی۔ اوہدے اُتے الزام ایہہ لایا گیا کہ اوہ شاعری کردی اے تے ایسے الزام پاروں اوہدے خاوند نے اوہنوں طلاق دے دِتّی۔ سوہرے گھر اوہدے اُتے کِنّے کو ظلم ہوئے۔ اوہدا عکس حبہ خاتون دی شاعری وچ نظر آوندا اے۔

ہُن زون (حبہ خاتون) بھانویں اپنے پیکے گھر اپنے بچپن دیاں سہیلیاں نال ظاہری طور تے خوش نظر آوندی سی پر اوہدی روح اندر اپنے سوہرے گھر گزارے دناں دی یاد وسی ہوئی سی تے سس دے ظلماں تے نفرتاں دے زخم وی اجے تازہ سن۔ اِک دیہاڑے خوشگوار موسم وچ اوہ اپنے زعفران دے کھیتاں وچ کم کر رہی سی نالے گزریاں دناں دی یاد نوں شعر دے روپ وچ گنگنا رہی سی۔ جیہدا ترجمہ ایس طراں اے:

''سوہریاں دے نال میری بن دی نہیں اے، میرے ماپیو میرا کوئی بندوبست کرو۔''

اتفاق نال عین اوسے ویلے اوس عہد دے سلطان یوسف شاہ چک دا اوتھوں گزر ہویا۔ اوہ شکار کھیڈن ایس علاقے وچ آیا سی۔ اوہنوں جدوں حبہ خاتون دی دُکھ درد تے کرب وچ ڈُبی پُرتاثیر آواز سُنی جیہڑی فضاواں دا سینہ چیردی ہوئی دُور دُور تیکر گونج رہی سی تے ایہہ پُرکیف تے سوز دار آواز سُلطان یوسف چک دے کناں وچ رَس گھول گئی۔ اوہ بے اختیار ایس آواز وَل کھچدا چلا آیا۔ ایس ملاقات دے بعد اوہدا حبّہ خاتون نال نکاح ہو گیا تے اِنج حبہ خاتون کشمیر دے سلطان دی ملکہ بن گئی۔

یوسف شاہ چک آپوں شاعر سی، اوہ شاعراں، ادیباں، عالماں تے موسیقاراں دی بڑی قدر کردا سی، اوہ حبہ خاتون دی شاعری تے پاکباز شخصیت دا دیوانہ سی۔ ایس لئی ہمیش اوہنوں اپنے نال رکھدا۔ جدوں اوہ شکار کرن یا سیر لئی باہر جاندا تے حبہ خاتون اوہدے نال ہوندی سی۔ جس ویلے سلطان شاہ چک کشمیر دا حاکم سی اوس سمے ہندوستان اُتے مغل شہنشاہ جلال الدین اکبر دی حکومت سی۔ اکبر تے سلطان شاہ چک دے تعلقات آپس وچ کشیدہ سَن جیہدی وجہ نال اکبر نے یوسف شاہ چک نُوں قید کر کے کشمیر نُوں اپنی حکومت وچ شامل کر لیا تے اِنج حبہ خاتون نُوں اِک واری فیر سِر دے سائیں دی جدائی دے صدمے سہنے پے گئے۔ حبہ خاتون نے ایس دوران جیہڑی

شاعری کیتی اوہ ہجر تے وچھوڑے دے کرب نال ڈبی اوہدی بہترین شاعری اے۔ اوہدے اک شعر دا ترجمہ ایس طراں اے۔

''توں میتھوں دُور رُس کے چلا گیا ایں، اوہ پھُلاں دے دیوانیا محبوبا''

اخیر جدوں یوسف شاہ دی قید لمی ہوگئی، حبہ خاتون پیکے آ گئی تے اوتھے ای 1604ء وچ وفات پائی۔ کہندے نیں کہ اوہنوں اتھوا وچ دفن کیتا گیا۔ اتھوا دی اک مسیت حبہ خاتون دے ناں نال منسوب اے۔ ایس توں وکھ سرینگر دا حبہ کدل (پُل) تے گریس وچ اک چوٹی تے چشمہ وی اوہدے ناں نال منسوب نیں۔ پر نویں تحقیق موجب حبہ خاتون تے اوہدے جلاوطن خاوند یوسف شاہ چک دیاں قبراں صوبہ بہار دے اک پنڈ ''میسوک'' وچ نیں۔

حبہ خاتون کشمیری زبان دی اِک بے مثال شاعرہ سی۔ ایہدے نال اوہ موسیقی دے فن وچ وی ماہر سی۔ کشمیری زبان، ادب تے ثقافت دے میدان وچ اوہنوں کلاسیک دا درجہ حاصل اے۔ حبہ خاتون دی شاعری دا مجموعہ ''کلام حبہ خاتون'' دے عنوان نال غلام محمد نُور محمد کتب فروش سرینگر نے شائع کیتا اے۔ سرینگر ریڈیو تے ٹیلی ویژن توں اوہدا کلام نشر ہوندا رہندا اے۔ اوہدی غزل نوں کشمیری غزل دا میل پتھر گنیا جاندا اے۔ حبہ خاتون دی شاعری توں پہلاں کشمیری شاعری وچ صرف تصوف دی روایت ای پردھان سی۔ حبہ خاتون نے رومانی شاعری دی بنیاد رکھی تے ایرانی طرز وچ غزل آکھن دی روایت دی وی بانی بنی۔ اوس نے کشمیری زبان نوں بڑے سلیقے نال ورتیا اے۔ اوہدی شاعری وچ دیہاتی زندگی دے جھلکارے وی بڑے خوبصورت انداز وچ نظر آوندے نیں۔ اوہدی شاعری وچ ایناں عوامی پن اے کہ اج وی پنڈاں تھانواں وچ عورتاں، مرداں، بچیاں تے بُڈھیاں نوں اوہدے بے شمار شعر زبانی یاد نیں۔ خاص طور تے ویاہ شادی دے موقعیاں اُتے کشمیری کڑیاں اوہدے گیت گاؤندیاں نیں تے اوہدی شاعری نوں کشمیری رومانوی شاعری دا سرچشمہ سمجھیا جاندا اے۔ کشمیر دے لوک اوہنوں ملکہ نور جہاں دے ناں نال یاد کردے نیں۔ اوہدی شاعری تے شخصیت وچ کشمیر دا حسن جمال جھلکدا اے تے شاعری وچ زعفران دی مہک رچی ہوئی اے جیہڑی کشمیر دے لوکاں دے دِلاں دماغاں نوں ہر ویلے مہکائی رکھدی اے۔

حبہ خاتون دی شاعری دے کجھ نمونے پیش کیتے جاندے نیں۔

1۔ میرے دل دیا مالکا آجا، اسیں رل کے یاسمین دے پھل چُنیئے، پر کدے مرن والے وی پچھانہہ پرتے نیں۔ میں تیری اُڈیک وچ بیٹھی آں تے تیریاں سدھراں وچ حیات آں۔ آ میرے پیاریا آجا۔ اسیں رَل باغ وچ کٹھے پھُل چُنیئے' تُوں رُس گیا ایں۔ میریاں اکھاں توں دُور میتھوں وچھڑ گیا ایں۔ اے میرے پھُلّاں دے چاہون والیا آ اسیں رل کے کنول دے پھُل چُنیئے۔

2۔ کسم تے سنبل دے پھُلّاں دیاں کونپلاں نکل آئیاں نیں تے میریاں آساں دیاں کلیاں اندر ای اندر کملا گئیاں نیں۔ گئی جوانی کدوں پرتدی اے جیہڑی تیر دی طراں نکل گئی اے۔ میری حیاتی دے رُکھاں وچ چاہت دے بھانبڑ مچے نیں۔ باغاں وچ بہار آئی اے پر مینوں کیہ۔

ہجر فراق دے وچھوڑے نے جدوں شدت اختیار کیتی تے اوہ مجازتوں حقیقت ول سفر کر کے ایس طراں ظاہر ہویا۔

3۔ عشق دی اگ نے میرے اندر لنبو لا دتے۔ جیہناں مینوں ساڑ مُکا یا اے۔ اوہنے مینوں اُلفت دے تپدے تندور وچ پا دِتا اے تاں جے میں سڑ کے سواہ ہو جاواں۔ محبت وچ میں برف وانگوں پگھل گئی آں تے اوہنے مینوں طوفان دے وس پا دِتا اے۔ لوکیں روزے رکھ رہے نیں، عاشق عید مناون دیاں تیاریاں وچ رجھے ہوئے نیں پر میں اپنے مالک دی محبت وچ غرق آں۔

(کشمیری ادب کی مختصر تاریخ۔ دُختران ہند)

الیاس گھمن

محمد الیاس گھمن 25 اگست 1961ءنوں گوجرانوالہ دی تحصیل وزیر آباد دے اک پنڈ چک ستیہ وچ چوہدری سردار خاں گھمن دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک گورنمنٹ ہائی سکول سوہدرہ توں 1977ءوچ پاس کیتا تے بی ایس سی لئی گورنمنٹ کالج لاہور وچ داخل ہوئے۔ داؤد کالج آف انجینئرنگ اینڈ ٹیکنالوجی کراچی توں 1985ءوچ بی ای الیکٹرونکس انجینئرنگ پاس کر کے واپڈا وچ اسسٹنٹ ڈائریکٹر ہو گئے۔ کراچی وچ تعلیم دے دوران اوہناں دے من وچ پنجابی زبان تے ادب نال محبت دے دیوے روشن ہوئے۔ اوتھوں دو رسالے ''سر'' تے ''سوہنی دھرتی'' شروع کیتے۔

ملازمت دے نال الیاس گھمن علمی، ادبی تے تحقیقی سرگرمیاں وی جاری رکھ رہے نیں۔ اوہ مہینہ وار رویل' دے اعزازی چیف ایڈیٹر نیں۔ بالاں لئی پہلا پنجابی رسالہ 'مٹی' وی اوہناں دی ادارت وچ ای چھپ رہیا اے۔ اوہ پنجابی سائنس بورڈ دے بانی چیئرمین وی نیں۔ حال وچ ای اوہناں نے طباعت دے شعبے وچ پنجابی کمپیوٹر نوں متعارف کرایا اے۔ گھمن اک اُچے کہانی کار نیں تے اوہناں دیاں کہانیاں ادبی رسالیاں وچ چھپدیاں رہندیاں نیں، جیہڑیاں پنجاب دے وسیب دا بہترین نمونہ ہوندیاں نیں۔ ہُن تیکر اوہناں دیاں کئی کتاباں شائع ہو چکیاں نیں۔ جیہناں وچ بھگوان شکاری، ریڈار، سائنس (مُڈھلی)، حساب (بالاں لئی) جنور باتاں، (لوک کہانیاں)، پرانا پنڈ (ناولٹ)' گھروالی (ناولٹ) تے واہ ویلیاں (ناول) خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔

ریڈار کہانی

ایہہ ویہویں (20) صدی دے مشہور آمر ہٹلر دے عروج دے دن سن۔ ہٹلر نے جرمن گھبرووا ں نوں ایہہ پک کرا دتا سی کہ اوہناں دا تعلق دنیا دی سب توں ودھیا قوم نال اے۔ ایس لئی سارے جگ اُتے حکمرانی کرن دا حق صرف جرمناں نوں ای اے۔ جرمناں نوں اپنے خالص خون اُتے ڈاڈھا مان سی، اوہ انگریزاں نوں وی اپنے تل تے نہیں سمجھدے سن۔ اوس ویلے انگریز اڈھی دنیا اُتے راج کر رہیا سی۔ ایس لئی قدرتی طور تے جرمنی دا برطانیہ نال متھا لگنا یقینی ہو گیا سی۔

انج تے 1930ءتوں پچھوں ای جرمنی نے اِک واری فیر اپنیاں فوجاں نوں نویں اسلحے بارُود نال مسلح کرنا شروع کر دتا سی۔ پر اوس ویلے ہر پاسے ڈاڈھی تھر تھلی پے گئی جدوں سینکڑاں بمبار تے لڑاکے جنگی ہوائی جہاز تیار کر کے جرمنی دنیا دی سب توں تگڑی ایئر فورس دا مالک بن گیا۔ کئی برا‏عظماں وچ دُور دُور تیک کھلرے برطانوی راج دا تخت یعنی لندن ہر ویلے جرمن بمباراں دے نشانے وچ آ گیا سی۔ ایس خبر نے برطانیہ دے بادشاہ جارج تے اوہدے فوجی جرنیلاں دی نیندر حرام کر دتی سی۔ جرمن بمباراں دے حملے دے ڈر پاروں انگریز کاریگراں اپنی محنت کیتی جے چھیتی ای رائل ایئر فورس کول اجیہے لڑاکا ہوائی جہاز موجود سن جیہناں وچ اُٹھ (8) اُٹھ (8) مشین گناں لائیاں جا سکدیاں سن تے اوہناں دی زبردست مار توں دشمن بمباراں دا بچنا اوکھا سی۔ فیر وی انگریزاں نوں جرمنی دے اچانک ہوائی حملے دا دھڑکا لگیا رہندا سی کیوں جے مسئلہ ایہہ سی کہ ایہو جیہے ہوائی جہاز تے اوہناں نوں اڈاون والے اجے گنتی وچ گھٹ سن' جد کہ لوڑ ایہہ سی پئی گھٹو گھٹ اک

ہوائی دستہ ہر ویلے برطانوی بندرگاہواں دی راکھی کرن لئی ہوا وچ موجود رہوے۔ اوس ویلے تیک انج نہیں سی کیتا جاسکدا۔ ایس لئی کوئی اجیہی شے ڈاڈھی ضروری جاپی جیہڑی وَیری بمباراں دے ہوائی حملے توں اینا چر پہلاں خبر دے دیوے کہ ہوائی اڈیاں اُتے تیار کھلوتے پائلٹ اپنے جہازاں نوں اوہناں دے مقابلے لئی ہوا وچ لیا سکن۔

کِنّے ای چر تیک برطانوی سائنس دان اک اجیہی مشین ایجاد کرن دا جتن کر دے رہے جیہدے وچوں نکلن والی ''موت شعاع'' (Death Ray) اوہناں دے خیال موجب اپنے راہ وچ آون والی ہر شے نوں ملیامیٹ کر دیوے گی۔ ایہہ تجربے تے اُگّاں ای ناکام رہے پر 1935ء وچ اک برطانوی سائنس دان سر واٹسن واٹ اپنے تجربیاں دے وچکار رب سببی اک اجیہی مشین بناون وچ کامیاب ہوگیا جیہدے وچوں نکلن والیاں سِکنّاں وچ دُور دُور دیاں شیواں نال ٹکرا کے واپس آجاندیاں سن تے اوہناں اُتے بھیڑے موسم یاں ہنیرے دا وی کوئی اثر نہیں سی ہوندا۔ سر واٹسن واٹ نے ایس حیران کر دین والی مشین دا ناں ''ریڈیو لوکیشن سسٹم'' رکھیا۔ ایہہ کاڈھ جنگی لحاظ نال بوہت فائدے مندی سی۔ ایس لئی انگلینڈ والیاں چھیتی ای چوکھے لکویں طریقے نال اپنیاں لہندیاں بندرگاہواں دے نال نال اجیہے سسٹم نوں چلاون والے پنج سٹیشن قائم کر دِتے جیہڑے بعد وچ چین ہوم (Chain Home) دے ناں نال مشہور ہوئے۔

برطانیہ نے دوجی عالمی جنگ دے شروع ہوندیاں سار ای اپنیاں لہندیاں سرحداں دے نال چین ہوم سٹیشناں دی گنتی ودھا دِتی سی۔ فیر 1940ء وچ جدوں فرانس وی ایس عالمی جنگ وچ گُد پیا تے برطانیہ نوں اپنی جنوبی بندرگاہواں ول وی اجیہے کئی سٹیشن قائم کرنے پے گئے۔ برطانیہ نے ایس مُڈھلے ریڈار سسٹم نوں بوہت رازداری نال جنگ دے اِک خطرناک ہتھیار دے طور ورتیا۔ ایہہ پہلا ریڈار سسٹم بھانویں اج کل دے ریڈاراں نالوں بوہت سادا تے گھٹ رینج والا سی پر ایہدی ویلے سرمدد پاروں رائل ایئر فورس نوں دور پار انگلستان (English Channel) اُتوں اُڈدے آوندے جرمن فائٹراں تے بمباراں دا اوہدوں ای پتا لگ جاندا سی جدوں اجے اوہ برطانوی سرحد توں بوہت دُور ہوندے سن۔ ایس لئی برطانوی لڑاکے ہوائی جہاز ایہناں ہلّا بولن والیاں نال بھیڑ کرن لئی فضا وچ آون جوگ ہو جاندے سن۔ کئی واری تے برطانوی راکھے ہوائی جہاز جرمن حملہ آوراں نوں راہ وچ ای ڈک کے تباہ کر دیندے سن۔ یاں اوہناں نوں پچھانہہ پرتن تے مجبور کر دیندے۔ ایس ایجاد نے جرنیلاں نوں ڈاڈھا پریشان کر دتا سی۔ اوہناں نوں سمجھ نہیں سی آوندی کہ اوہناں دے خفیہ ہوائی حملیاں دی کون مخبری کر دیندا اے۔ دوجے پاسے برطانوی فضائیہ دے بمبار طیارے سمندر وچ دُور دراڈے تر دے دشمن دے بحری جہازاں نوں اپنے ''ریڈیو لوکیشن سسٹم'' راہیں لبھ لبھ کے اوہناں اُتے جا اپڑدے تے بمب مار مار کے اوہناں نوں سمندر وچ ای غرق کر دیندے۔ برطانوی بمبار ویلے سرتے ٹھیک تھاں بمباری کر کے جرمن فوجی ٹھکانیاں، اسلحہ بناون والیاں فیکٹریاں تے صنعتی شہراں نوں تباہ برباد کر دے رہے۔ ایہناں تباہیاں نے جرمنی دا لک تروڑ دتا سی تے فضاواں وچ رائل ایئر فورس دی برتری جنگ مُکن توں پہلے ای ثابت ہوگئی سی۔ ایہہ اک حقیقت اے کہ دوجی عالمی جنگ جتن وچ ریڈار دی ویلے سر ایجاد نے اتحادی فوجاں دا بوہت ساتھ دتا سی۔

جے ریڈار دی کاڈھ بارے تاریخی تے سائنسی حوالیاں نال گل کریئے تے پتا لگدا اے پئی ریڈار دا بننا کوئی اتفاقی واقعہ یاں اِک دو دِناں دے وچ کیتے تجربیاں دا پھل نہیں سی سگوں ایہہ ایجاد دُنیا دے کئی نامی گرامی سائنس داناں دی ورہیاں بدھی کھوج دا سِٹا سی۔ 1831ء وچ سب توں پہلاں مشہور سائنس دان جیمز کلیرک میکس وِل نے ریاضی دے حساب کتاب نال ثابت کیتا سی کہ ''ریڈیو لہراں'' روشنی دی

رفتار نال سفر کردیاں نیں تے انجے ای اپنے راہ وچ آون والی ہر شے نال ٹکرا کے پچھانہہ پرتدیاں نیں۔

میکس وِل توں مگروں 1888ء نوں جرمنی وچ عملی تجربے کر دیاں اِک سائنسدان ہین رچ ہرٹز نے ایہہ ثابت کر دتا پئی ''ریڈیولہراں'' مصنوعی طور تے وی پیدا کیتیاں جاسکدیاں نیں۔ ہرٹز نے اپنے آلیاں نال اجیہاں ''ریڈیولہراں'' پیدا کر کے وی وکھائیاں جیہڑیاں مساں دو چار فٹ دُور تیک ای اَپڑ سکدیاں سن۔

1895ء وچ عظیم سائنس دان مارکونی نے لمے رینج (Long Range) اُتے ریڈیولہراں گھلن دے تجربیاں دا اک لما چوڑا سلسلہ شروع کیتا۔ اوہنے ہرٹز نالوں چنگا ساز وسامان ورتیا تے اوڑک اوہ طاقتور ''ریڈیولہراں'' پیدا کرن وچ کامیاب ہوگیا۔ مارکونی دیاں بنائیاں ریڈیولہراں اینیاں تگڑیاں سن کہ اوہدے نشر کیتے گئے سگنل (Signal) گھٹ ودھ دو ہزار میل لمبے بحر اوقیانوس نوں وی پار کر کے امریکہ وچ اَپڑ گئے سن۔۔ اودوں مارکونی نے جیہڑی پیشین گوئی کیتی سی اوہ بعد وچ اجو کے ریڈار تیک اپڑن دی پگڈنڈی ثابت ہوئی سی۔ اوہنے آکھیا سی پئی ایہہ ریڈیولہراں اِک دیہاڑے میلاں دُور دیاں شیواں دے ہون دا سوہ لین لئی ورتیاں جاون گیا۔

مارکونی نے ریڈیولہراں بارے اپنی کھوج جاری رکھی تے 1925ء وچ اوہ اجیہاں ریڈیولہراں نشر کرن وچ کامیاب ہوگیا جنہاں دے جوابی سگنل توں اوہنے زمین تے فضا اُتے موجود اوزون دی حفاظتی پٹی دی اچیائی ناپی۔ اُنج تے ایہہ سارے کم مُڈھلے ریڈار دے کارنامے ای وکھالی دیندے نیں پر اصل حقیقت ایہہ اے پئی اَج دا ریڈار جیہڑا ہن اک خطرناک جنگی ہتھیار بن گیا اے اوہ نہ تے اودوں اجے بنیا سی تے نہ ای سائنس داناں نوں پورا احساس سی کہ ایہناں ریڈیولہراں نوں ورت کے کوئی ایہو جیہی مشین وی بنائی جاسکدی اے۔

''ریڈیولوکیشن سسٹم'' وچ ریڈیولہراں نوں جنگی مقصداں لئی ورتن دے طریقے دے موجد بھانویں انگریز سائنس دان ای سن پر اوہ جان دے سن کہ ریڈیولہراں دوجے یورپی ملکاں دے سائنس داناں لئی وی کوئی نویں شے نہیں ایس لئی اوہناں اپنی ایجاد نوں ڈاڈھا خفیہ رکھیا سی پر ایہدے بارے تکنیکی جانکاری امریکہ نوں دے دتی گئی۔ امریکی سائنس داناں ایس سسٹم اُتے اپنی محنت کیتی پئی کُجھ مہینیاں وچ برطانیہ دا ریڈیولوکیشن سسٹم دنیا دا سب توں طاقتور تے چوکھا خطرناک جاسوسی آلہ بن گیا۔ امریکیاں ایہدے وچ اینیاں جدتاں پیدا کر دتیاں کہ اوہ اصلوں ای اک نویں شے بن گیا۔ اوہناں ایہدا ناں وی بدل کے ''ریڈار'' (Radar) رکھ دتا۔ اج ایہو ناں ای ساری دنیا وچ پر چلت اے۔

بھانویں مُڈھلا ریڈار دشمن ہوائی جہازاں دے حملے دا پہلاں توں پتا لاون لئی بنایا گیا سی پر ویلا لنگھن نال ایہدے توں ہور بوہت سارے کم لئے جان لگ پئے۔ اج کل ریڈار ہر ملک لئی علاقائی دفاع دا لازمی اَنگ ہون توں اُڈ عام شہری زندگی وچ روز دیہاڑے ورتی جاون والی مشین بن گیا اے۔ جنگ دے زمانے وچ ایہہ فوجاں نوں دشمن ہوائی جہازاں تے میزائیلاں دے حملے دی وارننگ دیندا اے تے سمندر وچ تر دے آوندے دشمن بحری جہازاں دا ہزاراں میل دُور توں ای خطرہ دسدا اے۔ ریڈار پہاڑ تے وادیاں وچ دشمن فوجاں دے پھیرے ٹورے بارے مسلسل اطلاعواں دیندا اے تے ایہو ای ہوائی حملیاں وچ اپنے بمبار تے لڑاکے طیاریاں نوں نشانے اُتے صحیح ویلے بمباری کرن وچ مدد دیندا اے۔ ریڈار نے شہری ہوابازی وچ وی ڈاڈھیاں آسانیاں پیدا کر دتیاں نیں۔ اج کل مسافر تے سامان ڈھون والے اُڈنے تے ترنے جہازاں دی رہنمائی لئی ایہہ اک انتہائی ضروری آلہ بن گیا اے۔ سنگھنے بدلاں وچ اوڈے بھوئے ترکھے ہوائی جہازاں نوں اِک دوجے نال بھڑن توں بچان تے سنگھنیاں دھنداں وچوں گزر دے بحری جہازاں نوں سمندری چٹاناں تے وڈے وڈے

برفانی تودیاں نال ٹکراں توں بچان لئی ایہوای ورتیا جارہیا اے۔ ایہنے بندرگاہواں تے ہوائی اڈیاں دے کم نوں وی ڈھیر سوکھا کر دِتا اے۔ ایہہ دُور دراڈے سمندری جہازاں نوں ساحل ول آؤن لئی صحیح راہ دسدا اے نالے ہوائی جہازاں نوں ہنیرے تے بھیڑے موسم وچ ہوائی اڈے اُتے اُترن لئی مدد دیندا اے عام شہری ورتاوے وچ ریڈار محکمہ موسمیات دے کم آؤندا اے، محکمہ موسمیات آون والے موسماں دا ریڈار راہیں گویڑ لا کے پشین گوئیاں کردا اے۔ جدید ترین ریڈار سائنس داناں نوں خلا وچ وڈے وڈے راکٹ تے خلائی سٹیشن گھلن وچ مدد کردے نیں۔ چن دی سطح اُتے خیر خیریت نال اُترن والے امریکی خلاباز وی ریڈار راہیں ایہہ کارنامہ کر دکھاون دے قابل ہوئے سن۔ دن بدن نویاں تیکنیکاں ورت کے ریڈار کولوں نت نویں کم لئے جارہے نیں تے ویلے دے نال نال ایہدے گُن ودھدے جا رہے نیں۔ ایس لئی ایس ویلے مستقبل دے ریڈار دے بے حد انوکھے کماں بارے پشین گوئی کرنا وی اوکھا ہو گیا اے۔

(ریڈار)

حسین شاد

پورا ناں محمد حسین شاد تے حسین شاد قلمی ناں اے۔ 24 فروری 1936ء نوں چکو کی ضلع جالندھر (مشرقی پنجاب بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ مُڈھلی تعلیم ہوشیار پور (بھارت) وچ حاصل کیتی۔ 1947ء نوں قیامِ پاکستان ویلے گوجرانوالہ دے اک پنڈ وچ آن وسے تے میٹرک دا امتحان گوجرانوالہ توں پاس کیتا۔ بعدوچ پنجاب حکومت دے پی ڈبلیو ڈی محکمہ وچ ملازم ہو گئے۔

سرکاری ملازمت دے نال نال اوہناں نے لکھن پڑھن دا کم وی جاری رکھیا۔ کہانی ڈرامہ تے شاعری ایہناں دے میدان نیں۔ اوہ ریڈیو تے ٹیلی ویژن دے پروگراماں دی کمپیئرنگ وی کردے نیں۔ اوہناں دے کئی ڈرامہ سیریل پنجابی زبان وچ ٹیلی کاسٹ ہوئے نیں۔ ریڈیو پاکستان دے پروگرام ''سوہنی دھرتی'' وچ اوہناں دی اواز کئی ورہیاں توں گونج رہی اے۔ اوہ جنگ اخبار وچ ''راوی رُت'' دے عنوان نال پنجابی کالم وی لکھ رہے نیں۔ ماہنامہ لہراں لاہور تے ماہنامہ پنجابی ڈائجسٹ لاہور دے مدیر وی رہے نیں۔

اوہناں دیاں پنجابی کہانیاں دا مجموعہ ''شہر تے سفنے'' تے شاعری دا مجموعہ ''موسم نیلی باردا'' شائع ہو چکا اے۔ پر اوہناں دا خاص میدان کہانی کاری اے۔ اوہناں نے پنجابی افسانے نوں نواں اسلوب تے نویں موضوع دِتے نیں۔ اوہناں نوں اپنے فن اُتّے پورا پورا عبور حاصل اے۔ اوہناں دے موضوع ساڈے معاشرے دے ہوندے نیں تے کردار وی جیوندے جاگدے چلدے پھردے محسوس ہوندے نیں۔ حسین شاد نے عام طور تے نچلے تے درمیانے طبقے وچوں اپنیاں کہانیاں دے مضمون لئے نیں۔ اوہ تنقیدی حوالے نال وی اپنا اک مقام بنا چکے نیں۔

گھُسمیلا چانن

شبّو کدھرے خیالاں دی دُنیا وچ گواچ گئی سی، دُور پار دے ویلیاں دی انھی گنگی دُھند وچ۔ شبانہ بُوہے دی سردل اُتّے بیٹھی ویہڑے وچ کھِلرے ہنیرے وچوں گواچی ہوئی شبّو نوں پئی بھالدی سی۔ ویہڑے دے کھلرے ہوئے ہنیرے وچ پرے کر کے باہر کھُلن والے بُوہے دے کول ایویں تھوڑا جِناں تے گھُسمیلا جیہا چانن اُبھردا تے رتا ہو جاندا سی۔ اصل وچ ویہڑے دی ایس نکرے ستاں (7) ورہیاں دی عُمر دا اوہدا نِکا وِیر زمین اُتّے لیکاں واہن دی کِسے بے مقصد کھیڈ وچ رُجھیا ہویا سی۔ شبانہ نوں دُکھ ہویا اوہدا شبّو والا روپ وی ایسے طراں دے کئی بے مقصد کھیڈ کھیڈ دا رہندا سی۔ شبانہ جوان ہوئی تے شبّو اوہدے نال ای سی۔ اجے دو ہفتے پہلاں تائیں اوہدی ماں اوہنوں شبّو آکھدی آکھدی اک دم چُپ جیہی کر گئی سی۔ ہُن کوئی وی اوہنوں شبّو نہیں سی آکھدا۔ اوہدی ماں جس ویلے شبّو کہہ کے واج ماردی سی تے اوہنوں انج لگدا سی جویں ویہڑے وچ کنیاں ساریاں باٹریاں ہسن لگ پئیاں ہون تے شبانہ اوہناں اُتّے حکم چلا رہی ہووے۔ پر اج شبانہ دیلیز اُتّے بیٹھی ہنیرے ویہڑے وچ جیہدی اک نکر وچ اوہدے ویر دی موجودگی نے گھُسمیلا جیہا چانن کیتا ہویا سی اپنے توں وچھڑی ہوئی شبّو نوں بھالدی پئی سی۔ اوہنوں شبّو دے ہاسے اوہدے روسے تے اوہدیاں ضداں اڑیاں مُڑ مُڑ یاد آوندیاں سن۔ یاداں جیہناں دا کوئی وجود نہیں ہوندا۔ جیہناں نوں تسیں پھڑ کے کول نہیں بٹھا سکدے۔ یاداں تے پرے کھلوتیاں پینترے بدل بدل کے جھکائیاں دیندیاں رہندیاں

نیں تے بندہ اپنی بے وسی تے مجبوری دے دُکھ جرن توں سوا کجھ وی نہیں کر سکدا۔

شبانہ نے اپنے سر نوں اک زوردا ہلونا دتا، یاداں دی گنڈھ نوں پرے سُٹیا اپنے کھِلرے ہوئے خیالاں تے گواچی ہوئی روح نوں سمیٹیا، فیر بڑے گوہ نال لیکاں الیکدے آفتاب ول تکیا۔ ایہنوں جوان ہوندیاں کنّے ورہے لگن گے۔ کس طراں راتوں رات ایہہ اِک چانن مینار وانگوں اُسر کے ویہڑے دیاں کندھاں توں اُچا ہو سکدا اے۔ کس طراں ایہہ میرا تے ایس گھر دا راکھا بن سکدا اے۔ کس طراں میرے پیئو دے گواچے خاندان دی نشانی بن کے اوہدے ہون دی گواہی دین جوگا ہووے گا۔ خوف تے بے یقینی نے آفتاب دے چانن وجود نوں حالے تائیں شبانہ دیاں نظراں وچ گھسمیلا جیہا کیتا ہویا سی۔

شبانہ نوں بے یقینی تے بے وساہی دے اَنھے کھُوہ وچ اوہدا اوڈا ابھرا انور ایس طراں لٹکا گیا سی کہ اتانہہ اُبھرن دی اوہدے وچ سکت ای باقی نہیں سی رہی۔ اوہ سوچدی سی کہ ماں نوں انج نہیں سی کرنا چاہیدا۔ اوہنے سارا پیار تے مکمل حیاتی اِک پل وچ ای انور اُتوں واردتی سی تے اپنی شبّو واسطے کجھ وی نہ چھڈیا۔ سگوں اوہدے کولوں تے اوہدا اپنا آپ وی کھوہ لیا۔ شبّو تے ہن کدھرے ہے ای نہیں۔ ہن تے بس شبانہ ای رہ گئی اے جیہڑی بے یقینی تے بے وساہی دے اَنھے گُنگے کھوہ وچ لٹکی پئی اے تے اوہدا نگا ویر ایہناں دُکھاں توں انجان اے۔ اوہنوں تے اُکّا پتا نہیں اے کہ اوہدی بھین کیہڑے کھوبے وچ کُھب گئی اے۔ نہ اوہ اوہنوں ایس اَنھے کھُوہ تے گُنگے کھوبے وچوں کڈھن جوگا اے تے نہ ای واج مار کے حوصلہ دین جوگا اے۔ اوہ تے آپ کِسے ویلے وی کھیڈن واسطے چن منگ سکدا اے۔ میری حیاتی دا تے اوہ آپوں چن اے پر پہلیاں تاریخاں دا چن، چودھویں دا ہون لئی تے حالے بڑیاں ای کالیاں راتاں میری اڈیک دی راہ وچ کھلوتیاں ہویاں نیں۔ اڈیک وی لائی ای جا سکدی اے۔ تانگھ وی لگ سکدی اے پر ایہہ بے یقینی، ڈر، خوف اَن ڈِٹھیاں رُتاں دا ڈر خوف پر اوہ تے چودھویں دا چن سی۔ انور تے پورے گھر دا نکھریا ہویا چانن سی، خیر اوہنے اپنے آپ نوں آپ گرہن لا لیا۔ اپنا حُسن، اپنی جوانی اپنا جوبن بھریا چانن آپ گوا لیا۔ اوہنے اپنے آلے دوالے زہری دھوئیں دے کالے بدّل انج کھلارے کہ اوہ اپنے سارے وجود سمیت گواچ گیا۔ اپنے سلکھنے لہو وچ زہر ای زہر بھر لیا تے میرے لئی ہنیرے ای ہنیرے، ڈر، خوف، بے یقینی تے لمی جُدائی تے اُڈیک ایہو ای مقدر رہ اے۔

کڈے سوہنے دن سن، خوشحالی تے ہاسے تُوت دی گوڑھی تے سجری چھاں وانگوں سارے گھر وچ کھِلرے ہوئے سن۔ انور دیاں گلاں مٹھیاں، پیاریاں، ہاسیاں بھریاں، شان ای وکھری سی اوہناں دے گھر دی۔ اِک دن پتا نہیں کس طراں ظالم پہر اُتریا، انور نے ٹھک کر کے باہر بوہا کھولیا تے اوہدی زبان وچوں نکلن والے اکھر زخمی سن تے وڈھے ٹکے ہوئے۔ کِسے نوں کجھ وی سمجھ نہ آئی۔ شبانہ حیران تے ماں پریشان۔ اکھراں دی وڈھ ٹک ودھدی گئی۔ اوہدے چہرے دا چانن تے رنگ سواہ ورگا پھکا ہو گیا تے اوس ویلے پتا لگا کہ انور تے ہیروئن پیندا اے۔ ماں تے شبانہ دے مونہوں ہوکا جیہا نکلیا۔ اُتلا ساہ اُتے تے تھلّے دا ساہ تھلّے۔ ماں نے دوہتھڑ سِر وچ ماری۔ بھین نے ہتھ سینے اُتے رکھ لیا جیہدی محراب تھلّے دل دا فانوس زور زور دی ڈولیا۔

دیلیز اُتے بیٹھی شبانہ نے بے دھیانی وچ اپنے متھے تے لگے پھٹ دے نشان نوں ہتھ لایا تے زخم جویں اک دم جاگ پیا ہووے۔ اوہ سکولوں پڑھا کے آئی سی۔ بوہے تیکر آن دا کِسے نوں پتا وی نہ لگا۔ انور زخمی لفظاں نال کجھ کہہ رہیا سی تے کمرے دیاں شیشواں نوں ایدھر اُودھر سٹ رہیا سی۔ اوہدا وجود وی اوہدے لفظاں طراں بے لہو لگدا سی۔ بے یقینا ڈانواں ڈول۔

"توں ---- توں کیوں نہیں سمجھدی ماں' مینوں، کئی زبر...... زبردست ضرورت اے پیسیاں دی' ماں میرے اندر دے سینے وچ، میرے سارے وجود وچ جوکاں اتر آیاں نیں جنّی دیر تائیں دھواں ہیروئن دا دُھواں میریاں رگاں وچ نہیں اترے گا۔ ایہہ جوکاں میری رَت دے گُھٹ بھر دیاں رہن گیاں۔ میری نس نس وچ چونڈھیاں وڈھدیاں رہن گیاں۔ ماں' بچا لے مینوں' اللہ دے واسطے پیسے دے مینوں پیسے دے ماں۔"

انور نے اپنے کنبدے ہتھاں نال ماں دی چادر دے پلے نوں پھڑیا ہویا سی۔ اوہدا سارا وجود وی کنب رہیا سی اوہ چادر نوں زور زور نال ہلونے دے رہیا سی تے ماں دی چادر سِر توں ڈھلک کے اوہدے پیراں اُتے ڈگ پئی سی۔ ماں نے الماری وچوں اپنا بٹوا کڈھیا تے انور نے اوہ بٹوا ماں کولوں کھوہ لیا تے پاگلاں وانگوں وحشیاں دی طراں بٹوے چوں سارے نوٹ کڈھ لئے تے بے وا تا وڈے بُوہے ول بھج ٹریا۔ اوس ویلے شبانہ بوہے وچ اوہدا راہ ڈک کھلوتی۔ پر انور اُتے وحشت سوار سی۔ اوہ خورے ساریاں رشتیاں دا تقدس دھوئیں وچ گوا چکیا سی۔ اوہنے اپنے پورے زور نال شبانہ نوں دھکا دے کے پرے سٹ دِتا تے باہر ول نس گیا۔ شبانہ دا سر بُوہے نال ٹکرا کے ذخمی ہو گیا۔ رَت دی پھوار وگی پر شبانہ فیر وی انور دے پچھے نس پئی۔ اوہدا کالر پچھوں پھڑ کے کھچیا۔ "نہیں جان دیاں گی میں تینوں' پیسے واپس کر دے ماں نوں، کیوں ڈاکو بن گیا ایں اپنے ای گھر نوں لُٹ رہیا ایں۔" انور نے اوہنوں فیر اک دھکّا دتا تے شبانہ پچھے نوں ڈگ پئی ماں نے اگانہہ ودھ کے سانبھ لیا۔ پر انور نس گیا سی۔ لہو نال رنگے متھے نوں ماں نے اپنی چادر دے پلے نال صاف کر کے ذخم اُتے پٹی بنھ دتی۔

ایس توں مگروں انور نوں گھر لٹنوں کوئی نہ روک سکیا۔ اوہ ہیروئن دے نشے وچ ڈُبا گھروڑ دا تے سبھ کجھ ہونجھ کے لے جاندا۔ شبانہ تے ماں نکے آفتاب نوں اپنی جھولی وچ لُکا لیندیاں۔ کدھرے انور دے مکروہ پرچھویں آفتاب نوں وی گرہن نہ لا دین۔ انور خالی تے بے وادیاں اکھاں نال سبھ نوں تکدا تے گھر نوں لُٹ پُٹ کے لے جاندا شبانہ تے ماں نوں بے آسرا تے کمزور ہون دا دُکھ دے کے مُڑ اوس دن ای آوندا جس دن فیر اوہنے لُٹ مار کرنی ہوندی۔

اخیر گھر اُجڑ گیا۔ گھر دا بھانڈا ٹینڈا، ماڑا موٹا جیہڑا فیرنیچر اوہ گہنے لتّے سبّے اوہنے ہونجھ کے دھوئیں راہیں اُڑا دِتے۔ گھر دے نال نال ماں دھی دے پرس تے سوٹ کیس وی خالی ہو گئے۔ دُکھاں درداں نال اکھاں وچ بے آسی دی دُھوڑ دُور تائیں کِھلر گئی۔ جِنے ہنجوآں دے پانی نوں خشک کر دِتا۔ جدوں کجھ وی باقی نہ بچیا تے انور نے گھر آونا ای چھڈ دتا، اوہ کدھرے نشے بازاں دے ڈیریاں تے ننگی زمین اُتے بن پانی دی مچھی وانگوں تڑفدا پیا رہندا تے ایہہ آس لائی رکھدا کہ خورے کوئی پرانا بیلی اوہنوں ہیروئن بھرے سگریٹ دا اک اَدھ سوٹا لوا دیوے پر کون۔ سبھ نوں اپنی اپنی پئی ہوئی سی۔ ہر کوئی اپنی سُولی اُتے آپ ای لٹکیا ہویا سی۔ بے رحمی تے بے مروتی دے ایہہ موسم اوہدے ذہن دیاں باریاں وچوں جھانکدا۔ اوہ واپس گھر پرتن دا سوچدا پر ہن خورے توبہ دے ویلے بیت چکے سن۔ گھر جان دی ہمت ہُن نہ اوہدے جُثّے وچ سی نہ روح وچ تے نہ اوہدیاں اکھاں وچ سی' بے جان لاش زمانے دیاں ٹھوکراں وچ تے بے رحم سمے دے پیراں تھلے مدھولی ہوئی۔ اوہنے اپنیاں اکھاں بند کر لئیاں' ساہ گوا دِتا تے روح خالی کر لئی ہمیش لئی۔

گھر انور دی لاش اپڑی تے شبانہ دیاں اکھاں تے ماں دا دل پاٹ گیا۔ گھروں دو جنازے چکے گئے۔ انور گھروں باہر رہندا سی تے شبو ماں دے آسرے جیوندی سی۔ انور جیوندا سی تے ماں روز مردی سی۔ اج اوہ مر گیا تے ماں دا روز دا مرنا جیونا مُک گیا۔ اوہ ایسی موت مریا

جیہڑی مانواں نوں بے موت مار دیندی اے تے بھیناں نوں بے آسرا کر دیندی اے۔

شبانہ گھر دے بوہے دی سردل تے بیٹھی گواچی ہوئی شبّو نوں بھالدی سی یاں ماں دی اڈیک وچ سی یاں فیر اپنے جوان بھرا دے آون دی آس لا کے بیٹھی سی جیہڑا ظالم نشے دی پھانسی چڑھ گیا سی۔ اوہ بھرا جیہڑا ابھرے گھر دا را کھا تے اوہدے موئے پیو دی نشانی سی۔ کون کیہنوں پچھے کہ شبانہ توں کیہدی آس تے دیلیز تے بیٹھی ایں۔ کدی گئے وی مُڑ کے آئے نیں۔ اوہدیاں خالی اکھاں وچ سوائے خوف دے کجھ نہیں سی۔ پر دُور پرے ویہڑے دے ہنیرے کونے وچ آفتاب دا گھسمیلا چانن ہولی ہولی کھنڈدا جا رہیا سی۔ اوہدیاں بے جان اکھاں وچ روشنی دی اک لکیر اُبھر رہی سی۔ ''آفتاب دا چانن'' اوہدی روح وچوں اک آس بھری آواز اُبھری۔ ایہہ چانن ای میرا کل اے اوہدے آلے دوالے کھلری بے یقینی تے بے وساہی، ڈر تے خوف دے ہنیریاں دی تنی ہوئی چادر وچوں روشنی دیاں کرناں اوہدے چہرے اُتّے پے رہیاں سن۔ انج جاپدا سی جویں اوہنے گواچی ہوئی شبّو نوں لبھن دی راہ لبھ لئی ہووے۔ میرا ویر، میرا آفتاب آون والی بھلک وچ ضرور چمکے گا۔ گھر دے سارے ہنیرے مُک جاون گے۔ کوئی موت دا سوداگر ایہدیاں رگاں وچ زہر نہیں اُتار سکے گا۔ میں اوہ ہتھ توڑ دیاں گی جیہڑا ایس آفتاب نوں گہناون دی کوشش کرے گا۔ اوہنے اگانہہ ودھ کے آفتاب نوں اپنی چادر دی بکل وچ لکو لیا۔ ایہہ گھسمیلا چانن چودھویں رات دا چن بنے گا۔ انج جاپدا سی جویں اوہنے اپنے پورے کل نوں محفوظ کر کے شبّو نوں لبھ لیا ہووے۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر سیّد اختر حسین اختر

ڈاکٹر سیّد اختر حسین اختر 3 مئی 1937ء نوں مالا کنڈ ڈویژن دے ضلع دیر دی تحصیل اچ دے اک پنڈ کوئی گراں وچ سیّد برکت علی شاہ ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم اچ، بٹ خیل مردان تے پشاور توں حاصل کیتی۔ 1954ء وچ میٹرک پاس کرن مگروں نہر دے محکمے وچ ملازم ہو گئے۔ 1958ء وچ لاہور آئے۔ بی اے بی ٹی کرن مگروں 1962ء وچ سکول ٹیچر مقرر ہو گئے۔ اسلامیہ ہائی سکول ملتان روڈ دے ہیڈ ماسٹر رہے۔ فیر سیکرڈ ہارٹ سکول ٹمپل روڈ دے پرنسپل رہے۔ جتھوں 1997ء وچ ریٹائر ہوئے۔

اوہناں دیاں انتظامی صلاحیتاں ای اوہناں دیاں تحریراں نوں منظم تے سوہنیاں بنا دیندیاں نیں۔ آپ دی مادری زبان پشتو اے پر اوہ جدوں دے پنجاب وچ آئے پنجابی زبان تے ادب دی سیوا اک اُچے تے سچے جذبے نال ایس انداز وچ کیتی کہ اوہ خالص پنجابی ای لگن لگ پئے۔ ایسے جذبے پاروں 1976ء وچ ایم اے پنجابی کیتا تے پنجاب دیاں لوک رسماں، لوک عقیدے تے لوک ڈرامے دے حوالے نال بوہت اُچی پدھر تے تحقیقی تے علمی کم کیتا۔ ہن تک اوہناں دا شعری مجموعہ ''دل دیاں پیڑاں'' 1966ء وچ شائع ہویا۔ ایس توں وکھ ''کھلرے موتی'' نثری مضموناں دا مجموعہ 1966ء وچ تے ''پنجابی کمپوزیشن'' شائع ہوئے۔ پنجابی زبان تے ادب دے معیاری رسالے ''لہراں'' راہیں پنجابی زبان دی خدمت کر رہے سن اوہ 2011ء نوں اپنے خالق حقیقی نال جا ملے۔

پنجاب دیاں لوک رسماں

لوک رسماں اصل وچ ساڈی رہتل دیاں ای پیداوار نیں تے کسے وی معاشرے دے اچھے تے بُرے وسیب تے وسنیکاں دی امیری یاں غریبی دا شیشہ وکھان والیاں ہوندیاں نیں۔ ایہہ چنگیاں وی ہوندیاں نیں تے بُریاں وی ---- سادہ وی تے گنجھلدار وی --- لوکائی تے بھار پان والیاں وی تے اوہناں دا بھار ہولا کرن والیاں وی --- سماجی حالت نوں خوشگوار بنان والیاں وی تے ایہنوں تباہ برباد کرن والیاں وی ---- سگوں انج آکھنا چاہیدا اے کہ مجموعی طور تے ملک تے قوم دی اُساری کرن والیاں وی تے بعض حالتاں وچ ایہنوں گراوٹ دے ڈونگھے کھڈیاں وچ سٹن والیاں نیں۔ لوک رسماں بھانویں کوئی قنون تے نہیں ہوندیاں پر فیر وی ایہہ قنون نالوں ودھ وقعت تے اہمیّت رکھن والیاں لکھن پڑھن وچ آئیوں بناں ای سینہ بسینہ چلدیاں رہندیاں نیں۔ لوک رسماں دُنیا دے ہر ملک تے ہر خطّے وچ ہوندیاں نیں۔ ایہہ وکھری گل اے کہ مختلف ملکاں وچ ایہناں دیاں شکلاں وکھو وکھ ہون ایہہ رسماں سماج دا اٹوٹ انگ ہوندیاں نیں۔ کئی واری کجھ اصلاح پسند لوک رل کے جے کسے بھیڑی تے مکروہ قسم دی رسم نوں مکانا چاہن وی تے مکا نہیں سکدے کیوں جے ایہہ رسماں لوکاں وچ ایہناں رچ مچ گئیاں ہوندیاں نیں کہ ایہناں نوں مکان دا جتن کرن والے نوں پاگل سمجھیا جاندا اے۔ خاص کر کے پنجاب دے واسی تاں صدیاں توں ایہناں نوں نک دا مسئلہ بنائی پھردے نیں تے ہر حال وچ ایہناں نوں اپنان تے پورا کرن دی کوشش کردے رہے نیں ---- جدوں تائیں ساڈے پرانے زمانے توں چلدے ایہناں رواجاں نوں پُورا نہ کیتا جاوے ساڈی عزت قائم نہیں رہندی۔ نک لتھ جان دا ڈر ہوندا اے۔ سگوں کئی

وارتاں ایک نک دی خاطر تن من دھن دی بازی وی لا دتی جاندی اے۔ ساڈے ایتھے عام طور تے شادی ویاہ دیاں رسماں بڑیاں دھوم دھڑکے نال منائیاں جاندیاں نیں۔ پر ایس دھوم دھڑکے دا نشہ لتھدیاں سار ای قرض لئی ہوئی رقم دیاں سود سنے بھاریاں قسطاں اتارن دا مسئلہ پیش آوندا اے تاں شادی خانہ آبادی دی تھاں خانہ بربادی دا نقشہ بن جاندی اے۔ جیہڑے بندے دی شادی اُتے قرض لیا گیا ہوندا اے اوس وچارے دا ایس قرض دی واپسی کردیاں کردیاں لک دوہرا ہو جاندا اے۔ ایسے گیڑ وچ اوہدی اولاد جوان ہو جاندی اے تے فیر اوہ اپنی اولاد دیاں ویاہواں شادیاں اُتے اوہو کجھ کردا اے جیہڑا اکجھ نک رکھن لئی اوہدے ماپیاں کیتا سی۔ تے ایہہ چکر انج اگلیاں کئی پیڑھیاں تائیں چلدا رہندا اے۔

لوک رسماں دے کجھ نقصان وی نیں تے کجھ فائدے وی۔ مثال دے طور تے پنجاب وچ ورتن بھاجی نوں خاص اہمیت حاصل اے۔ ایہہ اصل وچ رہتل دا لین دین اے۔ جے اج تسیں کسے دی شادی یا خوشی غمی دے موقعے اُتے کجھ ورت ورتا آئے او تے کل کلاں نوں اوہ تہاڈے کسے اجیہے موقعے اُتے تہاڈے نال تہاتھوں ودھ ای ورتے گا۔ یعنی تہاڈی دتی ہوئی رقم توں کجھ ودھ رقم ای تہانوں دے کے جاوے گا۔ انج وکھو وکھ موقعیاں اُتے تسیں لوکاں نوں تھوڑا تھوڑا کر کے جو کجھ دِتا ہوندا اے اوہ اک مٹھ تہانوں اوس ویلے مل جاندا اے جدوں تسیں کوئی ویاہ شادی کردے او۔ اوس خوشی دے موقعے اُتے تسیں جیہڑا خرچ کرنا اے اوہدا چنگا چوکھا حصہ تہانوں موڑویں بھاجی راہیں مُڑ آوندا اے تے انج تہاڈے اُتے قرض دا بھار ہولا ہو جاندا اے۔ بعض تھانواں اُتے ایس نوں ہور بہتر شکل وچ ورتوں وچ لیایا جاندا اے۔ مثال دے طور تے عقیقہ یا ورھے گنڈھ (سالگرہ) دے موقعے اُتے تہاڈی ورتی ہوئی رقم مُڑ آوے گی تے ایس رقم نال تہاڈی کوئی ویلے دی لوڑ پوری ہو جاوے گی۔

انج پنجاب دیاں لوک رسماں وچ معاشرتی لین دین دا معاملہ اے۔ اوہدے وچ عورت نوں خصوصی اہمیّت حاصل اے۔ عورت بھانویں دھی ہووے، نونہہ ہووے، ماں یاں بھین ہووے۔ ویاہ شادی یا کسے خوشی دے موقعے اُتّے ایہنوں سبھ توں ودھ حصہ ملدا اے۔ ایہہ شاید ایس لئی کہ ساڈے ایتھے پُتراں دی نسبت دھیاں نوں جائیداد وچ حصہ نہیں ملدا۔ جے ملدا وی اے تے نہ ہون دے برابرؑ تاں ای ایہہ رسم بنائی گئی پئی جمن توں لے کے مرن تائیں ایہنوں ماپیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملدا ای رہوے۔ سگوں ایہدے مرن مگروں وی دوہتریاں نوں نانکیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملدا ای رہندا اے۔ فیر نرا خوشی دے موقعیاں اُتے ای نہیں سگوں اوہدے سوہریاں ول کسے وڈیرے دے چلانا کر جان ویلے وی اوہدے پیکیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملدا اے۔ انج دیاں ہور وی کئی رسماں نیں جیہڑیاں رہتل دیاں کئی مسئلیاں نوں بڑے چج نال حل کر دیاں نیں تے ایہہ سماج وچ بڑی اُچّی تھاں رکھدیاں نیں۔ ایہناں رسماں نوں تن حصیاں وچ ونڈیا جاسکدا اے:

(1) خوشی دیاں رسماں (2) غمی دیاں رسماں (3) عام رہتلی رسماں

ایتھوں دے وسنیک وی تن طبقیاں وچ ونڈے ہوئے نیں:

1۔ اُچے درجے دے امیر کبیر سرمایہ دار تے جاگیراں والے

2۔ وچلے طبقے دے لوگ

3۔ ہیٹھلا تے غریب طبقہ

اُچے طبقے دے لوکی تاں ایہہ رسماں گج وج کے مناندے ای نیں پر وچکارلے تے بیٹھلے طبقے دے لوکی وی ایہناں رسماں رواجاں نون نبھان وچ کوئی کسر نہیں چھڈدے۔ ایس واسطے ایہہ رسماں اصل وچ نک دا مسئلہ بنیاں ہویاں نیں تے جویں تُسی جان دے او پئی نک تے آخر ساریاں دے موہنہ اُتّے لگا ہویا اے۔ ایس کر کے کیہ غریب تے کیہ امیر، ایہدی سنبھال نوں ساریاں نے اپنا دین ایمان بنا لیا اے تے ایہناں رسماں دے جال وچ سارے دے سارے انج جکڑے پئے نیں۔ پئی ایہناں توں خلاصی مشکل ای نہیں سگوں ناممکن جیہی نظر آوندی اے۔ جیہڑا ایہناں توں چھٹکارے دا سوچے اوہنوں پاگل تے کنجوس سمجھیا جاندا اے۔ ایہہ رسماں وی لوک عقیدیاں وانگ اوس رلے ملے سماج دی پیداوار نیں جس وچ ہندو، مسلمان، سکھ تے عیسائی اکٹھے رہندے سن تے نال نال رہن والیاں دا اک دُوجے اُتے اثر پینا اک قدرتی امر اے۔ ایس لئی ایس رلی ملی رہتل دی پیداوار ایہہ رسماں اینیاں پکیاں پیڈیاں نیں کہ پاکستان بنن مگروں وی ایہہ اوسے ای آہر نال نبھائیاں جا رہیاں نیں جس آہر نال ایہہ پاکستان بنن توں پہلاں رلے ملے سماج وچ نبھائیاں جاندیاں سن۔

حصّہ نظم

شاعراں دے تعارفی نوٹ

جیہناں شاعراں دے تعارفی نوٹ گیارھویں جماعت دی کتاب وچ موجود

نیں اوہناں شاعراں دے تعارفی نوٹ ایس حصّے وچ شامل نہیں کیتے گئے۔

حصہ نظم کے ماخذ

1۔ سیف الملوک: میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ/ مرتبہ اقبال صلاح الدین

2۔ راقب صوری دیاں نعتاں: راقب قصوری

3۔ آکھیا بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ نے: مرتبہ محمد آصف خاں۔

.4۔ کافیاں شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ: ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ

5۔ ابیات باہو رحمۃ اللہ علیہ: مرتبہ سلطان الطاف علی

6۔ کافیاں بُلّھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ: بُلّھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ:

7۔ ہیر وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ: مرتبہ شریف صابر

8۔ دیوانِ فرید رحمۃ اللہ علیہ: مرتبہ نور احمد خاں فریدی

9۔ کرم پھلواڑی: استاد کرم امرتسری

10۔ سنہری کلیاں: فیروز دین شرف

11۔ چن دی کھاری: علامہ یعقوب انور

12۔ کلّا رُکھ: بشیر منذر

13۔ باردی سار: اقبال صلاح الدین

14۔ شِکر دوپہر: رؤف شیخ

15۔ سرگھی دا تارا: سلیم کاشر

16۔ یاداں: ڈاکٹر رشید انور

17۔ توں وی چن اُچھال کوئی: منظور وزیر آبادی

18۔ اکھیاں دے پرچھاویں: الطاف قریشی

19۔ مور مچلدیاں سوچاں: علی محمد ملوک

20۔ تتنے داروگ: اکرام مجید

21۔ جاوید نامہ دا پنجابی ترجمہ: شریف کنجاہی

22۔ دیوان غالب دا منظوم ترجمہ: اسیر عابد

مولوی لطف علی بہاولپوری

مولوی لطف علی ملتان وچ 1714/1716ء نوں پیدا ہوئے۔ پر آپ دی حیاتی دا اِک وڈا عرصہ ریاست بہاولپور وچ گزریا جس پاروں آپ مولوی لطف علی بہاولپوری مشہور ہو گئے۔ آپ حضرت بہاؤالدین زکریا ملتانیؒ دے مرید سن۔ آپ اَسی (80) سال دی عمر وچ 1794ء نوں وفات پا گئے۔ آپ دا مزار میو مبارک وچ اے۔

آپ دی مشہور تصنیف ''سیفل نامہ'' (مثنوی سیف الملوک) اے جیہڑی عبدالغفور قریشی ہوراں دے مطابق پہلی واری کانپور (بھارت) وچوں 1879ء نوں شائع ہوئی۔ ایہہ مثنوی جنوبی ایشیا وچ پہلی واری دکنی زبان وچ مُلّاں غواصی نے ترجمہ کر کے شائع کرائی تے پنجابی وچ ایہہ شرف مولوی لطف علی ہوراں نوں حاصل ہویا۔

آپ نوں بچپن توں ای شاعری دا شوق سی۔ شاعری وچ علی حیدر ملتانی رحمۃ اللہ علیہ نوں اپنا استاد بنایا۔ آپ نے اعلیٰ تعلیم مولوی نُور محمد ہوراں دے مدرسے توں حاصل کیتی تے رُوحانی تربیّت اپنے مرشد پاک تے استادِ محترم دوواں کولوں مکمل کیتی۔

سیف الملوک (سیفل نامہ) توں وکھ وی آپ نے شاعری کیتی۔ خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ آپ دے فکر تے فن دے بڑے قدر دان سن۔ آپ نے ایس مثنوی وچ صرف داستان بیان کیتی اے۔ عربی تے فارسی دے اکھر وی ورتے نیں۔ سراپا نگاری تے منظر نگاری دے حوالے نال آپ دا زورِ بیان ویکھن تے پڑھن نال تعلق رکھدا اے۔

حمدِ باری تعالیٰ

جُمل جہاں مکان اُتے تھیا روشن نُور خدائی
کُن فیکون کنوں جیں قادر، بنا جہان بنائی
شاہد ہے اُوں واحد تے دُھر توڑ کنوں ہکڑائی
تھمھیں باجھ کھڑا ایس محکم گنبد صاف سمائی
بُت آدم دا خلقیس خاکوں دے زینت زیبائی
رَاحت رُوح رلائیس تِس وچ کر حکمت دانائی
طلعت ہر مخلوق مصوّر رنگاں رنگ رنگائی
ہک چہرہ شب رنگ ڈسیجے ہک جلوہ سیمائی

ہکڑیاں کوں بادشاہی بخشی ہکڑیاں شہر گدائی
ہکڑیاں نوں کُرلاندیں گزرے ہکڑیاں غرض نہ کائی

ہکڑے نقش نگار ویکھن ہک کرن حصول صفائی
ہکڑے مرد قیاس فکر دے ساتھ عقل ہمرائی

ہکڑیاں تے آسان کیتس چا، جان کندن تلخائی
ہکڑیاں دی تلخائی توں وت جان لباں تے آئی

سیفل نامہ (مثنوی سیف الملوک)

راقب قصوری

راقب قصوری 1883ء نوں قصور وچ پیدا ہوئے۔ آپ نے قصور وچ اپنی تعلیم مکمل کیتی۔ سرہند وچ قیام دے دَوران نبی آخر الزّماں صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال محبت، چاہت تے عقیدت دے جذبے، اِک خاص لگاؤ دے تحت جاگے۔ ایہہ اوہ مقام سی جتھے آ کے راقب قصوری ہوراں نے اپنے آقا دی مدح مبارک نوں ای اپنی حیاتی دا مقصد بنالیا۔ آپ جون 1936ء نوں وفات پا گئے۔

پنجابی شاعری دی روایت وچ اوہ اک رجحان ساز شاعر دی حیثیت اختیار کر گئے کیوں جے اوہناں توں پہلاں عام طور تے پنجابی شاعر مثنویاں، جنگ نامیاں، واراں تے قصّیاں وغیرہ دے مڈھ وچ حمد، نعت تے منقبت وغیرہ برکت تے عقیدت پاروں درج کر دے سن۔ راقب نے پہلی واری نعت نوں اک وکھری صنف سخن دے طور تے اختیار کر کے کئی نعتیہ مجموعے پیش کیتے۔ جیہناں وچ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی حضوری، مولا دی منظوری، مدینے پاک دی کستوری' نبی پاکؐ دی دُوری، روضے پاکؐ دی چُوری' دیوان راقب تے راقب قصوری دیاں نعتاں (جمع وتدوین ڈاکٹر شہباز ملک) خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔

راقب قصوری دیاں نعتاں وچ حضور اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے روضۂ مبارک اُتے حاضری دی خواہش بڑی مچلدی اے۔ اوہ ہر ویلے مدینے دی حضوری واسطے تڑفدے رہندے سن تے ایہہ کیفیت اوہناں دی اِک اِک نعت وچ بھری ہوئی اے۔

نعت

یا محمدؐ یا محمدؐ آکھدی کر پھیریاں!
تیری بندی چنگی مندی در ترے دی چیریاں
برہوں جلیاں لاٹاں بلیاں، گلیاں گلیاں کوکدی
بوہڑ سائیاں، کہیاں سائیاں، سانوں لوڑاں تیریاں
توُں پیارا، توُں دلارا توُں سہارا خلق دا
سینے لائیں، ہُن کدائیں عرضاں عُرضاں میریاں
نج نہ جمدی، پُتلی غم دی کُجھ نہ کم دی کاج دی
لائیاں لیکاں سبھ شریکاں نِت اُڈیکاں تیریاں
نِت میں روگی، روگاں جوگی، عُمر بھوگی روندڑی
موئی مُکّی مکھ دی بھُکھی، ہُن کیہیاں نیں دیریاں
تیری گولی، کد میں بولی، جان گھولی صدقڑے
جا نہ چھڈ کے، جھولی اڈ کے منتاں کر دی تیریاں
خاک چھانی، میں نمانی میرا راقبؔ ہے گواہ
آوے سائیاں ہور ڈھائیاں میں تے سبھے ڈھیریاں

(راقب قصوری دیاں نعتاں)

بول فرید رحمۃ اللہ علیہ

(بابا فرید الدّین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ)

فریدا روٹی میری کاٹھ دی لاون میری بھکھ
جیہناں کھادی چوپڑی گھنے سہن گے دُکھ

فریدا چار گوائیاں ہنڈھ کے چار گوائیں سم
لیکھا ربّ منگیسیا توں آیوں کیہڑے کم

بڈھا ہویا شیخ فریدا کنبن لگی دیہہ
جے سو ورہیاں جیونا بھی تن ہوسی کھیہ

فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں اساریندے بھی گئے
کوڑا سودا کر گئے گوریں آء پئے

فریدا خالق خلق میں خلق وسے ربّ ماہنہہ
مندا کس نوں آکھیے جاں تِس بن کوئی ناہنہہ

فریدا میں جانیا دُکھ مجھ کوں دُکھ سبھا ایہہ جگ
اُچے چڑھ کے ویکھیا تاں گھر گھر ایہا اگ

(آکھیا بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ نے)

کافیاں

(شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ)

مائے نی میں کیہنوں آکھاں درد وچھوڑے دا حال

دُھواں دُھکھے میرے مرشد والا جاں پھولاں تاں لال

سولاں مار دیوانی کیتا برہوں پیا ساڈے خیال

دُکھاں دی روٹی سُولاں دا سالن آہیں دا بالن بال

جنگل بیلے پھراں ڈھونڈیندڑی اجے نہ پائیو لال

کہے حسینؔ فقیر نمانا شوہ ملے تاں تھیواں نہال

ماہی ماہی کُوکدی میں آپے رانجھن ہوئی

رانجھن رانجھن مینوں سبھ کوئی آکھو ہیر نہ آکھو کوئی

جس شوہ نُوں میں ڈھونڈ دی لدھا شوہ سوئی

کہے حسینؔ سادھاں دے ملیاں نکل بُھل گیوئی

(کافیاں مادھولال حسین رحمۃ اللہ علیہ)

ابیات

(سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ)

الف : ایہہ تن میرا چشمہ ہووے تے میں مُرشد ویکھ نہ رجاں ہُو
لُوں لُوں دے مُڈھ لکھ لکھ چشماں ہِک کھولاں ہِک کجّاں ہُو
اتنیاں ڈٹھیاں صبر نہ آوے ہور کِتے ول بھجّاں ہُو
مُرشد دا دیدار ہے باہُوؔ مینوں لکھ کروڑاں حجّاں ہُو

پ : پیر مِلیاں جے پیڑ نہ جاوے اس نُوں پیر کیہ دھرنا ہُو
مرشد مِلیاں ارشاد نہ من نُوں اوہ مرشد کیہ کرنا ہُو
جس ہادی کولوں ہدایت ناہیں اوہ ہادی کیہ پھڑنا ہُو
جے سر دتیاں حق حاصل ہووے باہُوؔ اس موتوں کیہ ڈرنا ہُو

ک : کلمے لکھ کروڑاں تارے ولی کیتے سے راہیں ہُو
کلمے نال بُجھائے دوزخ جتھے اَگ بلے ازگاہیں ہُو
کلمے نال بہشتیں جانا جتھے نِت سنج صباحیں ہُو
کلمے جیہی کوئی نہ نعمت باہُوؔ اندر دوہیں سرائیں ہُو

(ابیات باہو رحمۃ اللہ علیہ)

کافی

(سیّد بُلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ)

کت کُڑے نہ وت کُڑے
چھلی لاہ بھڑولے گھت کُڑے

ماں پیو تیرے گنڈھیں پایاں
اجے نہ تینوں سُرتاں آیاں
دن تھوڑے تے چا مکایاں
نہ آسیں پیکے وت کُڑے
کت کُڑے ، نہ وت کُڑے

جے داج وہونی جاویں گی !!
تاں کسے بھلی نہ بھاویں گی!
توں شوہ نوں کیویں رجھاویں گی!
کجھ لے فقیراں دی مت کُڑے
کت کُڑے ، نہ وت کُڑے

تیرے نال دیاں داج رنگائے نی
اوہناں سوہے سالو پائے نی
توں پیر اُلٹے کیوں چائے نی
جا اوتھے لگسی تت کُڑے
کت کُڑے ، نہ وت کُڑے

شوہ بُلھیا! گھر اپنے آوے
چوڑا بیڑا تدے سُہاوے
گُن ہوسی تاں گلے لگاوے
نہیں روسیں نینیں رت کُڑے
کت کُڑے ، نہ وت کُڑے

(کافیاں بُلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ)

مقولہ شاعر

(سیّد وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ)

بھائیاں باجھ نہ مجلساں سوہندیاں نی اتے بھائیاں باجھ بہار ناہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بھج بانہاں بناں بھائیاں پرہے پَروار ناہیں

گئے عُمر تے وقت پھر نہیں مڑدے، گئے کرم تے بھاگ نہ آوندے نی
گئی گل زبان تھیں تیر چھٹا گئے رُوح قلبوت نہ آوندے نی

صلح کیتیاں فتح جے ہتھ آوے کمر جنگ تے مُول نہ کسیئے نی
تیرے درد دا سبھ علاج مِتھّے وارث شاہؒ نوں ویدنا دسیئے نی

بھلا موئے تے وچھڑے کون میلے ایویں جیوڑا لوک ولاؤندا ای
اک باز تھوں کاؤں نے کونج کھوہی ویکھاں چُپ ہے کہ کُرلاؤندا اے

کئی بول گئے شاخ عمر دی تے ایتھے آہلنا کسے نہ پایا ای
کئی حکم تے ظلم کما چلے' نال کسے نہ ساتھ لدایا ای

(ہیر وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ)

کلام

(میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ)

سدا نہ رسد بازاریں وکسی سدا نہ رونق شہراں
سدا نہ موج جوانی والی سدا نہ ندئیں لہراں
سدا نہ لاٹ چراغاں والی سدا نہ سوز پتنگاں
سدا اڈاراں نال قطاراں رہسن کد کلنگاں
سدا نہیں ہتھ مہندی رتے سدا نہ چھنکن ونگاں
سدا نہ چھوپے پا محمدؐ رَل مل بہن سنگاں

حسن مہمان نہیں گھر باری کیہ اُسدا فرمانا
راتیں لتھا آن سُتوئی، فجری کوچ بلانا
سنگ دے ساتھی لدی جاندے اساں بھی ساتھ لدانا
ہتھ نہ آوے پھیر محمدؐ جان ایہہ وقت وہانا

سدا نہیں مرغائیاں بہنا، سدا نہیں سر پانی
سدا نہ سئیاں سیس گُنداون سدا نہ سرخی لانی
لکھ وار بہار حُسن دی خاکو وچ سمانی
لا پریت محمدؐ جس تھیں جگ وچ رہے کہانی

مگر شکاری کرے تیاری بار چریندیا ہرنا
جو چڑھیا اس ڈھینا اوڑک جو جمیا اس مرنا
لوئی لوئی بھر لے کُڑیئے جے تُدھ بھانڈا بھرنا
شام پئی بن شام محمدؐ گھر جاندی نے ڈرنا

(سیف الملوک)

کافی

(خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ)

کیا حال سناواں دل دا کوئی محرم راز نہ ملدا
مُونھہ دھوڑ مٹی سر پایم سارا ننگ نموز ونجایم
کوئی پچھن نہ ویہڑے آیم ہتھوں اُلٹا عالم کھِلدا

◉

دل یار کتے کرلاوے تڑپھاوے تے غم کھاوے
دُکھ پاوے ، سُول نبھاوے ایہو طور تیڈے بیدل دا

◉

دل پریم نگر ڈوں تانگھے جتھاں پَینڈے سخت اڑانگے
نہ راہ فریدؔ نہ لانگھے ہے پندھ بہوں مشکل دا

◉

(دیوان فرید رحمۃ اللہ علیہ)

استاد کرم امرتسری

کرم امرتسری دا پورا ناں کرم دین تے تخلص کرم سی۔ آپ امرتسر دے اِک راجپوت گھرانے وچ میاں فضل دین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دا خاندان پشمینے تے ریشم دریائی کپڑے دی تجارت کردا سی۔ کرم ہوراں نے صرف مسجد وچ دینی تعلیم حاصل کیتی، آپ نے سیّد امیر علی (شاہی قاضی) دی شاگردی اختیار کر کے شعروشاعری دا سلسلہ شروع کر دِتا۔ امرتسر دے نور شاہ جنتی سائیں دے تکیہ وچ کرم ہوراں دا شعری ذوق پروان چڑھیا۔ قیامِ پاکستان توں بعد لاہور آ کے آباد ہو گئے تے ایتھے ای 12 جنوری 1959ء نوں 106 ورہیاں دی عُمر وچ انتقال کیتا۔ اوہناں نے ساری حیاتی ویاہ نہیں کیتا۔

استاد کرم امرتسری دے شعر علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ بڑے ذوق شوق نال سُن دے ہوندے سن تے اوہ بابو کرم ہوراں نوں پنجابی دا غالب آکھدے سن، پہلے اُردو شاعری کردے سن پر آغا حشر دے کہن تے پنجابی شاعری شروع کیتی۔ کرم ہوراں دا پہلا مجموعہ کلام ''گلدستہ کرم'' 1927ء نوں شائع ہویا سی۔ جس نوں بعد وچ اوہناں دے بھانجے میجر عبدالکریم ہوراں نے ''کرم پھلواڑی'' دے حوالے نال 1965ء وچ شائع کیتا۔ ایسے طراں ایہناں نے استاد کرم دی شاعری تے شخصیت اُتے اک سوہنی کتاب ''تکریم کرم'' 1987ء وچ شائع کیتی۔ استاد کرم نے زیادہ تربیّت، چومصرے (چوبرگے) لکھے۔ جیہناں وچ اوہناں نے اخلاق، تصوّف، سرمستی، طنز، قومی رنگ دی شاعری کیتی۔ اوہناں دے کلام وچ بڑا سوز تے درد وی موجود اے۔

چوبرگے

نہیں سفر سامان درست کیتا کیہ کراں گا خاک وِچ رُلیا میں
جی چاہوندا اے پار کے پھُوک سٹاں تینوں کیہ کرا گا خالی پلیا میں
فرصت ہوندی تے کجھ بنا لیندا ، تھوڑے وچ کیہ کردا جھلیا میں
جد میں آیا تے کرمؔ اذان ہوئی ہو گئی نماز تے چلیا میں

زیر دار منصور نوں آکھیا میں ، سن لے گل ایہہ ہے سن لین والی
کردوں درس مسجد یا محراب منبر، تیری گل نہیں سی دُنیا سہن والی
کاہنوں ''حق'' چھُپا کے رکھ دا میں، نہ تے میں نہ دنیا ہے رہن والی
کرمؔ منبر تے کِس طراں آکھ دا میں، جیہڑی گل سی دار تے کہن والی

ایسے سخت سیاہ سُن عمل میرے، کہ میں ٹھکراں تھیں پائمال ہوندا
پُرزے پُرزے کر چھڈ دے لوک مینوں، جُدا جُدا میرا وال وال ہوندا
پتھر برس دے وانگ منصور مینوں، گریبان دامن میرا لال ہوندا
جے نہ ربّ دی ذات رحیم ہوندی، کرمؔ ویکھدوں کیہ تیرا حال ہوندا

(کرم پھلواڑی)

علامہ یعقوب انور

علامہ یعقوب انور دا اصل ناں غلام یعقوب تے قلمی ناں یعقوب انور سی۔ میانوالی وچ 1915ء نوں اپنے ویلے دے مشہور شاعر بابو عبدالغنی وفا دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک تک تعلیم گوجرانوالہ تے بی اے گورنمنٹ کالج لاہور توں پاس کیتا بعد وچ یونیورسٹی لاء کالج توں ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا تے فیر پنجاب حکومت دے محکمے ایکسائز اینڈ ٹیکسیشن وچ ملازم ہو گئے۔ بعد وچ ملازمت توں فارغ ہو کے لاہور ہائی کورٹ وچ ایڈووکیٹ دی حیثیت نال پریکٹس شروع کر دتی۔ علامہ یعقوب انور ہوریں 21 جنوری 1974ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پا گئے۔

علامہ یعقوب انور نے انگریزی اُردو تے پنجابی وچ شاعری کیتی۔ اوہ اک چنگے نثر نگار وی سن' پنجابی وچ اوہناں دیاں غزلاں دا مجموعہ ''چن دی کھاری'' شائع ہویا اے۔ پنجابی دے کئی صوفی شاعراں مثلاً شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ لاہوری، حضرت سلطان باہُو رحمۃ اللہ علیہ تے بُلّھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے منتخب کلام دا انگریزی نظم وچ ترجمہ وی کیتا اے۔ اِک طویل نظم ''رانی دیس پنجاب دی'' وی تخلیق کیتی۔

علامہ یعقوب انور دا اک ہور سُچا کارنامہ پنجابی صنفاں تے پنجابی اوزان دے عنوان نال ''بول تے تول'' اے۔

یعقوب انور نے نویں پنجابی غزل وچ کمال حاصل کیتا اے۔ زبان خالص پنجابی محاورے والی ورتی اے۔ اوہناں دے مضمون وی نویں تے نویکلے نیں۔ آپ نے پہلی واری پنجابی غزل وچ پنجاب دی واہی بیجی، فصلاں، رکھاں تے رُتاں دے حوالے نال تشبیہاں تے استعارے ورتے نیں۔

غزل

چکی ولیلاں دی جدوں کڈھ دی اے گالے رات نوں

سو وہم پھر دے نیں مرے آل دوالے رات نوں

اکلاپیاں دے ہنیر وچ ایس دل نوں چھڈ کے کلّیاں

فجراں دا چانن وی سجن لے جاندے نالے رات نوں

سجناں دے کجلے وانگ میتھوں رات رُٹھی جاوندی

کیہ ایہدے کنیں ویریاں پائے نیں والے رات نوں

اج کون دَسّے کھول کے انورؔ کیہدے لئی جاگ دا

یا بتاں والے جاگدے یا اللہ والے رات نوں

(چن دی کھاری)

بشیر مُنذر

بشیر احمد اصل ناں اے تے تخلص مُنذر سی۔ گجرات وچ 3 جنوری 1925ء نوں ملک حسن محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ زمیندارہ ہائی سکول توں میٹرک تے زمیندارہ ڈگری کالج توں بی اے دا امتحان پاس کیتا۔ روزگار دے سلسلے وچ 1954ء نوں لاہور آ کے پنجاب حکومت دے محکمہ بحالیات وچ ملازم ہو گئے۔ ایتھے آ کے اوہناں نے اورینٹل کالج توں پہلاں ایم اے اُردو کیتا تے بعد وچ ایم اے پنجابی وی کر لیا۔ سرکاری ملازمت نوں چھڈ کے اوہناں نے 1956ء وچ کتاباں دی اشاعت دا ادارہ کتب مینار قائم کیتا اپنا پریس لا لیا۔ ایہدے نال نال علمی تے ادبی سرگرمیاں وچ حصہ لینا شروع کر دِتا جیہڑا وفات تک قائم رہیا۔ بشیر مُنذر 1990ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

بشیر مُنذر پہلاں صرف اُردو وچ شاعری کردے سن پر بعد وچ پنجابی شاعری شروع کیتی، اوہناں دیاں نظماں دا پہلا مجموعہ ''کلا رُکھ'' 1969ء نوں شائع ہویا۔ تے ''الھڑ بلھڑ باوے دا'' دے عنوان ہیٹھاں اک مجموعہ 1979ء وچ شائع ہویا۔ ایس مجموعے اُتے اوہناں نوں کئی انعام تے ایوارڈ وی ملے۔

بشیر مُنذر ہوراں دیاں پنجابی نظماں دی زبان تے اسلوب اک عجیب طراں دی سادگی دا نمونہ پیش کردے نیں۔ پنڈاں دے وسنیکاں دے مسئلیاں نوں بڑے ڈونگھے جذبیاں نال بیان کردے نیں۔ اوہناں نے عام طور تے نکی نظم آکھی اے۔ بشیر مُنذر دا اِک ہور فنی وصف ایہہ اے کہ لفظاں تُوں گھٹ توں گھٹ ورتدے نیں پر اوہناں وچوں وڈے وڈے معنی اخذ کردے نیں۔

کلا رُکھ

بھاں بھاں کردی جوہ میرے دی

جیون بڑا کولا

چار چوفیرے ڈونگھا ریتا

میں وچ کلم کلا

ساوے پیلے میرے پتّر

موٹے پتلے ڈاہلے

لم سلمیاں لغراں اُتے

بولن کاں مُونہہ کالے

آون جھکھڑ جاون جھکھڑ

تھاں توں ذرا نہ ہلاں

لوہندیاں دُھپاں مارو پالے
اپنی جاں تے جھلاں
چھاں نوں کوئی چھاں نہ جانے
پھُل نوں پھُل نہ سمجھے
اوہ جیون کیہ جیون جس دا
کوئی مُل نہ سمجھے

(کلّا رُکھ)

اقبال صلاح الدین

اقبال صلاح الدین 28 اکتوبر 1933ء نوں ضلع اوکاڑا دے اک پنڈ قلعہ ونور وچ حکیم چوہدری فتح الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ گورنمنٹ ہائی سکول اوکاڑہ توں دسویں کر کے لاہور آ گئے۔ 1965ء نوں فارسی فاضل تے بی اے دے امتحان پاس کیتے۔ 1966ء وچ ایم اے، ایم او ایل (فارسی) اورینٹل کالج لاہور توں تے 1967ء وچ ایم اے اُردو، 1968ء وچ پنجابی فاضل دا امتحان پاس کیتا، کجھ چر اورینٹل کالج وچ ریسرچ سکالر رہے۔ ساری حیاتی تصنیف، تالیف، تدوین تے تخلیق نوں ای اپنا مقصود جانیا۔ 13 دسمبر 2005ء نوں اپنے مالک حقیقی نال جا ملے۔

اقبال صلاح الدین اِکو ویلے اک اُچے محقق، سچے نقاد، نویکلے شاعر، اعلیٰ کہانی کار سن۔ لاہور دے قیام دے دوران اوہ کجھ چر ماہنامہ لہراں دے مدیر وی رہے۔ 1968ء وچ اوہ رائل ایشیاٹک سوسائٹی دے فیلو چنے گئے تے 1970ء وچ انجمن ترقی اردو ولوں اوہناں نوں سند اعتراف تے نشانِ سپاس ملیا۔

فارسی، اردو تے پنجابی دیاں لگ بھگ 35 کتاباں دے مصنّف' مؤلف تے مرتّب نیں۔ فارسی وچ امیر خسرو رحمۃ اللہ علیہ اُتے تحقیقی کم کیتا تے تاریخ پنجاب، حدیث آشنا (نعتیہ مجموعہ کلام) تے پنجابی وچ 'لعلاں دی پنڈ' 'سنگی نامہ' 'ہاردی سار (مجموعہ کلام)' 'کِکر کنڈیالی' (شاعری) 'کونج کہانی' (کہانیاں)، 'سیف الملوک'، 'احسن القصص'، 'فہرست مقالات کرب قبیلہ' (طویل نظم) خاص طور تے اہم نیں۔ اوہناں دی پنجابی شاعری وچ گنجی بار دے وسنیکاں دے دُکھ درد تے بار دے مخصوص لہجے نے ہور وی اثر انگیز بنا دِتا اے۔

سُکّے پاتر

سُکّے پاتر

عیب درختاں

ہک ہلونا کھاون

بھوئیں دے اُتے ڈھیندے جاون

خاک سماون عیباں پاک سداون

میرے وی لکھ پاتر سُکّے

عیباں نال پُرتے

سو ہلونے کھاون

ہتھوں پکے پیر جماون

نہ ایہہ خاک سماون

نہ ایہہ پاک سداون

مڑوی میں سونے دا سونا

کھوٹ نہ ماسا

سچا ستھرا واسا

کیہا ہاسا--

(باروی سار)

رؤف شیخ

رؤف شیخ 14 اگست 1934ء نوں حافظ آباد ضلع گوجرانوالہ وچ شیخ محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک کرن توں بعد اوہ اپنے جدّی پُشتی لوہے دے کاروبار وچ مصروف ہو گئے۔ پر کاروبار دے نال نال اوہناں نے تعلیم دا سلسلہ جاری رکھیا۔ چنانچہ پنجابی فاضل کرن توں بعد اوہناں نے پہلے ایف اے تے فیر بی اے دا امتحان پاس کیتا۔

اوہناں نے 1964ء دے دوران پنجابی شاعری دے میدان وچ قدم رکھیا۔ اوہ پاکستان رائٹر گلڈ لاہور ریجن دے سیکرٹری وی چُنے گئے۔ ایہدے نال نال اوہناں نے اپنا اک وکھرا علمی تے ادبی ادارہ پنجاب رنگ قائم کیتا جیہدے اوہ چیئرمین سن۔

رؤف شیخ دے شعری مجموعیاں وچ 'واٹاں' (قومی نظماں)، 'بلدا شہر' (غزلاں)، 'چُپ دا زہر' (غزلاں)، 'کرناں' (نظماں، غزلاں تے گیت) تے 'شکر دوپہر' (غزلاں) شامل نیں۔

رؤف شیخ نے اپنی غزل وچ جدید عہد دے جدید مضموناں تے موضوعاں نوں سمودِتا سی۔ اوہناں نے اج دے عہد دے انسان دے ذہنی تے قلبی کرب دے ذریعے پنجابی غزل نوں اک نواں طرزِ احساس عطا کیتا۔ 21 جولائی 2000ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

غزل

اوہدوں تیک سراں تے خوف ہنیریاں جُھلّیاں رہن گیاں
انساناں نوں جد تک اپنیاں قدراں بُھلیاں رہن گیاں

کِنّاں کو چر اکھیاں اَگّے گوڑھ ہنیرے نچن گے
کِنّاں کو چر سوچاں دے وچ زہراں گُھلیاں رہن گیاں

ایس پاسے بے ویہتا پانی سڑکاں روڑھ لے جاوے گا
اوس پاسے سُک نہراں دے مُونہہ تکدیاں پُلیاں رہن گیاں

دھرتی اُتّے نقش رہن گے گزرن والے ویلے دے
پانی بھانویں سُک جاوے گا تنداں پُھلیاں رہن گیاں

جنگل دا قنون بنے گا ایسراں قِسمت شہراں دی
چھویاں دی چھاں بیٹھاں عِلم کتاباں تُھلیاں رہن گیاں

سوہرے گھر وچ کویں بنے گی صُورت رؤف ویہے دی
پیکیاں دے گھر جے نہ گُڑیاں رُلیاں کُھلیاں رہن گیاں

(شکر دوپہر)

سلیم کاشر

سلیم کاشر اکتوبر 1934ء نوں لاہور وچ جناب محمد دین بٹ دے گھر پیدا ہوئے۔ بی اے تک تعلیم حاصل کرن توں بعد اوہ نیشنل بنک آف پاکستان وچ ملازم ہو گئے۔ 1993ء نوں اِک چنگے تے اہم عہدے توں ریٹائر ہو گئے۔ اوہ اپنیاں تخلیقی سرگرمیاں وچ رُجھے رہندے نیں۔

سلیم کاشر نے تعلیم دے دوران ای شعر آکھنے شروع کر دتے سن۔ اوہناں دے گیت چھیتی ای ریڈیو، ٹیلی ویژن تے فلماں اندر گونجن لگ پئے۔ سلیم کاشر نے غزل، نظم تے گیتاں وچ روایت تے جدیدیت نوں اِک مِک کر دِتا۔ اوہناں دی شاعری وچ پنجاب تے اوہدے وسیبے دے نال نال پنجاب دے وسنیکاں دا دل وی دھڑکدا اے۔

سلیم کاشر دا کلام تتیاں چھانواں (نظماں)، سرگی دا تارا (غزلاں)، ہوا دی سُولی (نظماں) تے درداں دا کھڑیا موتیا (غزلاں) دے سرناویاں نال چھپ چکیا اے۔ 'ہوا دی سولی' تے اوہناں نوں اکادمی ادبیات پاکستان ولوں انعام وی مِل چکیا اے۔

اوہناں دی شاعری ساڈے اج دے سمے دے انسان تے اوہدی حیاتی دیاں خوشیاں غمیاں دی شاعری اے۔ اپنی غزل وچ اوہناں نے تمثیل گوئی کولوں کم لیا اے۔ اوہناں نے کدی وی اپنے فن نوں فکر اُتے تے فکر نوں اپنے فن اُتے غلبہ حاصل کرن دی اجازت نہیں دِتی۔ زبان دی چاشنی سلیم کاشر دی شاعری نوں ہور نکھار تے سنوار دیندی اے۔

غزل

اپنے گھر دی پھلواڑی وچ ہنجواں دے پھُل لا کے ویکھ
رنگاں تے مہکاں دی دنیا موتیاں نال سجا کے ویکھ
مٹی اُتے بیٹھیاں ہویاں بندے نِکے لگدے نیں
اپنا آپ پچھانن دے لئی میرے نیڑے آ کے ویکھ
روڑے کھا کے پھُل ونڈن وچ کنّی لذّت ہوندی اے
میرے وانگوں سنگھنے رُکھ دا کدی تے روپ وٹا کے ویکھ
دوجیاں نوں نِت مندڑا کہنا مرداں دا دستور نہیں
اپنیاں عملاں دی کھاری نوں اپنے سر تے چاء کے ویکھ
بوٹا لایئے تے مُڑ اوہدی سیوا وچ ای میوہ اے
ہور وی راکھی کراوئے کملیا ہور وی رت پیا کے ویکھ
مُونہہ دا جِناں کوڑا واں میں دل دا اوناں مٹھا واں
فرصت ہووی تے میرے ول پیار دا ہتھ ودھا کے ویکھ
اکو مِٹھڑے بول تے کاشر ساری عمراں وکیا اے
قسمت ساتھ دوے جے تیرا نواں بھلیکھا پا کے ویکھ

(سرگھی دا تارا)

ڈاکٹر رشید انور

ڈاکٹر رشید انور 7 ستمبر 1923ء نوں نوشہرہ پنواں ضلع امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ والد داناں میاں کرم دین سندھو سی۔ قیام پاکستان ویلے ایہہ خاندان ہجرت کر کے پاکستان آ گیا، میٹرک کرن توں بعد فوج وچ ملازم ہو گئے پر اوہ انگریز دی نوکری نوں پسند نہیں کر دے سن تے اوہناں نے ہومیو پیتھک دا امتحان پاس کیتا تے ڈاکٹر رشید انور دے ناں نال مشہور ہوئے۔

ڈاکٹر رشید انور نے شاعری توں وکھ تحقیقی تے تنقیدی مضمون وی لکھے نیں۔ اوہ پاکستان رائٹرز گلڈ لاہور ریجن دے آفس سیکرٹری وی رہے۔ شاعری وچ اوہ مشتاق اسلام آبادی دے شاگرد رہے۔ ڈاکٹر رشید انور 19 جنوری 1989ء نوں وفات پا گئے۔

ڈاکٹر رشید انور دے شعری مجموعے وچ منزلاں' یاداں تے لمیاں اُڈاریاں شامل نیں۔ پر ڈاکٹر صاحب دا بوہت سارا کلام تے تنقیدی مضموناں دے کئی مجموعے اَن چھپے نیں۔ اوہ سچے پاکستانی تے اُچے انسان سن۔ 1965ء دی پاک بھارت جنگ دا ٹکرا رن کچھ دے میدان وچ ہویا تے اوس معرکے دے حوالے نال ڈاکٹر رشید انور دا ایہہ نغمہ ایہناں نوں ادب دی دنیا وچ لازوال کر گیا:

ع   جنگ کھیڈ نہیں ہوندی زنانیاں دی

ڈاکٹر رشید انور نوں سماج دی اجتماعی بے حسی تے بے اعتباری' طبقاتی ونڈ تے معاشی ناہمواری ورگے مضمون اپنی شاعری وچ سموئے۔

غزل

کہ دساں میں کیہڑی گلوں جتی بازی ہار گیا
جیہنوں منصف پایا اوہو مینوں چار گیا

لہو رنگا اوہ اتھرو جیہڑا پلکیں زوریں ڈِگیا سی
ڈِگدا ڈِگدا کئی سجناں دے پیار دا بھار اُتار گیا

نہر کنارے میلا لگیا لوکیں پُچھدے پھردے نیں
ڈبن والا کاغذ دی اِک بیڑی کاہنوں تار گیا

تیری اکھ سہارا دِتا میریاں ٹُٹیاں آساں نوں
تیرا اِک دلاسا چناں میرا بنّا سار گیا

کندھاں ات ہنیرے دیاں ڈھا کے وی میں قید رہیا
چن چڑھیا تے میرے گردے چانن کندھ اُسار گیا

اِک اٹی توں پیار دا سودا ایتھوں کتھے لبھنا ایں
جدھر ٹُر گئے حسن بیوپاری اودھر اوہ بازار گیا

ایہو اک وڈیائی میری میں بُوہا کھڑکایا نہیں
وچ خیالیں بھاویں اوہدے بوہے لکھاں وار گیا
کوئی موت بہانہ یارو میری موت نوں ملیا نہ
مینوں اپنے اندروں اُٹھدا ہویا ہَوکا مار گیا
پرلے پار اُڈیکن والے بزدل کہہ کے ٹُر گئے نیں
اُرلے کنڈھے آکھن لوکیں انورؔ پرلے پار گیا

(یاداں)

منظور وزیرآبادی

منظور وزیر آبادی دا اصل ناں منظور الٰہی اے۔ اوہ 17 فروری 1936ء نوں ضلع گوجرانوالہ دی تحصیل وزیر آباد شہر وچ جناب فضل الٰہی دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک گورنمنٹ ہائی سکول وزیر آباد توں پاس کیتا تے فیر روزگار دی تلاش وچ لاہور آ گئے۔ ایتھے اوہ نہراں دے محکمے وچ ملازم ہو گئے تے فیر لاہور نوں ای اپنا مستقل رہائشی ٹکانا بنا لیا۔ اوہناں نے پہلے اردو تے پنجابی فاضل کیتا۔ بی اے کرن توں بعد اردو تے پنجابی وچ ایم اے کیتا۔ اوہ سپرنٹنڈنٹ دے عہدے توں ریٹائرڈ ہوئے تے اِک پرائیویٹ فرم وچ ملازم ہو گئے نال نال تصنیف تے تالیف دا سلسلہ جاری رکھیا تے 1990ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

اوہناں نے اُردو تے پنجابی وچ شاعری کیتی۔ اوہناں نے غزل وی آکھی اے تے نظم وی۔ ہن تیکر پنجابی غزلاں دے تن مجموعے شائع ہو چکے نیں۔ ''ویلے ہتھ نیاں'' 1978ء نوں، غزلاں دا دوجا مجموعہ ''توں وی چن اچھال کوئی'' 1985ء وچ تے تیجا مجموعہ ''دُکھ دا صدقہ جاری اے'' 1992ء نوں اوہناں دی وفات دے بعد چھپیا اے۔

منظور وزیر آبادی نے قافیے تے ردیف دے حوالے نال کئی تجربے کیتے۔ کئی غزلاں وچ دوہرے دوہرے تے تہرے تہرے قافیے ورتے نیں۔ انج اک وکھرا اسلوب وجود وچ آیا۔ ایہدے نال سماجی تے طبقاتی کھچ دھرو تے بے انصافی دا اک دُکھ بھریا احساس وی منظور وزیر آبادی دی شاعری دا وصف اے۔

غزل

دھرتی توں اسماناں ولے توں وی چن اچھال کوئی
دس دے دُنیا نوں جے رکھیں اپنے کول کمال کوئی
تیرے تے افسوس اے مینوں ذہن تے جذبہ ہوندیاں وی
اج تیکر توں چل نہیں سکیا اوہدے ورگی چال کوئی
اہنوں لبھن دے لئی دردی میرے نال ٹُرے
کس نوں دساں اوہناں وچوں اج نہیں میرے نال کوئی
جے کوئی وڈا تکیئے راہ وچ متھا لان دی سوچنے آں
کترا کے لنگھن دی کریئے ویکھ لیئے جے بال کوئی
اپنی عادت پاروں ہو گئے اج تے نکراں تک محدود
کس نوں کہیے آ کے ساڈا پچھ دا نہیں ہُن حال کوئی
خورے کاہنوں رنگ اُڈیا اے پہلاں ای وسنیکاں دا
ویکھ لواں گے جد آوے گا ساڈے وَل بھچال کوئی
اِک پتھر منظورؔ جے تیرا ہر دم کلمہ پڑھدا اے
تیرے پیار خلوص دی جت اے تیرا نہیں کمال کوئی

(توں وی چن اچھال کوئی)

الطاف قریشی

الطاف قریشی 13 نومبر 1937ء نوں مظفر آباد آزاد کشمیر وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد صاحب دا ناں احمد دین قریشی سی۔ الطاف قریشی بی اے دا امتحان پاس کرن توں بعد ریڈیو وچ پروگرام پروڈیوسر ہو گئے۔ بعد وچ پروگرام منیجر ہو گئے۔ ریڈیو دی ملازمت دے دوران اوہ مختلف ریڈیو سٹیشناں اُتّے خدمات انجام دیندے رہے۔ لاہور سٹیشن اُتّے اوہ سنٹرل پروڈکشن یونٹ دے پروگرام منیجر سن۔ 12 اگست 1980ء نوں دل دا دَورہ پیا تے اوہ اپنے حقیقی خالق نال جا ملے۔

الطاف قریشی دی مادری زبان بھانویں کشمیری سی پر پنجاب دے وکھ وکھ شہراں تے خاص طور تے لاہور رہن دے دوران پنجابی زبان نے اوہناں نوں بڑا متاثر کیتا۔ جس پاروں اوہناں نے پنجابی زبان نوں اپنے تخلیقی اظہار دا ذریعہ بنایا۔ کشمیر دے لوکاں دی غلامی، تباہی معاشی بدحالی نے الطاف قریشی نوں بڑا احساس بنا دِتا سی۔ ایہناں دکھاں درداں تے محرومیاں دیاں داستاناں نوں ای اوہناں نے اپنی پنجابی شاعری دا موضوع بنایا۔

الطاف قریشی دا پنجابی شاعری دا اکو ای مجموعہ ''اکھیاں دے پرچھاویں'' تے اُردو دا مجموعہ ''دا تا زہر پلا'' دے ناں نال چھپ چکیا اے۔ اوہناں دی پنجابی شاعری توں ایہہ احساس ہوندا اے کہ اک چنتا بھری سوچ بار بار اُبھردی اے جیہڑی معاشرے دی بے حسی دے حوالے نال پیدا ہو گئی اے۔ ایہو وجہ اے پئی انسانی جذبے تے معاشرتی قدراں دے بھن تے ٹٹن دی گونج وی ''اکھیاں دے پرچھاویں'' وچ سُنائی دیندی اے۔

ڈونگھے پانی

چُپ چُپ رہندے
کُجھ نہ کہندے
چن اسمانوں تکدا رہندا
پھُلاں وانگوں ہسدا رہندا
کدی کدائیں
لُک لُکا کے
پچھلی راتیں ڈبکی لا کے
سُتیاں لہراں نوں گل لا کے
روندا رہندا
ہسدا رہندا
کون دلاسے کس نوں دیندا

(اکھیاں دے پرچھاویں)

علی محمد ملوک

علی محمد ملوک دا اصل ناں علی محمد اے۔ ملوک تخلص اے۔ آپ 1935ء نوں ترن تارن (امرتسر) وچ جناب نواب دین دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم اپنے محلے دے سکول توں حاصل کیتی۔ قیام پاکستان ویلے اوہ ستویں جماعت دے طالب علم سن۔ 1947ء وچ ایہہ خاندان ترن تارن توں ہجرت کر کے بورے والا وچ آ کے آباد ہو گیا۔ ملوک ہوراں اپنے والد صاحب دے نال ریڈی میڈ کپڑیاں دی دکان بنائی تے اوہ ایسے کاروبار وچ مصروف رہے۔

نعت تے غزل اوہناں دے فن تے فکر دی خاص پچھان اے۔ ملوک ہوراں دا پہلا مجموعہ کلام ''مور مچلد یاں سوچاں'' 1984ء وچ شائع ہویا جس نوں رائٹرز گلڈ ولوں انعام دِتا گیا۔ اگست 1994ء نوں دوجا مجموعہ ''ساہواں در دسمندر پینا'' شائع ہویا۔ اوہ بورے والے دی علمی تے ادبی تنظیم لالہ اکیڈمی دے بنیادی رکن سن۔

مور مچلد یاں سوچاں وچ مضافات دی تازگی، سادگی تے حُسن شامل اے۔ ایس مجموعے وچ اوہناں نے اپنے آل دوالے بولی جان والی زبان ورتی اے جیہڑی جمالیاتی حوالے نال فن دے کمال نوں چھہندی ہوئی محسوس ہوندی اے۔ جس پاروں علی محمد ملوک پنجابی دی نویں غزل وچ اپنے پہلے ای مجموعے نال اک معتبر ناں بن کے ساہمنے آئے۔ 14 جنوری 2000ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

غزل

سوچ سمندر تردے عمر گزار لئی
ڈُکھڑے جردے جردے عمر گزار لئی

اوہدی سانجھ تے پھر وی رہی اے غیراں نال
جس دا پانی بھر دے عمر گزار لئی

کالی رات دے مکھ توں کالک دھوون لئی
چانن کر دے کر دے عمر گزار لئی

ساہواں والی پونجی داء تے لاؤندے رہے
جیون بازی ہردے عمر گزار لئی

لوکاں نوں اپڑاؤندے رہے آں منزل تے
اپنی وچ سفر دے عمر گزار لئی

آیا نہ آرام نمانے زخماں نوں
مرہم دھردے دھردے عمر گزار لئی

رہ کے گکھاں دی گلی وچ اسیں ملوک
پالے ٹھردے ٹھردے عمر گزار لئی

(مور مچلد یاں سوچاں)

اکرام مجید

اکرام مجید 2 ستمبر 1940ء نوں چوہدری عبدالمجید دے گھر مقام گڑھا، جالندھر چھاؤنی (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم عربی تے فارسی گھرتوں حاصل کیتی۔ بعد وچ اوہناں نوں سکول وچ داخل کرادِتا گیا۔ ایہہ خاندان 1947ء نوں قیامِ پاکستان ویلے جالندھروں ہجرت کر کے فیصل آباد آ کے آباد ہوگیا۔ اکرام مجید نے 1957ء نوں دسویں دا امتحان پاس کیتا۔ ایسے دَوران اوہناں دے والد صاحب وفات پا گئے۔ ایس کارن تعلیم جاری نہ رکھ سکے تے سوت تے کپڑے دی تجارت وچ رُجھ گئے۔ اکرام مجید نوں علم تے فن دی دولت ورثے وِچ ملی۔

پنجابی زبان وچ اوہناں دا پہلا مجموعہ ''تتنے دا روگ'' 1984ء تے دوجا مجموعہ ''نویاں زیناں'' 1990ء وچ شائع ہویا۔ جس نوں کئی انعام تے ایوارڈ ملے۔ اکرام مجید جدید پنجابی غزل دے اِک رجحان ساز شاعر نیں۔ نویاں زیناں وچ اوہناں نے اینیاں بحراں ورتیاں نیں کہ گھٹ ای کسے اُردو یا پنجابی شاعراں نے ورتیاں ہون گیاں۔ اوہناں دیاں غزلاں غم جاناں دے قصیاں دی تھاں تے پنجاب دی مٹی دی واشنا' ایتھے دے وسنیکاں دے دُکھ درد، سدھراں، چاہ تے خوشیاں غمیاں دیاں مورتاں نیں۔

غزل

نویاں سوچاں جندڑی نوں شنگار دیاں
گھنڈاں کھولن ویلے دی رفتار دیاں

چنگے جذبے کھچ لیاون منزل نوں
سچّیاں سدھراں ، کدے نہ بازی ہاردیاں

لمے چوڑے پندھ مکائے عقلاں نے
پل وچ خبراں ملن سمندر پار دیاں

ایس طراں وی ہو جاندا اے کدے کدے
دُھپاں برفاں وانگوں سینہ ٹھار دیاں

شہراں اندر لوڑاں سپاں وانگ پھرن
گھر گھر دے وچ اپنا زہر کھلاردیاں

عملاں والا بھار تے کوئی چکدا نہیں
بحثاں چھیڑی رکھدے نیں بیکار دیاں

(تتنے دا روگ)

فیروز دین شرف

فیروز دین شرف دا اصل ناں فیروز دین تے تخلّص شرف سی۔آپ پنڈ تولہ ننگل (راجہ سانسی) امرتسر وچ میاں ویرو خان دے گھر 1901ء وچ پیدا ہوئے۔والد صاحب ریلوے پولیس وچ ملازم سن۔قیام پاکستان ویلے ہجرت کر کے لاہور آن وسے۔بابو شرف ہوراں نے ذاتی سطح اُتے فارسی،اُردو تے پنجابی زباناں وی پڑھیاں تے ایہناں زباناں دی پرانی شاعری دا وی چنگی طراں مطالعہ کیتا۔شاعری وچ اوہناں نے استاد محمد رمضان ہمدم نوں اپنا استاد بنایا۔اوہناں نے پہلی نظم 1911ء وچ لکھی سی تے اوہناں دا کلام مختلف اخباراں تے رسالیاں وچ چھپن لگ پیا۔

بابو فیروز دین شرف پہلاں پہل روایتی شاعری کردے رہے پر چھیتی ای اوہ مقصدی شاعری ول پرت آئے تے اوہناں نے بڑیاں حقیقت پسندانہ نظماں لکھیاں جیہناں دی وجہ نال اوہ بوہت مشہور ہو گئے۔پنجابی زبان تے ادب دے قدرداناں نے اوہناں نوں پنجابی بلبل دے خطاب نال نوازیا۔آپ 13 مارچ 1955ء نوں وفات پا گئے۔

اوہناں دیاں کتاباں وچوں سنہری کلیاں،نوری درشن،پریم ہلارے،جوگن'شرف نشانی تے سی حرفی مزدور خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔شرف ہوراں نے غزل بوہت گھٹ آکھی۔اوہ بنیادی طور تے نظم تے گیت دے شاعر سن۔

مثال

جے تو پندھ زندگی دا سوکھ نال کٹنا ایں

دنیا دے لوبھ والی موہڈیوں اتار گنڈھ

پلّا پھڑیں اِک دا جہان وچ گھٹ کے توں

جنے کھنے نال پیا ایویں نہ پیار گنڈھ

بھلا رب آسرے نوں جگ دی متھاجی کاہدی

سر اُتے چکدا نہیں گھوڑے اسوار گنڈھ

پیچ پیچ پلے بنھ کم سارے نیکیاں دے

شوم جویں رکھ دا ہے پیسیاں نوں مار گنڈھ

بھیت اک دوسرے دا لڑ کے بھی کھولیئے نہ

دِلاں وچ پوے بھانویں لکھ تے ہزار گنڈھ

لک تیرا توڑ دیسن وادھو فیل صوفیاں ایہہ

وِتوں باہری چکی ہوئی کردی اے خوار گنڈھ

شرف تیری زندگی دا سٹا نیک چاہیدا اے

سو ہتھ رسّہ اوہدے سرے اُتے گنڈھ

(سنہری کلیاں)

جاوید نامہ چوں اقتباس دا پنجابی ترجمہ

تاریاں دا گیت

(از شریف کنجاہی)

عقل حیاتی دا ہے پلّا ، عشق ہے رمز اس جگ دی
خاکی پتلے صدقے آیوں ، لانبھاں دی چھڈ نگری
تیرے پچھے چن ستارے گھند کاں کھاندے رہندے
جلویاں دے وچ تیری اِک نگاہوں گھڑ باگھڑ بی
سجن دے راہ اندر جلوے سجرے ون سوتے
شوقاں سدھراں والا پڑھدا نہیں آلے دی پٹی

پُنگرن دا ہے ناں زندگانی یاں مُڑ صدق صفا دا
ازل ابد اک ڈُڑکی تیری جیون ملک خدا دا

ہیبت ویکھ قلندر والی ، شان سکندر والا
اوہ کلیمی جذبہ تے ایہہ جادو جادوگر دا
اوہ مارے تے اکھ نال مارے، ایہہ لشکر نال مارے
اوہ پیار سلوک تمامی ، ایہہ لڑائی دھکا
دوویں دنیا جتن والے سدا حیاتی چاہندے
ڈاہڈے دا ست ویہا سو ایہہ، اسدا بول رسیلا

لا ہیبت | قلندر والی بھن اسکندری ڈٹے
رسم کلیمی تازہ کرجے ٹونہ نہ ٹک سکے

(جاوید نامہ دا پنجابی ترجمہ)

اسیر عابد

اسیر عابد دا اصل ناں غلام رسول اسیر اے تے اوہ علمی، ادبی تے تعلیمی حلقیاں وچ اسیر عابد دے ناں نال مشہور نیں۔ آپ 5 اپریل 1936ء نوں سیّد نگر ضلع گوجرانوالہ چوہدری مراد بخش دے گھر وچ پیدا ہوئے۔ اسیر نے پرائمری دا امتحان کوٹ بھاگا (گوجرانوالہ) تے میٹرک دا امتحان علی پور چٹھہ توں پاس کیتا۔ ایسے دوران فاضل ادبیات (اردو تے فارسی) دے امتحان پاس کیتے تے بعد وچ بی اے کر کے بی ایڈ کیتا تے کرسچین انسٹی ٹیوٹ رائے ونڈ وچ اسلامیات دے استاد مقرر ہو گئے۔ فیر ایم اے اُردو دا امتحان پاس کر کے نومبر 1974ء وچ اردو دے لیکچرار مقرر ہوئے۔ گورنمنٹ اسلامیہ کالج گوجرانوالہ توں ریٹائر ہو گئے نیں۔

اسیر عابد دا وڈا معرکہ ''دیوانِ غالب'' دا مکمل تے منظوم پنجابی ترجمہ اے۔ ایس توں اڈ اوہناں نے امام بوصیری رحمۃ اللہ علیہ دے مشہور قصیدے ''قصیدہ بردہ شریف'' دا منظوم پنجابی ترجمہ وی کیتا۔ ایسے طراں اوہناں نے حکیم الامت علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ دی مشہور کتاب ''بالِ جبریل'' دا ''جبریل اڈاری'' دے عنوان نال منظوم پنجابی ترجمہ وی کیتا۔

اسیر عابد دے ترجمے علمی تے ادبی حوالے نال بڑے اہم، تے فنی اعتبار نال پختہ تے سوہنے نیں۔ اوہ خالص پنجابی محاورے تے ماحول نوں بڑے سوہنے انداز نال ترجمے وچ استعمال کردے نیں۔

غالب دی غزل دا پنجابی ترجمہ

(از اسیر عابد)

وِسدے رہن جے دِسّن مینوں لگّے بُوہے کندھاں
میرے اُڈنے شوق دے کھمب نیں تیرے بُوہے کندھاں

ہنجواں دی واچھڑ مُونہہ گھر دا دوجے بنّے لایا!
لوکو ہو گئے میرے کندھاں بُوہے، بُوہے کندھاں

پرچھانویں نہیں ایہہ تے اوہدے آون دیاں خوشیاں نیں
جی آیاں نوں آکھن اگوں ٹُرپے بُوہے کندھاں

کیہڑے دن میں رج کے رُنّا جد اُچّی ساہ کڈھیا
نیویں ہو کے میرے پَیریں ڈِگّے بُوہے کندھاں

تیرے باجھوں اکھ دا گکرا وسدے گھر دی وستوں
ہر ویلے روندے رہنے آں ویکھ کے بُوہے کندھاں

(دیوانِ غالب دا منظوم ترجمہ)

فرہنگ

ا

اڑانگے: کشتی دا اک داؤ، روک سہارا
اُپا: علاج کرنا، جتن کرنا
اُسارنا: تعمیر کرنا
آیم: آنا، میں آیا، میں آواں
اکھان: کہاوت
آمر: مطلق العنان حاکم، ڈکٹیٹر
آگ: گنّے دے اُوپر والا حصہ
اگرسٹ: زوروالی
استاکاری: کاریگری
اندوہ: الم، دُکھ، غم
ایانا: نابالغ، ناسمجھ
اوتے: اُوتھے
اسرار: راز۔بھیت
اُسرنا: جوان ہونا، ودھنا
اتھرے: منہ زور

ب

بوہڑ: اپڑ پہنچ
برھوں (برھا): وچھوڑا، غم
بُتا سارنا: مطلب پُورا کرنا
بنتی: درخواست، التجا
بے وَہتا: بے قابو
بے وسواسا: بے یقینا
بے وادیاں: اُجڑیاں، غیر آباد
بے دوسا: بے قصور
بدرو: گندی نالی
بوڑما: گھیو ملی شکر
باگڑ: چرخے دے ڈھول جدے اُتے مالھ ہوندی اے۔
بھوگی: گزاری
بھتا: روٹی
بھاں بھاں کردی: اُجڑی، ویران
بھڑولے: چھکو
بھویں: پھری، واپس، پرلی
بار: بھار، بوجھ، جنگل

پ

پروار: خاندان
پایم: میں پایا، میں پاواں
پندھ: سفر، فاصلہ
پائمال: پیراں تھلّے لتاڑیا
پُرتے: بھرے ہوئے
پارکھ: پڑچول کرن والا
پچھوکڑ: پس منظر
پربندھ: بندوبست
پرچلت: جاری
پدھری: ہموار، اکو جیہی
پاتر: کردار
پرھیا: پنچائیت
پُنگرن: پھُٹن
پھنگل: اُگّا دُکّا، مختلف
متفرقات: وکھرا وکھرا

ت

تانگھے: خواہش کرنا
ترکالا: شام واویلا
تڑواں: اکڑیا ہویا
تودے: ڈھیلے
تراماں: تانبا
تت: گرم
تُلّا: لکڑی دے تنے نوں کھوکھلا کر کے بنائی ہوئی بیڑی

ٹ

ٹُونباں: زیورات

ج

جُمل جہاں: سارا جہان
جُوہ: علاقہ، حدبنا
جی: بندے
جتن: کوشش
جھلاں: برداشت کرنا
جلیل القدر: اُچے مرتبے والا
جھوک: پنڈ
جھلیونیں: روکیا اے

چ

چت: دل
چشماں: اکھاں
چِخا: اگ دا بھانبڑ
چس: سواد، مزا
چوبرگے: چومصرعے
چترکاری: فن کاری
چھوپے: ڈیرے، من چھٹیاں
چھویاں: کلہاڑیاں، ٹوکے
چھلیاں گیاں: دھوکہ کھا گیاں
چھمک: تلی، نرم ٹہنی

ح

حلقۂ اُدارت: منن والیاں دا گروہ

خ

خصمانا: سرپرستی کرنا
خواہسیں: چاہت
خلقیس: اوس نے بنایا

د

دُھر: ٹکرو، نشانہ بنالینا
دیسچے: بتائے
داج وہونی: بغیر داج دے
دھوانکھیا: دھواں لگیا، کالا، سیاہ
داخ: انگوراں دا گچھا
دُنی: دنیاوی
دیجے: دتے
دِھرگ: پھٹکار
دھرو: ظلم

ڈ

ڈٹھیاں: ویکھیاں
ڈنگیائی: ٹیڑھی
ڈھینڈے: ڈگدے

ر

رَسد: راشن، ذخیرہ
رَت: خون
رُنا: رویا
راہک: مزارع

تحقیق: کھوج
رہتل: رہن سہن دا طریقہ
رجھاویں: مناویں، خوشی کریں
روم روم: وال وال
رجھونیں: راجا

س

سُولاں: کنڈے
سادھاں: درویش
سنج صباحیں: شام سویرے
ساوے: ہرے، سبز
ستکارن: تعریف کرنا
سُلکھنا: سوہنا، صاف
سمرن: یاد کرنا
سجو: سلکھی ہونا، گلی
سٹوپ: بدھ مذہب دی عبادت گاہ
سوہارا: برکت والا
سیس: دُعا
سم: سوں کے
سُوہ: کھوج، پتا لگانا

ش

شوہ: محبوب، خاوند
شوم: کنجوس
شینہا: شیراں، شیر

ص

صُفہ: چبوترہ

ع

عشوہ: ناز نخرہ
عین عیاں: بالکل ظاہر
عرضاں: لکھتاں، درخواستاں

غ

غڑپ: ہضم

ف

فیکون: بس ہو گیا
فیل صوفیاں: فلسفہ دانی

ق

قلبوت: جسم، جثہ

ک

کائی: کوئی
کاٹھ: لکڑ
کوڑا: جھوٹا
کوڈلا: اُلٹا، اوکھا
کگرا: اکھ دیاں پوٹیاں والا حصہ، اکھاں دی بیماری
کُکھ: پیٹ
کاڈھاں کڈھنا: کھوج لانا
کارنے: کم، کارنامے
کٹک: لشکر، فوج
کُرنگ: پنجر
کینڈے: کُس دے
کھندکاں: گرمی کھانا
کھڑ باگھڑ بی: لڑنا جھگڑنا
کھمب: پر
کھاری: ٹوکری
کُھنڈی: جیہڑی تیکھی نہ ہووے
کھنڈدا: کھلردا

گ

گوّلی: باندی، نوکرانی
گنڈھیں: شادی پکّی کرنا
گن: خوبی
گالے: پراگے
گھت: ڈالنا
گھسمیلا: ہلکا، مٹیالا، دُھندلا
گوہ: غور
گُلی: روٹی

ل

لانبھاں: آلے دوالے
لیکھا: رقم دا حساب
لُوہندیاں: ساڑدیاں
لیکاں: الزام، تہمتاں
لدھا: پالیا، لبھ گیا

م

منڈپ: چبوترا، سٹیج
ماڑیاں: حویلیاں
مول: بالکل
محراب: متھے دا نشان، امام دے کھلون دی تھاں
منبر: مسیت دی اوہ تھاں جتھے مولوی بہہ کے واعظ کردا اے
ماہل: چرخے دا دھاگا جیدے نال چرخہ چلدا اے
مہاندرا: شباہت، مونہہ متھا
مشکریاں: تمسخریاں، مذاق
مہاڑ: رُجحان
مسان: مُردے ساڑن دی تھاں
مخطوطے: قلمی کتاباں، نسخے
مگھار: سوراخ
میکھلا: گل دا کینٹھا
مَیرے: زمین دا اوہ حصہ جیہدے وچ اَدھی ریت اَدھی مٹی ہوندے اے، زمین دی قسم

ن

نیر: اتھرو، ہنجو
نمانی: عاجز، مسکین
نام نمود: عزت، قدر، وقار
نلجی: بے شرم، جس نوں لاج نہیں
نیں: ندی، نہر
نیونہہ: پیار، محبت
نحن اقرب: اصلوں نیڑے

و

وَت: پھر، فیر
ونجایم: گنوانا، میں گنوایا
واچھڑ: مینہ دی بوچھاڑ
وحدت الوجود: توحید دی فلسفیانہ تشریح کہ اللہ دی ذات ای موجود ہے
وحدت الشہود: توحید دی فلسفیانہ تشریح کہ اللہ دی ذات دا مشاہدہ کیتا جاسکدا اے
وسرنا: بُھلنا
ون: جنگل دا اک رُکھ
ونجارے: بیوپاری
ورتن بھاجی: خوشی غمی دے موقع تے ورتارا
واڈھے: کنک وڈھن والے
ہوند: وجود
ہکویاں کوں: اکناں کوں

اسمِ تصغیر بنان دا طریقہ

پنجابی وِچ اسم تصغیر دو مقصد ادا کرن لئی بنایا جاندا اے۔ اک تے 'نکّے' دے معنیاں لئی تے دوجا لاڈ پیار واسطے' ایہدے وچ دو معروف طریقے نیں۔

1۔ لفظ دے آخر وچ 'ڑا' یا 'ڑی' دا وادھا کردتا جاندا اے مثلاً

بچہ	بچڑا	دُکھ	دُکھڑا
مکھ	مکھڑا	صندوق	صندوقڑی
بچی	بچڑی	دیگ	دیگڑی

2۔ کجھ لفظاں دے آخر چوں الف اڈا کے 'کا' دا وادھا کردتا جاندا اے

مثلاً ڈنڈا ڈنڈکا

لفظ بنان دا طریقہ

کسے نوں پکارن یا بلان لئی اسم مذکر دے آخر وچ ''یا'' ودھا دتا جاندا اے۔

مثلاً بشیر	بشیریا	سوہنا	سوہنیا
کچا	کچیا	بھیڑا	بھیڑیا

جے اسم مؤنث ہووے تے اوہدے آخر وچ ''یا'' نہیں سگوں ے (یئے) دا وادھا کیتا جاندا اے جویں:

واری	واریئے	سوہنی	سوہنیے

بعض ویلے لفظ نداتوں پہلے مذکر لئی 'اے' اوئے' وے تے مؤنث لئی 'اے' 'نی' دے لفظ وی ورتے جاندے نیں جویں:

وے بشیریا اوئے سوہنیا نی واریئے وغیرہ

حاصل مصدر بنان دا طریقہ

مصدر نوں حاصل مصدر بنان لئی پنجابی وچ کئی طریقے ورتے جاندے نیں۔

1۔ مصدر دے آخر توں ''نا'' ہٹا دتا جاوے مثال دے طور تے:

چمکنا	چمک	جتنا	جت
کھیڈنا	کھیڈ	لٹنا	لُٹ

2۔ مصدر وِچوں صرف 'ن' غائب کردتا جاوے مثال دے طور تے:

جھگڑنا	جھگڑا	تڑفنا	تڑفا

رگڑنا	رگڑا	جھڑکنا	جھڑکا

3۔ مصدردا 'نا' ہٹاکے 'ائی' دااضافہ کردتا جاوے:

لکھنا	لکھائی	پڑھنا	پڑھائی
ودھنا	ودھائی	دھونا	دھوائی

4۔ مصدردا 'نا' ہٹاکے 'ت' لگادین نال:

چلنا	چلت	چڑھنا	چڑھت
لکھنا	لکھت	پڑھنا	پڑھت

5۔ مصدر دا 'نا' کے 'اوٹ'دا وادھا وی کیتا جاندااے مثال دے طور تے:

بننا	بناوٹ	سجنا	سجاوٹ

6۔ صفت دے اگے ''ن''دا وادھا یاں مصدر دا ''نا'' ہٹاکے 'ان'دا وادھا مثلاً:

اچانا	اچان	بنانا	بنان
ودھانا	ودھان	اُٹھانا	اُٹھان

اکوجیہے لفظاں وچ زیر، زبر تے پیش نال معنیاں دا فرق:

دوجیاں زباناں دی طراں پنجابی وچ وی اعراب دے بدلن نال لفظاں دے معنی بدل جاندے نیں مثلاً:

ٹَل	گھنٹہ	بھجدے	نسدے
ٹِل	زور	بھِجدے	گلّے ہوندے
ٹُل	ٹکّا	بھُجدے	سڑدے
رَسنا	وَسنا	پٹنا	اُکھاڑنا
رِسنا	وَگنا، سمنا	پٹنا	برباد ہونا
رُسنا	ناراض ہونا	پٹنا	ماتم کرنا
گَل	مشین	مَل	رگڑ (فعل امر)
گِل	پھمنی	مِل	ملاقات کر
گُل	سارا	مُل	قیمت
گِن	گنتی کر	لون	سلونا
گُن	وصف	لُون	نمک

امتحانی پرچیاں دی تدوین لئی سفارشات

(ب) بارھویں جماعت لئی

نثر -----40 نمبر	(مضمون= 30 نمبر + مرکزی خیال = 10 نمبر)
نظم-----30 نمبر	(شاعراں دے ناں نال شعراں دی تشریح)
15 نمبر	ادبی اصناف + قواعد (الفاظ سازی)
	(اصناف ادب - 10 نمبر، قواعد - 5 نمبر)
15 نمبر	شاعراں دی حیاتی تے فن
کل نمبر 100	

مطالعے لئی کتاباں

1۔	ابیات سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ	مرتبہ:	سلطان الطاف علی
2۔	احسن القصص		مولوی غلام رسول عالمپوری
3۔	اکلاپے دا مسافر		عارف عبدالمتین
4۔	بول فرید رحمۃ اللہ علیہ	مرتبہ:	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر
5۔	تصوّف تے پنجابی دے صوفی شاعر		ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)
6۔	پنجاب دے لوک گیت	مرتبہ:	مقصود ناصر چوہدری
7۔	پنجابی ادب دی کہانی		عبدالغفور قریشی
8۔	پنجابی لوک گیتاں دا فنّی تجزیہ		ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)
9۔	پکّی روٹی	مرتبہ:	ڈاکٹر شہباز ملک
10۔	مطالعہ غلام رسول عالمپوری		ڈاکٹر محمد بشیر گورایا
11۔	پنجابی ادب دا ارتقاء		ڈاکٹر انعام الحق جاوید
12۔	نوک پلک		ڈاکٹر اسلم رانا (مرحوم)

جینے کا حق

میرا حق ہے

قرآن

جس نے کسی انسان کو خون کے بدلے یا زمین میں فساد پھیلانے کے سوا کسی اور وجہ سے قتل کیا اس نے گویا تمام انسانوں کو قتل کیا اور جس نے کسی کی جان بچائی تو گویا اس نے تمام انسانوں کو زندگی بخش دی۔

(سورۃ المائدہ آیت 32)

حیات

حیات کا لفظ بہت اہمیت کا حامل ہے کیونکہ یہ انسانی وجود کے ہر پہلو کا احاطہ کرتا ہے۔ اس لفظ کا مطلب صرف نباتاتی یا حیواناتی حیات نہیں ہے اور نہ ہی اسے اس حد تک یا محض استقرارِ حمل سے وفات تک کے درمیانی عرصے تک محدود کیا جاسکتا ہے بلکہ لفظ حیات میں درحقیقت وہ تمام بنیادی سہولتیں اور آسائشیں بھی شامل ہوتی ہیں جو ایک آزاد ملک میں پیدا ہونے والے فرد کو عزتِ نفس کے ساتھ قانونی اور آئینی طور پر حاصل ہوتی ہیں۔

(شہلا ضیاء بنام واپڈا پی۔ ایل ڈی۔ 1994 سپریم کورٹ۔ 396)

لوگو تمھارا خون (جانیں) اور تمھارے اموال قیامت تک ایک دوسرے پر حرام ہیں۔ جو شخص معاہدے کے تحت امان میں آنے والے کسی شخص کو قتل کرے گا وہ جنت کی خوشبو تک نہیں سونگھ سکے گا۔

(حضور ﷺ کا آخری خطبہ)

بنیادی حقوق

کسی شخص کو زندگی یا آزادی سے محروم نہیں کیا جائے گا سوائے اس کے قانون اس کی اجازت دے۔

(آرٹیکل 9)

آئینِ پاکستان کی تمہید:

جمہوریت، آزادی، مساوات، رواداری اور معاشرتی انصاف کے اصولوں پر جس طرح اسلام نے ان کی تشریح کی ہے، پوری طرح عمل کیا جائے گا۔

بنیادی حقوق کی ضمانت دی جائے گی جن میں حیثیت اور مواقع میں مساوات، قانون کی نظر میں برابری، معاشرتی، معاشی اور سیاسی انصاف شامل ہیں۔

عام لوگوں کے معاشرتی اور معاشی حالات میں بہتری لانا۔ آرٹیکل 38

ریاست

ریاست ان تمام شہریوں کے لیے جو کمزوری، بیماری یا بے روزگاری کے باعث مستقل یا عارضی طور پر اپنی روزی کمانے کے اہل نہ ہوں، بلا لحاظ جنس، ذات، مذہب یا نسل بنیادی ضروریاتِ زندگی جیسے خوراک، لباس، رہائش، تعلیم اور طبی سہولتیں مہیا کرے گی۔

پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ منظور شُدہ نصاب کے مطابق معیاری اور سستی کُتب مُہیّا کرتا ہے۔ اگر ان کُتب میں کوئی تصوّر وضاحت طلب ہو، متن اور اِملا وغیرہ میں کوئی غلطی ہو تو گزارش ہے کہ اپنی آرا سے آگاہ فرمائیں۔ ادارہ آپ کا شکر گزار ہو گا۔

مینجنگ ڈائریکٹر
پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ
21-ای-II، گلبرگ-III، لاہور۔

فیکس نمبر: 042-99230679
ای میل: info@pctb.punjab.gov.pk
ویب سائٹ: www.pctb.punjab.gov.pk

Printed by: UBC Convertec (Pvt) Ltd. | www.ubcconvertec.com

Designed By: ART CELL PCTB

پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور